

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

На правах рукопису

Баранова Вероніка Володимирівна

УДК: 372.2+80.4+7.04

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.08 – дошкільна педагогіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
Богущ Алла Михайлівна,
дійсний член НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор

Одеса 2014

Зміст

Вступ.....	4
Розділ I. Теоретичні засади розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку засобами образотворчої діяльності	11
1.1. Зв'язне мовлення як лінгводидактична проблема.....	11
1.1.1. Сутність зв'язного мовлення.....	11
1.1.2. Форми і типи зв'язного мовлення.....	20
1.2. Дослідження розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в сучасній педагогічній науці.....	30
1.3. Образотворча діяльність дітей як засіб розвитку зв'язного мовлення дітей.....	46
1.3.1. Сутність образотворчої діяльності.....	46
1.3.2. Взаємозв'язок образотворчої і мовленнєвої діяльності.....	63
1.4. Стан розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності в сучасній практиці дошкільної освіти	75
Висновки з першого розділу.....	87
Розділ II. Методика розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.....	91
2.1. Характеристика рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності	91
2.2. Педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.....	114
2.3. Експериментальна модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.....	129
2.3.1. Принципи організації експериментальної роботи.....	129
2.3.2. Модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності	133

2.4. Зміст експериментальної роботи з розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.....136

2.5. Динаміка рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.....174

Висновки з другого розділу.....187

ВИСНОВКИ.....190

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....193

Додатки.....217

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається вимогами державних документів (законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти) щодо модернізації національної системи дошкільної освіти, зокрема мовленнєвого розвитку дітей, виховання мовленнєвої особистості, оволодіння нормативною українською мовою, прилучення малят до образотворчої, музичної, театральної діяльності. Повноцінне оволодіння рідною мовою в дошкільному віці становить підґрунтя подальшого розвитку особистості, засвоєння нею національних та загальнолюдських цінностей.

Одним із пріоритетних напрямів навчально-мовленнєвої діяльності дошкільних закладів є розвиток у дітей зв'язного мовлення, вміння самостійно складати різного типу розповіді із власного досвіду та за результатами своєї діяльності.

Зауважимо, що проблема розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку не є новою в науковій думці. Вона досліджувалася в різних напрямках: розвиток описового мовлення (А.Бородич, А. Зрожевська, С. Ласунова та ін.), діалогічного (А. Арушанова, Г. Чулкова та ін.), виразного (О. Аматыєва, Ю. Руденко, С. Хаджирадєва та ін.), образного (А. Богуш, Н. Гавриш, І. Попова, О. Ушакова та ін.), монологічного мовлення (А. Арушанова, О. Білан, А. Богуш, А. Бородич, Н. Гавриш, В. Захарченко, А. Омеляненко, Н. Орланова та ін.); навчання творчих розповідей (А.Березовська, А.Бородич, Н. Виноградова, Н. Гавриш, Е.Короткова, Т. Постоян та ін.).

Водночас розвиток монологічного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності не був предметом наукового дослідження. Спостереження за спонтанним мовленням дітей у старших групах дошкільних закладів засвідчили наявність низки суперечностей, між:

- вимогою практики дошкільної освіти щодо мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності і відсутністю науково обґрунтованих методичних рекомендацій з розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності;
- недостатнім науковим вивченням специфіки зв'язного мовлення дітей у процесі продуктивних видів діяльності і постійним використанням дітьми спонтанного мовлення;
- невідповідністю вихователів до розвитку зв'язного мовлення дітей у процесі образотворчої діяльності і ненормативністю монологічного мовлення дітей.

Необхідність розв'язання означених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми кафедри теорії і методики дошкільної освіти «Теоретико - методичні засади розвитку особистості в різних видах діяльності» (№ 0109U000187), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Тему дисертації затверджено Вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 1332 від 11.06.2012 р.) й Радою з координації наукових досліджень НАПН України в галузі педагогіки і психології (протокол №2 від 26.02.2013).

Мета дослідження – науково обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність і структуру поняття «розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності»; уточнити поняття «образотворча діяльність», «образовторчо - мовленнєва діяльність», «зв'язне мовлення».

2. Виявити критерії, показники і схарактеризувати рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.

3. Визначити педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.

4. Розробити та апробувати модель та експериментальну методика розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності та перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – образотворчо-мовленнєва діяльність старших дошкільників.

Предмет дослідження – методика розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.

Гіпотеза дослідження: Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності;
- наявність позитивних емоційних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності дітей;
- занурення дітей в активну образотворчо-мовленнєву діяльність.

Реалізація визначених завдань здійснювалася з використанням комплексу **методів дослідження:** теоретичні – системний аналіз філософської, психологічної, педагогічної, методичної, лінгвістичної, лінгводидактичної, навчально-методичної літератури та програмно-методичних матеріалів з проблеми зв'язного мовлення старших

дошкільників засобами образотворчої діяльності з метою визначення об'єкта, предмета, гіпотези, завдань дослідження, обґрунтування педагогічних умов; теоретичне моделювання задля розробки дидактичної моделі розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності. Для з'ясування стану роботи вихователів з розвитку мовлення у процесі образотворчої діяльності було застосовано емпіричні методи: анкетування, бесіди, вивчення документації та продуктів образотворчої діяльності дітей. Для узагальнення одержаних результатів задіяно методи математичної статистики: кількісний та якісний аналіз експериментальних даних щодо розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності.

Експериментальною базою дослідження виступили ДНЗ № 73, №115, № 250 м. Одеси, № 70 «Дубок» м. Миколаєва, № 27 м. Рівне; на різних етапах експериментально-дослідною роботою було охоплено 200 дітей дошкільного віку, 30 вихователів ДНЗ, 150 студентів ВНЗ.

Наукова новизна одержаних результатів: вперше визначено і науково обґрунтовано педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності (забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності; наявність позитивних емоційних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності; занурення дітей в активну образотворчо-мовленнєву діяльність); розкрито сутність і структуру поняття «розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності»; виявлено критерії (когнітивно-збагачувальний, комунікативно-відтворювальний, креативно-продуктивний, оцінно-рефлексивний) та схарактеризовано рівні (високий, достатній, задовільний, низький) розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності; розроблено модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності; уточнено поняття «образотворча діяльність», «образотворчо-мовленнєва діяльність», «зв'язне мовлення», набули подальшого розвитку

методики навчання монологічного мовлення та образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів: розроблено діагностувальну та експериментальну методики розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності; систему мовленнєвих вправ, ігор та ситуацій, конспекти тематичних та інтегрованих занять з розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності (малювання, аплікація, ліплення, робота з репродукціями художніх картин); дібрано та описано наочний образотворчий матеріал для роботи з дітьми; розроблено спецкурс для майбутніх вихователів ДНЗ «Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності». Матеріали дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу; у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки вихователів ДНЗ; у розробці програм навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку, в підготовці методичних посібників для ДНЗ та у практиці підготовки майбутніх вихователів у системі вищої освіти.

Основні положення і результати дослідження впроваджено в навчальний процес Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акт про впровадження № 611 від 3.04.14р.), Одеський обласний інститут удосконалення вчителів (акт про впровадження № 234 від 2.04.14 р.), ДНЗ № 73 м. Одеси (акт про впровадження № 271 від 10.04.14 р.), ДНЗ № 115 м. Одеси (акт про впровадження № 115 від 11.04.14 р.), ДНЗ № 250 м. Одеси (акт про впровадження № 85 від 05.04.14 р.), «Центр розвитку дитини» «Острівець» м. Одеси (акт про впровадження № 128 від 05.04.14р.), ДНЗ № 70 «Дубок» м. Миколаєва (акт про впровадження від 08.04.14р.), ДНЗ № 27 м. Рівне (акт про впровадження № 189 від 09.04.14р.).

Достовірність результатів дисертації забезпечується теоретичною та методологічною обґрунтованістю її вихідних положень; використанням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, меті і завданням, якісним і кількісним аналізом експериментальних даних; експериментально-дослідною роботою та перевіркою здобутих даних; якісним і кількісним опрацюванням експериментального матеріалу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на: міжнародних науково-практичних «Вища освіта в сучасному суспільстві: шляхи оновлення та засоби реформування» (м. Одеса 6-7 жовтня 2011 р.), «Педагогіка і психологія: наука і практика на сучасному історичному етапі» (м. Харків, 26-27 квітня 201 р.), «Актуальні питання сучасної педагогіки» (м. Острог, 1-2 листопада 2013р.); всеукраїнських науково-практичних «Якість підготовки фахівців в умовах Болонського процесу»(м. Одеса, 20-21 листопада 2007 р.), «Традиції та новації сучасної освіти в Україні» (м. Сімферополь 18-19 квітня 2013р.); всеукраїнських наукових «Науково-дослідна робота в інноваційному університеті: стан, проблеми, перспективи розвитку» (м. Одеса, 20-21 жовтня 2012 р.), «Досягнення соціально-гуманітарних наук у сучасній Україні» (м. Сімферополь-Дніпропетровськ 26 квітня 2013) конференціях; першому міжнародному педагогічному конгресі «Дошкільна, передшкільна та початкова ланки освіти: реалії та перспективи» (м. Одеса 30 червня – 2 липня 2011 р.), другому міжнародному конгресі «Миссия учителя в современном мире» (м. Одеса 27-30 вересня 2012 р.), зарубіжній конференції «Ключевые проблемы современной науки» (Болгарія, м. Софія, 17-25 квітень 2014 г).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 18 публікаціях автора; з них 8 статей у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному електронному фаховому журналі, 9 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (263 найменування, що обіймають 22

сторінки), 10 додатків. Загальний обсяг роботи 279 сторінок, основний текст дисертації викладено на 193 сторінках. Робота містить 14 таблиць, 14 рисунків, що обіймають 10 самостійних сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Зв'язне мовлення як лінгводидактична проблема

1.1.1. **Сутність зв'язного мовлення.** Проблема зв'язного мовлення досліджувалась у різних галузях науки: психологами (Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, З. Істоміна, Л. Калмикова, Г. Леушина, О. Лурія, А. Маркова, Т. Піроженко, С. Рубінштейн, І. Синиця, Ф. Сохін та ін.); лінгвістами (І. Гальперін, М. Жинкін, Т. Ладиженська, Л. Лосєва, Г. Колшанський та ін.); лінгводидактами (А. Богуш, О. Білан, Н. Гавриш, С. Ласунова, Н. Луцан, Л. Михайлова, Т. Постоян та ін.); педагогами (А. Арушанова, А. Бородич, А. Гончаренко, В. Захарченко, І. Зотова, А. Зрожевська, О. Ушакова та ін.).

З'ясуємо насамперед сутність феномена «зв'язне мовлення». Звернемося до словникових джерел, які тлумачать зв'язне мовлення як «побудову висловлювання, логічного викладу його у підтемах, оскільки зв'язне мовлення послуговується одиницями більшими за речення, зокрема, складними синтаксичними цілими, надфразовими єдностями, тобто одиницями тексту» [211, с. 386]; «відрізок мовлення, якому притаманні значна протяжність і розчленованість на більш чи менш завершені (самостійні) частини» [9 ; с. 386].

Психологічна природа зв'язного мовлення, його механізми та процес становлення досліджувались такими вченими, як Л. Виготський, М. Жинкін, З. Істоміна, О. Леонтєв, Г. Леушина, С. Рубінштейн та ін. Учені досліджують насамперед процес породження усного мовлення, зокрема його зв'язність (діалогічне, розмовне, монологічне), що охоплює такі його ланки, як орієнтування, мотивація (як імпульс усього мовотворення), планування

(програмування), мовленнєва реалізація, оцінювання і контроль. При цьому вчені зазначають, що планування відбувається за двома рівнобіжними каналами і стосується як змістового (зв'язне мовлення), так і моторно-артикуляційного (звукова культура мовлення) сфер мовлення.

Найбільш повну психологічну характеристику змістового аспекту зв'язного мовлення дав С. Рубінштейн [213]. За С. Рубінштейном, усіляке справжнє мовлення, що передає думку, бажання мовця, є зв'язним мовленням (на відміну від окремого залежного слова, вилученого із контексту мовлення), хоча форми зв'язності у процесі розвитку змінюються. Зв'язним у специфічному, термінологічному смислі слова, за С. Рубінштейном, є таке мовлення, яке відображає у мовленнєвому плані всі істотні зв'язки свого предметного змісту [213]. За його словами, мовлення може бути незв'язним із двох причин: або тому, що ці зв'язки не усвідомлені і відсутні в думці мовця, або тому, що ці зв'язки не виявлено належним чином в його мовленні, хоча й представлено в його думках [213]. С. Рубінштейн розкриває психологічну сутність зв'язного мовлення. На його погляд, зв'язне мовлення це адекватність мовленнєвого оформлення думки мовцем щодо її зрозумілості для слухача. Термін «зв'язне мовлення» учений визначив як мовлення, що віддзеркалює у мовному плані всі суттєві зв'язки свого предметного змісту [213, с. 468]. Задля того, щоб його зрозуміти, немає необхідності враховувати ту специфічну ситуацію, в якій воно промовляється, все в ній зрозуміло для іншого із самого контексту мовлення; тобто це контекстне мовлення.

Зв'язність мовлення, за словами І. Синиці, «це насамперед логіка думок мовця, їх послідовність, взаємозалежність, доведеність. Зв'язність мовлення великою мірою залежить від зв'язності мислення» [222, с. 5]. Зв'язність мовлення, продовжує автор, - це зв'язок між реченням і групами речення [222, с.128]. Зв'язність буває на рівні речень (зв'язність між словами), на рівні кількох речень (зв'язність між його частинами). Зв'язне мовлення невіддільне від світу думок: зв'язність мовлення – це зв'язність думок. У зв'язному мовленні відображається логіка думок дитини, вміння усвідомити

сприйняте і правильно висловити його. З того, як дитина будує свої висловлювання, можна судити про рівень її мовленнєвого розвитку [222].

За Г. Леушиною, зв'язне мовлення - це мовлення, форма якого закономірно пов'язана і визначається його змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця [149, с. 45].

Отже, з психологічного боку, зв'язне мовлення – це контекстне мовлення, що відображає у мовленнєвому плані всі істотні зв'язки свого предметного змісту; це адекватне оформлення думки мовцем щодо її зрозумілості для слухача; це логічне, послідовне мовлення на рівні речень, тексту, дискурсу.

Лінгвісти і лінгводидакти досліджують зв'язне мовлення у двох напрямках: а) як процес породження зв'язного висловлювання та б) як продукт мовлення (текст, дискурс). Учені (І. Гальперін, Л. Лосєва та ін.) визначають зв'язне мовлення як відрізок, що має значну протяжність у часі, поділяється на більш чи менш закінчені частини і передає завершену думку [73,]. Представники логіко-граматичного напрямку лінгвістики (Б. Ахметов, Б. Головін) вважають основним у характеристиці зв'язного мовлення єдність та взаємозв'язок змісту і форми мовлення [78]. У створенні зв'язного мовленнєвого продукту науковці виокремлюють діяльнісний та особистісний компоненти. Діяльнісний компонент зумовлюється процесами утворення й сприймання повідомлення, регуляції та контролю власної мовленнєвої діяльності. Особистісний - тим, що в мовленні особистість виявляє свою індивідуальність - характер, темперамент, рівень загальної культури.

Лінгвісти (Н. Єрастов, В. Колишанський та ін.) визначили такі якості зв'язного мовлення: мовлення точне (знання предмета, постійний контроль мовця за відповідністю слів предметам і явищам дійсності), логічне (семантичні зв'язки між елементами не суперечать законам логіки), доречне (відповідність меті та умовам мовленнєвої комунікації), стисле, чисте, багате, красиве [93].

Учені (Є. Барінов, Б. Головін, М. Єрастов, І. Збарський) зазначають, що зв'язне мовлення характеризується наявністю чотирьох груп зв'язків, а саме: логічний зв'язок – співвіднесеність мовлення з об'єктивним світом і мисленням; функціонально-стильовий - співвіднесеність мовлення зі сферою спілкування; граматичний – співвіднесеність мовлення зі структурою мови; психологічний – співвіднесеність мовлення з партнерами спілкування. Отже, з погляду лінгвістики, зв'язним мовленням є таке, в якому проявляються всі види зв'язку, що визначають співвіднесеність висловлювання об'єктивному світові, об'єкту спілкування та законам мови.

Оскільки вчені характеризують зв'язне мовлення на рівні речень, тексту і дискурсу, звернемося до розкриття сутності феноменів «текст» і «дискурс».

Зауважимо, що в мовознавчій та лінгводидактичній літературі існує розмаїття визначень поняття «текст». Так, Т. Ушакова визначає текст, як «словесно виражений продукт мовленнєвої діяльності людини, що має усну чи писемну форми» [207, с. 107]. Т. Ладиженська розуміє під терміном «текст» «комунікативну одиницю більшу за речення, основними ознаками якої є змістова цілісність і зв'язність». [137; с. 188]. А. Загнітко підводить під поняття «текст» найрізноманітніші завершені висловлювання, часом зовсім не співмірні за обсягом, побудовою, способом викладу.

Використовуючи різні визначення тексту, всі дослідники одностайні в тому, що одиницю мовлення становить група лексично й граматично завершених речень, які тісно пов'язані за змістом. Здебільшого виокремлюють два основних об'єкти лінгвістики тексту: макротекст і мікротекст [235, с. 13]. Макротекст - це цілісне мовленнєве утворення, мікротекст – його основна структурна частина, що поєднує низку речень – надфазову єдність. За визначенням З. Тураєва, «надфазова єдність – це відрізок тексту (усного чи писемного), що характеризується відносно змістовою та функціональною завершеністю, тісними логічними,

граматичними та лексичними зв'язками, що об'єднуються його складовими» [235; с. 116].

Ф. Бацевич характеризує текст, як лінгвістичне явище, такими ознаками: зв'язність, цілісність, інтенсивність, інформаційність, ситуативність (зв'язок з контекстом), членованість, інтегративність, модальність, розгорнутість, послідовність, динамізм та ін. [33, с. 119]. Серед усіх ознак, на думку Ф. Бацевича, найважливішою є зв'язність – категорія, що характеризує особливості поєднання в середині тексту його елементів. Цілісність пов'язана із смисловою єдністю. Отже, текст може бути зв'язний, але нецілісний, і навпаки цілісний, але незв'язаний [33, с. 148].

Отже, під текстом учені розуміють словесно-виражений продукт мовленнєво - розумової діяльності людини, якому притаманна завершеність, структурна цілісність, цілеспрямованість та граматична настанова [33, с. 393]. О. Мельничук розмежовує поняття «текст» і «мовлення», зважаючи на те, що мовлення як реальний вияв мовної діяльності, має процесуальний характер, а текст є статичним і предметним» [170, с. 15]. Інші вчені (М. Вашуленко, Л. Виготський, І. Гальперін, Л. Лосєва, М. Пентилюк, С. Рубінштейн, М. Стельмахович та ін.) акцентують увагу на істотних ознаках тексту, незалежно від форми його фіксації. Зокрема, М. Стельмахович зазначає, що «зв'язний текст охоплює певну завершену послідовність речень, поєднаних за змістом одне з одним у межах спільного задуму автора» [232]. Учені (Ю. Лотман та ін.) розглядають текст як результат спілкування, співвідносять його з поняттям «дискурс».

Лінгвісти так само, як і психолінгвісти, співвідносять з поняттям «текст» уживають термін «дискурс», розуміючи під ним «зв'язний текст у поєднанні з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними і т.ін.) чинниками; текст, узятий у процесуальному аспекті» [33, с. 136].

Ф. Бацевич зазначає, що поняття «дискурс» часто асоціюється з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою

(монологічний, діалогічний); розглядають дискурс і як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, діловий тощо), як жанр художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний). У лінгвістиці поняттєвий діапазон терміна «дискурс» досить широкий. Ф. Бацевич подає загальне визначення дискурсу – це сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом). Отже, дискурс можна вважати одночасно живим процесом спілкування і найзагальнішою категорією міжособистісної інтеракції. Текст, за визначенням ученого, є результатом спілкування (інтеракції та трансакції), його структурною мовною складовою і одночасно кінцевою реалізацією; структура, в яку втілюється «живий» дискурс [33, с. 147]. У такому розумінні текст є «вичерпаний», «зупинений» дискурс. Відмінності між текстом і дискурсом описує Ф. Бацевич. Серед них: текст – одиниця лінгвістичного аналізу, дискурс – комунікавного, їх можна розглядати як відповідники «речення» і «висловлювання» [33, с. 148].

Отже, і текст, і дискурс є однією із форм зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Відповідно до цього лінгводидактами (А. Богуш, Н. Гавриш та ін.) зв'язне мовлення дітей дошкільного віку розглядається як організоване за законами логіки, граматики і композиції єдине ціле, що має тему, виконує певну функцію (найчастіше - комунікативну), має відносну самостійність і завершеність. Розчленовується на більш чи менш значущі структурні компоненти. М. Львов називає зв'язним таке мовлення, «яке організоване за законами логіки, граматики і композиції, є одним цілим, має тему, виконує визначену функцію (здебільшого комунікативну), відносно самостійне і завершене, розчленовується на більш чи менш значні структурні компоненти» [161, с.72]. М. Львов визначив специфіку, типи і види зв'язного висловлювання учнів початкової школи, а саме:

- розгорнуті відповіді на запитання;
- різні текстові вправи, пов'язані з аналізом прочитаного;

- усний переказ прочитаного (в різних його варіантах);
- перебудова поданих загалом текстів (вибіркові перекази, творчі форми переказу, інсценування розповідей і т.ін. [161, с. 73].

За А. Бородич, зв'язне мовлення дітей дошкільного віку - це «словесне розгорнуте висловлювання (низка логічно сполучуваних речень), що забезпечує спілкування та взаєморозуміння дітей і дорослих" [55, с.73]. О. Ушакова під зв'язним мовленням дошкільників розуміє розгорнутий виклад відповідного змісту, що здійснюється логічно, послідовно і точно, граматично правильно і образно [207, с. 8-9].

Під зв'язним мовленням розуміємо смислове розгорнуте висловлювання з наявністю поширених граматичних конструкцій, об'єднаних ланцюжком речень, що логічно узгоджуються, яке забезпечує обмін думками, взаєморозуміння і спілкування мовців між собою.

Серед якостей зв'язного мовлення дітей дошкільного віку учені називають такі: точне, логічне, образне, стисле, виразне, багате, чисте, емоційне мовлення.

У вітчизняній лінгводидактиці є досить велика кількість праць, у яких серед основних комунікативних ознак зв'язного мовлення визначаються точність, доречність, багатство, виразність (Н. Бабич, Л. Варзацька, М. Ващуленко, А. Зимульдінова, В. Мильничайко, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Усатенко та ін.) образність (А. Боугш, Н. Гавриш, І. Попова, О. Ушакова).

З психологічного погляду, зв'язне мовлення дітей дошкільного віку вивчали Л. Виготський, З. Істоміна, Г. Леушина, С. Рубінштейн. За С. Рубінштейном, зв'язне мовлення спостерігається уже в дітей раннього віку, яке носить ситуативний характер і виконує здебільшого емоційно-експресивну функцію.

Учений характеризує сутність ситуативного мовлення. Якщо смисловий зміст мовлення дитини стає зрозумілим лише у зв'язку з відповідною конкретною ситуацією, то, за С. Рубінштейном, це ситуативне мовлення. Ситуативне мовлення породжується ситуаціями, що

безпосередньо сприймаються дітьми і «найближчою чуттєвою дійсністю». Учений називає таке мовлення експресивно-емоційним, оскільки воно більше виражає, показує, ніж розповідає [213, с. 12].

Мовлення дитини раннього віку не утворює ще зв'язного смислового, цілого, такого контексту, щоб лише на його підставі можна було зрозуміти його зміст; для його розуміння потрібно враховувати ту конкретну наочну ситуацію, в якій перебуває дитина та якої стосується її мовлення. Смисловий зміст її мовлення стає зрозумілим лише у зв'язку з відповідною конкретною ситуацією: це і буде ситуативне мовлення. Через зв'язне мовлення можна зрозуміти логіку мислення дитини, її вміння усвідомити сприйняте і виразити його у правильному, чіткому й логічному мовленні. "Якщо немає в нас чітких, ясних словесних форм, то немає чіткості, ясності і в самих думках" [214, с.215], що і спостерігається часом у ситуативному мовленні дитини.

Ситуативна форма мовлення, ситуативний характер спілкування у ранньому дитинстві характерні здебільшого для бесіди, діалогу як найбільш природних форм мовленнєвого спілкування. Специфічною рисою ситуативного мовлення є його розмовний характер як за граматичним оформленням, так і за функціональним призначенням. В оволодінні мовленням діти йдуть від слова до сполучення двох чи трьох слів, надалі до простої фрази, а від неї – до складання речень. Якщо для розуміння мовлення немає необхідності враховувати ту специфічну ситуацію, в якій воно проявляється, все в ній зрозуміло для іншого із самого контексту мовлення, це вже буде контекстне мовлення. Водночас будь-яке мовлення має хоча деякий контекст, і будь-яке мовлення пов'язане й зумовлене певною ситуацією, - якщо не конкретною, то більш загальною, тому протиставляти ці два види мовлення не можна [214: 36].

Г. Леушина експериментально підтвердила, що ситуативне мовлення переважає у дітей до 4-5 років, надалі воно стає зв'язним або контекстним. У контекстному мовленні простежується певний опис ситуацій, який повинен бути зрозумілий слухачеві без безпосереднього сприймання цієї ситуації.

Переказ книжок, розповіді про цікаві факти або описування предмета не можуть бути зрозумілими слухачам чи конкретному слухачеві без його зв'язного викладу. Натомість контекстне і ситуативне мовлення не витісняють одне одного, вони узгоджено співіснують. Дитина користується то ситуативним, то контекстним мовленням залежно від умов і характеру спілкування [148].

У розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку, на думку Ф. Сохіна, виступає тісний зв'язок мовленнєвого і розумового розвитку дітей, розвитку їхнього мислення, сприймання, спостережливості [206, с.123]. Щоб зв'язно про щось розповісти, потрібно уявити собі об'єкт розповіді, вміти аналізувати, встановлювати причинно-наслідкові, часові та інші зв'язки між предметами і явищами. Та зв'язне мовлення - це все ж мовлення, а не процес мислення. Тому для досягнення зв'язності мовлення необхідно вміти не лише передати зміст мовленням, а й використати необхідні для цього різні мовні засоби для зв'язку речень і переходу від одного речення до іншого. Зв'язне мовлення ніби вбирає в себе всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою, в засвоєнні її звукового боку, словникового складу, граматичної будови.

Завдання розвитку зв'язного мовлення посідає головне місце в загальній системі роботи з розвитку мовлення в дошкільному навчальному закладі. Навчання зв'язного мовлення є водночас і метою, і засобом практичного опанування мови. Зв'язне мовлення має надзвичайне значення для розвитку інтелекту та самосвідомості дитини, воно позитивно впливає на формування таких її важливих особистісних якостей, як комунікабельність, доброзичливість, ініціативність, креативність, компетентність. За допомогою добре розвиненого зв'язного мовлення дитина навчається чітко та ясно мислити, встановлювати контакт з тими, хто її оточує, ініціювати власні ідеї, брати участь у різних видах дитячої творчості.

В опануванні мовлення дитина йде від частини до цілого: від окремих слів до поєднання двох-трьох слів, далі до простої фрази та складних речень.

Кінцевим етапом зв'язного мовлення є здатність до складання кількох речень, об'єднаних загальним змістом. У дошкільному закладі дітей навчають двох основних форм монологу - самостійної розповіді та переказу. Вони відрізняються лише тим, що в першому випадку дитина самостійно добирає зміст і форму свого висловлювання, а в другому - матеріалом для висловлювання-відтворення є літературно-художній текст.

1.1.2. Форми і типи зв'язного мовлення.

Мовлення буває монологічним і діалогічним. Особливості діалогу, монологу, їх структуру і види вивчали психологи й лінгвісти (П. Блонський, В. Дроздовський, М. Жинкін, І. Зимня, Т. Ладиженська, О. Леонт'єв, Ю. Пассов, С. Рубінштейн, Л. Щерба). Так, Л. Щерба стверджує, що в основі літературного мовлення лежить монолог, а в основі розмовного мовлення – діалог. Автор відзначає, що діалог складається із взаємних реакцій двох мовців, реакцій спонтанних, визначених ситуацією чи висловлюванням співрозмовника [255].

У сучасній науковій літературі терміни «діалог», «діалогічне мовлення», «діалогічне спілкування» мають ідентичне значення і є взаємозамінниками, оскільки діалогічне мовлення та діалогічне спілкування розглядаються як комунікативний акт, якому властива зміна ролей слухача і мовця. Зауважимо, що діалог - центральний вид розмовної комунікації. Розмовні монологи майже завжди входять до складу діалогу як його компоненти. Щодо полілогу, то його здебільшого розглядають як модифікацію діалогу. Незважаючи на те, що діалог і полілог досить часто протиставляються монологу, між цими формами мови існує тісний взаємозв'язок: у процесі діалогу чи полілогу спостерігається і монолог, якщо ініціатива ведення бесіди належить одному учаснику. У цьому випадку інші учасники перетворюються на слухачів. Діалог розпадається на монологи, а полілог - на діалоги, тобто будь-яке спілкування передбачає й монологи через індивідуальне - мовлення складових певного мовного співтовариства.

Діалогічне й полілогічне мовлення є сумою монологів, оскільки мовлення у цих формах спілкування залишається індивідуальним, адже кожна людина є індивідуальною і неповторною [38].

На думку О. Лурії, усне діалогічне мовлення відрізняється від монологічного тим, що воно може й не впливати з готового внутрішнього мотиву, задуму чи думки, оскільки в усному діалогічному мовленні процес висловлювання розподілений між двома людьми — тим, хто запитує, і тим, хто відповідає. Мовець може й не мати власного особистого мотиву висловлювання [154].

Натомість у діалогічного мовлення є й інші істотні особливості, які відрізняють його від монологічного мовлення. Важливим є факт, що той, хто відповідає на запитання, вже знає, про що йдеться, і це знання спільної теми, а подекуди й спільного змісту бесіди має вирішальне значення. Найчастіше бесіда відбувається в певній ситуації і знання ситуації визначає мовленнєве висловлювання. Саме знання ситуації і є другою істотною ознакою, що визначає граматичну будову усного діалогічного мовлення [156].

Третьою особливістю усного діалогічного мовлення є той факт, що спірозмовник має повну можливість увести в нього поруч з мовними компонентами, які виражені в граматичних структурах, ще низку позамовних компонентів. До них належать міміка, жести, засоби інтонації, паузи, які необхідно включати в кожне усне мовлення і які особливо яскраво виявляються в усному діалогічному мовленні. Все це й визначає особливості граматичної структури усного діалогічного мовлення.

Особливістю структури усного діалогічного мовлення є й те, що воно припускає значну граматичну неповність. Окремі частини граматично розгорнутого висловлювання можуть випускатись і підмінятись або уявлюваною ситуацією, або введеними в мовлення жестами, мімікою, інтонаціями. Це явище добре відоме в мовознавстві під назвою еліпсисів чи елізій, інакше, випускання окремих елементів граматично розгорнутого

мовлення. Натомість усне діалогічне мовлення зберігає функцію передання інформації у процесі діалогу, хоча воно і є неповним [156].

Існують різні форми діалогічного мовлення. Найпростішою є та, за якої відповідь цілком повторює запитання чи відтворює лише його частину, в цих випадках для виникнення висловлювання не потрібно жодної спеціальної творчої діяльності. Однак існує й більш складна форма діалогічного мовлення, коли відповідь не відтворює частину запитання і суб'єкт має сформулювати щось зовсім інше. Ця форма діалогічного мовлення психологічно є більш складною і забезпечується більш складними психічними процесами. Суб'єкт повинен зрозуміти запитання (яке створює у нього основний мотив висловлювання), а потім з усіх альтернатив, які в нього виникають, обрати одну й сформулювати активне висловлювання, яке б не повторювало запитання [156].

За О. Лурією, третьою формою мовленнєвого висловлювання є монологічне мовлення, що може як виникати у відповідь на поставлене із зовні запитання, так і бути реалізацією задуму самого суб'єкта. В основі монологічного, розгорнутого мовлення лежать і самостійний мотив, і самостійний задум, що мають бути досить стійкими, визначати створення програми активного самостійного висловлювання [156].

Особливістю розгорнутого мовленнєвого висловлювання є те, що, з одного боку, воно входить до процесу живого спілкування й передання інформації від однієї особи до іншої, а з другого - до його складу входить не одне речення, а цілий ланцюжок взаємно пов'язаних речень. Висловлювання становить єдину замкнену структуру.

За Л. Щербою, монолог є основою літературної мови, бо всякий монолог і є початком літературного твору. На його думку, «діалог складається із взаємних реакцій двох індивідів, що спілкуються один з одним, реакцій нормально спонтанних, які визначаються ситуацією чи висловом співрозмовника» [255]. Монолог Л. Виготський розглядав як

організовану систему приведених у словесну форму думок, що є навмисним впливом на оточуючих [67].

За А. Богуш, «монологічне мовлення – це смислове, розгорнуте висловлювання, що забезпечує спілкування та взаєморозуміння людей. Монолог - це мовлення однієї людини, повідомлення про якісь факти дійсності» [44, с.184].

Існують різні типи монологу: опис – повідомлення про факти дійсності, що існують одночасно; розповідь – повідомлення про факти, які відбуваються в певній послідовності; міркування – повідомлення про факти дійсності, що існують у причинно-наслідкових зв'язках [44].

І. Синиця виокремлює такий різновид монологу, як «розповідний монолог», це розповідь однієї особи, якої потрібно навчати. З цього приводу Л. Щерба писав: «Будь-який монолог є літературний твір у зародку. Вміння розповідати, як і вміння володіти будь-якими формами монологічного мовлення, також треба навчати. Монолог є значною мірою штучною формою мовлення» [255, с. 2]. І. Синиця дійшов висновку, що розповідний монолог не терпить стрибкоподібності, він має бути пластичним і безперервним, промовлятися в певному темпі, з незначним прискоренням чи уповільненням як без скоромовок, так і без усяких розтягувань і, тим більше, без довгих пауз [222, с. 53].

Немовних засобів у монолозі значно менше ніж у діалозі, підтекст незначний. Перерви в мовленні, зупинки, зриви розпочатої фрази ні про що слухачам не свідчать, хіба що тільки про мовну безпорадність. Той, хто виголошує монолог, не може часто замінювати одну фразу іншою, без кінця повторювати одне й те саме, інакше, недомовляти, демонструвати свої «муки слова», поспішати чи за складами вимовляти окремі слова й прислухатись, як вони звучать. «Усний виступ - щохвилинна творчість, тому саме в такому характері одна з його привабливих якостей» [222, с. 52].

Монологічне мовлення потребує спеціального навчання і вправляння. І. Синиця характеризує монолог як штучну форму мовлення особи: «монолог

– це не тільки більша кількість інформації, більша кількість словесного матеріалу, більша протяжність у часі, у впорядкуванні із запитаннями, відповідями й репліками в діалогічному мовленні, хоча, звичайно, своїм обсягом він також відрізняється від діалогу, але це насамперед – організоване зв'язне мовлення, що має свою програму і структуру» [222, с. 127]. Монологічне мовлення позбавлене діяльності. Його задум, зміст, план, логіку формулювання кожної фрази визначає сам мовець, той, хто виголошує монолог [222, с. 128].

Зв'язному усному монологічному мовленню властиві організованість, тенденція до розгортання змісту, безперервність, внутрішня логіка й аргументація, точність передання думок, чітко виражена послідовність і смислова завершеність. Таке комплексне поєднання багатьох ознак вимагає, щоб оволодіння усним монологом теж було комплексним і охоплювало інформаційно-змістовий аспект викладу, логіко-структурну побудову, мовне оформлення.

Отже, монологічне мовлення - це більш складна, довільна, організована форма зв'язного мовлення, що потребує спеціального навчання (О. Леонт'єв, Л. Щерба). Учені, підкреслюючи первинність діалогу, доводять, що монолог породжується в надрах діалогу [140, с. 257].

Учені визначають різні види зв'язного мовлення. Так, Н.Носенко виокремлює такі види зв'язного мовлення: експресивне, імпресивне, внутрішнє; усне, писемне; діалогічне, монологічне (див. рис. 1.1.).

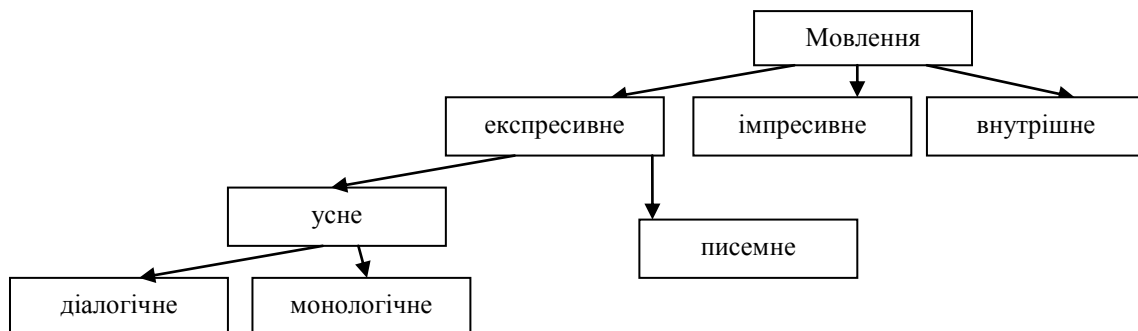

Рис. 1.1. Види зв'язного мовлення

Отже, як бачимо, зв'язне мовлення має різні характеристики і види, які потрібно враховувати у процесі навчання мовців зв'язного мовлення.

Г. Леушина зазначала, що в молодшому дошкільному віці мовлення дитини тісно пов'язане з її безпосереднім досвідом, безпосереднім чуттєвим сприйманням. Дитина оперує у своєму мовленні матеріалом наочних уявлень і сама залишається у полоні цих уявлень. Це позначається і на побудові мовлення, породжує у молодших дітей своєрідну структуру ситуативного мовлення. З розвитком вербального мислення й подальшим розумовим розвитком дитини, мовлення дошкільника поступово звільняється від цієї ситуативної зв'язності. З'являється нова форма мовлення – мовлення, яке структурно оформлене, зв'язне, точне, що відтворює об'єктивно – це і є форма зв'язного монологічного контекстного мовлення [149].

Мовлення дітей молодшого дошкільного віку є переважно розмовним діалогічним мовленням. Ці риси воно зберігає навіть тоді, коли виступає у вигляді монологу (самостійної розповіді). Як і будь-яке розмовне мовлення, воно орієнтується на спільність ситуацій співрозмовників. Це виявляється передусім в особливій структурі мовлення, в якому підмет у реченні випускається, назви предметів замінюються займенниками; дитина оперує неозначено-особовими реченнями, а звичний порядок слів порушується. Тому мовлення маленької дитини, яке спирається на наочні уявлення, що виникають у неї за зовнішніми асоціативними зв'язками, буває незрозумілим стороннім слухачам, які не знайомі з конкретним життям дитини. Мовленню маленької дитини притаманна емоційність: емоційне ставлення до предмета переважає над предметним змістом мовлення. Це надає мовленню маленької дитини своєрідної виразності. Емоційні засоби його виразності досить різноманітні, динамічні і виходять за межі звукового мовлення (жести, міміка, драматизація в рухах).

За Г. Леушиною, мовлення старших дітей значною мірою втрачає риси ситуативності і стає більш зрозумілим сторонньому слухачеві. Таке мовлення, на відміну від мовлення малюків, є контекстним мовленням, тобто

мовленням, яке містить передумови для розуміння її змісту. Свідоме прагнення зробити своє мовлення зрозумілим для слухачів зростає у старших дошкільників. Старший дошкільник, який ще зберігає у своєму мовленні риси ситуативності, сам пояснює незрозумілі слова у своєму мовленні. Мовлення дитини збагачується різними синтаксичними формами, з'являються різні підрядні речення, складнопідрядні речення та речення з однорідними членами [149].

Дитяче мовлення, як зазначають З. Істоміна і Г. Леушина, перебудовується залежно від матеріалу: рівень мовлення підвищується, якщо пропонується переказ, літературні форми розповіді слугують зразком, який спонукає дитину до творчого наслідування й збагачує її мовлення. Натомість рівень мовлення знижується в розповідях з теми щодо особисто пережитого. Упродовж розповіді з особистого досвіду дитина начебто ще перебуває під впливом того, що пережила, й тому вона не може піднятися над ним і викласти все у вигляді стрункої розповіді. За структурою розповідь з досвіду ближча до розмовного мовлення, тобто до діалогічного мовлення, тоді як переказ і творча розповідь за аналогією з літературним твором є монологічною формою мовлення і наближаються до структури літературного твору [114]. На думку Г. Леушиної, не слово, а саме речення (зв'язне мовлення) є одиницею мовлення й саме розвиток зв'язного мовлення відіграє провідну роль у процесі мовленнєвого розвитку дошкільника [149].

Для розвитку мовлення дошкільника характерний процес його структурної і смислової диференціації, де нове слово є не стільки носієм нового поняття, скільки засобом більш точного, диференційованого розкриття того смислового змісту, який немовби в зародку є вже у примітивних мовленнєвих структурах маленького дошкільника. Якщо молодший дошкільник у своїй образній розповіді робить нібито якийсь «малюнок», що відбиває його уявлення схематично, окремими мазками, то у старшого дошкільника спостерігається вже тенденція до чіткої конкретизації й деталізації розповіді навіть там, де він переказує з готового літературного

зразка. Тобто лінія розвитку тут відбувається в середині зв'язного мовлення. Отже, в генетичному плані в дитини від самого початку ми маємо справу зі зв'язним мовленням, а не зі словом. Форми і характер зв'язності мовлення змінюються і перебудовуються в процесі розвитку від «незв'язної зв'язності» ситуативного мовлення до усвідомленого і довільного користування мовленнєвими і виразними засобами в контекстному мовленні.

У цьому зв'язку зауважимо, що в дошкільному віці дітей навчають на організованих заняттях з розвитку мовлення різних типів і форм мовленнєвих висловлювань. Зауважимо, що О. Нечаєва до монологічних висловлювань відносить «мовленнєві одиниці понадфазового рівня» – опис, розповідь та міркування, до діалогічних – запитання і спонукання [158]. У свою чергу, російський науковець В. Одинцов монологічно організоване мовлення розділяє на два ряди послідовностей – аргументивні визначення – пояснення та умовисновки – міркування та – опис і повідомлення – різні види розповідей [180].

Учені (А. Богуш, А. Бородич, Н. Гавриш, Н. Луцан та ін.) визначили різні типи зв'язних висловлювань дітей дошкільного віку. Опишемо їх:

- Переказ - це відтворення своїми словами літературного зразка. Переказуючи, дитина запам'ятовує та використовує емоційні, образні слова та словосполучення з тексту, мовленнєві форми (граматичні конструкції, міжфразові зв'язки).

- Розповідь - самостійно розгорнутий дитиною виклад певного змісту в будь-якій літературно-мовленнєвій формі. Це більш складний порівняно з переказом вид зв'язного мовлення, оскільки його зміст дитина складає самостійно.

- Опис предмета чи явища створює цілісне уявлення про їх ознаки, якості, властивості, дії. Усі речення описової розповіді мають якомога повніше, яскравіше, точніше відповісти на запитання, *яким* є предмет. Опис характеризується фіксацією зорових спостережень та об'єктивним викладом, що досягається використанням численних прикметників, іменників-означень

тощо. Опис має здійснюватися з певною логіко-синтаксичною схемою, яка передбачає спочатку визначення, назви предмета - «Це - ...», потім його загальну характеристику - «Він такий...», виділення найістотніших його ознак, елементів, характеристик - «Він має...», згадування про його можливі дії або дії з ним - «Він може... або його можна...» та висловлювання ставлення до предмета опису: «Мені так подобається, що він...». Дошкільники мають можливість під час різних видів діяльності познайомитися з різними видами опису: в художньо-мовленнєвій діяльності (під час сприймання літературного твору) - з *художнім описом*, у якому предмет репрезентовано за допомогою художніх засобів; в пошуково-експериментальній - з елементами *наукового опису*, в якому чітко, без деталізування подано найістотнішу фактичну інформацію; в побутовій діяльності - з *діловим описом*, що містить об'єктивну характеристику предмета, найбільш важливу для конкретної ситуації.

- Повідомлення - функціональний тип мовлення, що характеризується послідовним викладом подій з погляду оповідача, наголошуванням на часі їх здійснення. У зв'язку з цим семантично навантаженими є вислови на зразок *спочатку, потім, відразу, після того, як, сьогодні, торік, вчора, минулої весни*. Конструктивну роль у повідомленні відіграють дієслова на позначення минулого часу, дій, станів людини тощо. Повідомлення, на відміну від інших типів висловлювання, має незмінні структурні компоненти: початок - середину - закінчення, без яких воно втрачає цілісність і завершеність. Для збереження логіки повідомлення науковці пропонують застосовувати логіко-синтаксичну схему, яка відображатиме не лише сюжетну лінію, а й включатиме елементи опису, уточнення. «Були собі...» (хто, де, з ким) - початок повідомлення, який розвивається далі у зав'язці: «Одного разу...». Кульмінація опису подій визначається спеціальним словом «раптом». Повідомлення про наступне розгортання подій - розв'язка - розпочинається словами «потім», «відразу ж», «після того, як». Закінчення - обов'язкова частина розповіді - може мати такий вигляд: «З того часу...», «Так вони і

стали...», «І стали вони жити собі». Дітей ознайомлюють зі специфічними жанровими, структурними та мовними особливостями реальних повідомлень - *розповідей* та фантастичних, уявних - *казок*.

- Міркування - найскладніший тип зв'язного висловлювання, який характеризується встановленням логічних зв'язків між судженнями, що входять до його складу. У міркуванні доводяться будь-які твердження, зіставляються предмети, явища, наводяться приклади, формулюються висновки. Воно складається з тез, доведень та висновку. Якщо в повідомленні відображається послідовність явищ, їх часове співвідношення з використанням дієслівних часових форм та лексики, що визначає рух, дію, час; в описі здебільшого використовують мовні засоби вираження ознакових відношень, то в міркуванні переважають способи, що відображають причинні та цільові відношення за допомогою складних сполучників, вставних слів, синтаксичних конструкцій. Міркування ґрунтується на логічному мисленні.

Міркування як специфічний тип висловлювання потребує застосування специфічних причинно-наслідкових сполучників: *тому що, тоді як, адже, оскільки, через те що*; прислівників, що визначають ієрархію доведень: *по-перше, по-друге, внаслідок, зрештою, в цілому*. До міркувань належать висловлювання-інструкції, висловлювання - пояснення, висловлювання-доведення, висловлювання-розмірковування. У прямому значенні ці типи висловлювань трапляються рідко, в мовленні дошкільників найчастіше зустрічається контамінація [44].

У дітей старшого дошкільного віку зв'язне мовлення досягає досить високого рівня. Під час спілкування вони можуть давати точну, коротку або розгорнуту (залежно від ситуації) відповідь, зрозумілу для довколишніх людей. Старші дошкільники здатні брати активну участь у бесіді, висловлювати доречні репліки, вчасно реагувати на чужі висловлювання, формулювати запитання. Характер діалогу дітей певною мірою залежить від змісту їхньої спільної діяльності.

Численні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців (О. Білан, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Коненко, С. Ласунова, Н. Луцан, Т. Постоян, О. Смирнова, О. Ушакова та ін.) доводять, що на шостому році життя дитина може бути переконливою, послідовно й чітко складати описову та сюжетну розповідь на запропоновану тему, висловлювати міркування, наводити аргументи. У старших дошкільників активно розвивається мовленнєво-творча діяльність, яка за умови правильно організованого навчання сприяє розвитку початкових літературно-художніх здібностей дітей, стимулює та збагачує інші види дитячої творчості.

Зауважимо, що результат навчання дітей зв'язного мовлення залежить від багатьох причин. Передусім від соціального середовища, яке забезпечує дитині мовленнєве спілкування. Занедбані можливості мовленнєвого розвитку в дошкільному віці майже не компенсуються пізніше у шкільному віці. Отже, дуже важливо вчасно забезпечити розвивальний потенціал мовленнєвого середовища, що оточує дитину, а також навчально-мовленнєвий супровід в організації і проведенні занять та цілеспрямованої роботи з дітьми з усіх розділів програми і в різних видах діяльності (навчально-мовленнєвий, пізнавальний, художньо-предметний, музичний, образотворчий та ін).

1.2. Дослідження розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в сучасній педагогічній науці

Проблему розвитку зв'язного мовлення дітей досліджували вчені різних країн: російські (А. Бородич, Н. Виноградова, Л. Ворошніна, В. Гербова, Е. Короткова, Н. Смольникова, О. Ушакова, Є. Тихеева та ін.), молдавські (М. Лаврик), білоруські (Н. Старжинська), прибалтійські (Р.П.Боша та ін.), в'єтнамські (Ле Тхи Ань Тует), а також вітчизняні вчені (О. Білан, А. Богуш, Н. Гавриш, В. Захарченко, А. Зрожевська, С. Ласунова,

Н. Маліновська, Л. Михайлова, О. Лещенко, А. Омеляненко, Н. Орланова, Т. Постоян, Г. Чулкова та ін.).

Було вивчено особливості становлення розвитку зв'язного мовлення дітей (Г. Леушина, Л. Шадріна, Л. Михайлова), визначено місце лексичної роботи у формуванні зв'язних висловлювань (А. Смага), навчання дітей розповіді засобами природи (Н. Виноградова, Н. Орланова), за серією сюжетних картин (А. Богуш, Н. Гавриш, М. Глухенька, Є. Тихеева, О. Соловійова, Е. Радіна, О. Смирнова), засобами пейзажних картин, фольклору, українських народних ігор та іграшок (С. Ласунова, Н. Луцан, О. Соцька) засобами творів живопису (Л. Зданевич, О. Соцька), в мовленнєво-ігровій діяльності (А. Богуш, Н. Луцан).

Зв'язне мовлення старших дошкільників є потужним резервом їхнього розумового розвитку. Саме з цих позицій є важливими питання щодо генези мовлення, фазової структури мовленнєвого акту, етапів розвитку мовленнєвої дії як процесу, формування механізмів мови, роль мотивації в побудові самостійного висловлювання (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Лурія, С. Соколов, О. Леонтьєв, І. Зимняя, А. Маркова та ін.).

Безперечний інтерес у розумінні необхідності формування уявлень про структуру зв'язного висловлювання становлять ідеї М. Бахтіна [32]. Учений писав, що використання мови здійснюється у формі висловлювань, які характеризуються «не лише своїм змістом (тематичним) і мовним стилем, тобто відбором словникових, фразеологізмів і граматичних засобів мови, але передусім своєю композиційною побудовою» [32, с. 250]. Будь-яке висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування має «структурні особливості і насамперед з абсолютно чіткими межами» [32, с.263]. Учений уважав, що ми навчаємося втілювати своє мовлення в жанрові форми і, слухаючи чуже висловлювання, вгадуємо його жанр, об'єм і певну композиційну побудову, передбачаємо кінцівку, тобто «із самого початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого» [32, с. 271]. Саме такі уявлення потрібно сформувати в дітей дошкільного віку на початку становлення

їхнього мовлення. Розвиток цього вміння допоможе розвинути в дитини здатність будувати висловлювання, як єдине ціле, у взаємозв'язку його структурних елементів.

Погляди дослідників на лінгвістику тексту багато в чому визначили підходи до вивчення проблеми розвитку зв'язного монологічного мовлення у старших дошкільників і розробки методики його розвитку.

За О. Лурією, формування мовленнєвого висловлювання у дитини проходить кілька етапів: від появи ізольованих слів, ізольованих самостійних фраз до складання розгорнутого висловлювання [156]. Учений зауважував, що внутрішнє мовлення дитини формується значно пізніше, ніж її зовнішнє мовлення. На його думку, перехід до монологічного мовлення неможливий, якщо внутрішнє мовлення буде недостатньо сформованим. Це пов'язане з тим, що тільки після того, як відбудеться процес скорочення, згортання зовнішнього мовлення і перетворення його на внутрішнє, стає доступним зворотний процес – розгортання внутрішнього мовлення у зовнішнє – зв'язне мовленнєве висловлювання з характерною для нього «смісловою єдністю» [156].

У свою чергу, Г. Леушина відзначала, що мовлення старших дітей значною мірою втрачає риси ситуативності і стає більш зрозумілим слухачеві. Тобто мовлення стає контекстним, мовленням, яке містить передумови для розуміння його змісту. Свідоме прагнення зробити своє мовлення зрозумілим для слухачів зростає у старших дошкільників. Старший дошкільник починає сам пояснювати незрозумілі слова у своєму мовленні. В цьому віці мовлення дитини збагачується різними синтаксичними формами, з'являються різні підрядні речення та речення з однорідними членами [148].

За З. Істоміною і Г. Леушиною, дитяче мовлення перебудовується залежно від матеріалу: рівень мовлення підвищується, якщо пропонується переказати текст, тоді літературні форми розповіді слугують зразком, який спонукає дитину до творчого наслідування й збагачує її мовлення. Але якщо

йдеться про розповіді із власного досвіду, особисто пережитого дитиною рівень зв'язності знижується. Упродовж розповіді дитина начебто перебуває під впливом набутого досвіду, тому і не може піднятися над цими переживаннями і викласти все стрункою послідовною розповіддю. У переказах старших дітей майже відсутній ситуативний словник, натомість якщо під час переказу виникає діалог з педагогом, він відразу ж з'являється [114, 148].

За даними вчених (З. Істоміна, Г. Леушина), дитині легше відповідати на запитання, ніж використовувати монолог. І чим складніше матеріал, тим швидше і легше вона користується діалогічною формою мовлення. У старших дошкільників, поряд з прямою мовою, з'являється і непряма: діти дедалі набувають здатності зв'язного і послідовного викладу своїх думок. А. Маркова зазначає, що в дошкільників відбувається виокремлення мовлення з безпосереднього практичного досвіду й набуття нових мовленнєвих функцій у процесі діяльності [167]. За Л. Виготським, центральним якісним новоутворенням дітей старшого дошкільного віку - є виникнення регулювальної і планувальної функцій мовлення. Мовлення, що передуює дії, формується між 4 і 5 роками [68].

Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є гра, що потребує узгодженого виконання правил, безсумнівно, вона сприяє становленню планувальної функції мовлення. Під час рольової гри виникають також і нові форми мовлення – інструкція, яка сприяє появі монологічного контекстного мовлення, тобто виникає зв'язне висловлювання об'єднане однією складною думкою і побудоване з її урахуванням. Поруч з цим удосконалюється і діалогічне, ситуативне мовлення. Наприкінці дошкільного віку ці обидві форми співіснують і вживаються за різних умов спілкування. Диференціація форм мовлення і їх підпорядкованість умовам спілкування означає становлення і зміцнення мовленнєвої функції впливу і регуляції діяльності інших людей [71].

Формуванню уявлень про типи висловлювань у дошкільників присвячена дисертаційна робота Л. Шадріної [253]. Проведене дослідження показало можливість і необхідність внесення до програми виховання і навчання дошкільників, починаючи з молодшої групи, завдань з формування зв'язного мовлення, комунікативних і мовленнєвих умінь будувати самостійні висловлювання різних типів. Для цього використовувались мовленнєві ігри, які завершувались спільним складанням розповіді [253].

Л. Шадріна також відзначає перевагу ситуативного мовлення у молодших дошкільників. У спілкуванні з дорослими малюк користується простими реченнями, на відміну від спілкування з однолітками, що характеризується більшою розгорнутістю, елементарною аргументацією, введенням подекуди складносурядних та складнопідрядних речень. Для самостійних монологічних висловлювань дітей молодшого дошкільного віку властиве порушення логіки викладу та бідний словниковий запас. Проте діти здатні встановлювати елементарні залежності між смисловими частинами окремого речення або між реченнями. Про це свідчить той факт, що вони досить успішно орієнтуються у поставленому дорослим завданні і правильно завершують речення в ситуації сумісного мовлення: «Це ведмедик. Він такий... (великий). У нього є... (лапи)».

У середньому дошкільному віці на розвиток зв'язного мовлення значно впливає активізація словника, обсяг якого в цей період досягає 2,5 тис. слів. Висловлювання дітей стають більш послідовними та розгорнутими, хоча структурно мовлення залишається ще недосконалим. У цьому віці відбувається інтенсивний розвиток контекстного мовлення. Однак діти відчують труднощі в адекватному доборі слів, виборі теми, сюжету власного висловлювання, подекуди спостерігається порушення логіки, переважає формальний зв'язок між реченнями в тексті [253].

За результатами дослідження А. Зрожевської, у середньому дошкільному віці діти оволодівають навичками переказу та розповіді. Переказуючи знайомі казки, складаючи коротенькі розповіді за картинками чи іграшками,

вони потребують активної допомоги з боку дорослого. Діти чотирьох-п'яти років активно включаються у розмову, беруть участь у колективній бесіді, проте вони ще не вміють правильно формулювати запитання, доповнювати та виправляти відповіді товаришів [113]. А. Зрожевська довела, що діти п'яти років можуть чітко виділяти структурні частини опису, розкриваючи мікротеми, користуючись різноманітними способами зв'язку між частинами висловлювання, а також у порівняльному описі. Автор зазначає, що ефективність навчання мовлення підвищується, якщо поставити дитину в умови однотипні з природними, якщо її мовленнєві висловлювання наближаються до тих, що існують у житті, якщо задовольняється потреба в комунікації [113].

За даними вчених (А. Богуш, Н. Гавриш, Г. Леушина), у дітей старшого дошкільного віку зв'язне мовлення досягає досить високого рівня. Під час спілкування вони можуть давати точну, коротку або розгорнуту (залежно від ситуації) відповідь, зрозумілу для довколишніх людей. Старші дошкільники здатні брати активну участь у бесіді, висловлювати доречні репліки, вчасно реагувати на чужі висловлювання, формулювати запитання. Характер діалогу дітей певною мірою залежить від змісту їхньої спільної діяльності

А. Богуш описує мовленнєвий портрет, дає розгорнуту характеристику мовлення старших дошкільників. Учена зазначає що, в мовленні дітей п'яти років з'являються такі типи зв'язного мовлення, як мовлення-пояснення, мовлення-міркування, а також ситуативні мимовільні висловлювання (непідготовлене мовлення), контекстне мовлення, немовні форми спілкування [40].

Провідним типом спілкування виступає спілкування з однолітками, вони є ініціаторами встановлення мовленнєвих контактів з іншими дітьми, діалогічні форми спілкування все більше замінюються контекстними, монологічними. Дитина вміє складати різні типи розповідей: із власного досвіду, про іграшки, творчі розповіді на запропоновану тему, за картиною,

розповіді - етюди, мініатюри і т. ін. Дитина передає зміст переглянутих мультфільмів, фільмів, вистав, казок і оповідань [249].

Численні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців (О. Білан, А. Бородич, Н. Гавриш, О. Коненко, С. Ласунова, А. Омеляненко, Н. Орланова, Т. Постоян, О. Смирнова, О. Ушакова та ін.) доводять, що на шостому році життя дитина може бути переконливою, послідовно й чітко складати описову та сюжетну розповіді на запропоновану тему, висловлювати міркування, наводити аргументи. У старших дошкільників активно розвивається мовленнєво-творча діяльність, яка за умови правильно організованого навчання сприяє розвитку початкових літературно-художніх здібностей дітей, стимулює та збагачує інші види дитячої творчості [34,55, 43, 138, 188, 189, 201, 227, 207].

Особливості розвитку зв'язного мовлення на різних вікових етапах визначають характер педагогічних дій, спрямованих на формування дитячого мовлення. Одним із завдань дослідження А. Смаги було визначення місця і ролі лексичної роботи у формуванні вмінь будувати зв'язне висловлювання дошкільниками. Нею використовувався асоціативний експеримент у всіх вікових групах. У процесі експерименту було доведено, що використання асоціативного методу допомогло розкрити дітям змістові зв'язки між словами і дало вихід у мовленнєвий контекст. Дослідниця підтвердила, що вибір реакції дитини у відповідь на слово-стимул залежить від віку, її індивідуальних особливостей, інтелектуального та мовленнєвого розвитку [226].

Дослідження Л. Колунової довели, що діти дошкільного віку можуть розрізняти значення слова залежно від змістових відтінків, які дають їм додатково емоційно-оцінні характеристики. Навчаючись доцільного вживання слів у словосполученнях та реченнях, дошкільники використовують набуті навички добору доречних мовних засобів при складанні своїх розповідей і казок, що є необхідною умовою розвитку зв'язного мовлення. Спеціально організована лексична робота, спрямована на

формування в дітей умінь добирати лексичні засоби, розглядалась ученою в контексті довільності побудови зв'язного висловлювання. Автором розроблено систему мовленнєвих ігор та вправ, використання яких сприяло, з одного боку, якісному збагаченню словника, а з іншого - вони є важливим підготовчим етапом для розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей [125].

Навчання дошкільників розповіді досліджувала Н. Виноградова [63], яка зазначає, що робота вихователя з розвитку монологічного мовлення дітей на основі ознайомлення з природою може будуватись як навчання їх таких видів розповідей: сюжетна розповідь на тлі безпосереднього сприймання чи праці у природі; сюжетна й описова розповіді на основі узагальнення знань, одержаних у результаті бесід, читання книг, розглядання картин; описова розповідь, побудована на підставі різних пір року, описування пейзажних картин; описова розповідь про сезон загалом; описова розповідь про окремий предмет чи явище природи. Вчена доводить, що складання сюжетних розповідей про природу дається дітям значно легше, ніж складання описових. Поштовхом до складання сюжетної розповіді про природу слугують різноманітні враження дітей, які вони одержують під час прогулянок, екскурсій, праці. Вчена ввела в методичний обіг такі види творчих розповідей, як складання розповідей-етюдів, розповідей-мініатюр про предмети і явища природи. Це невеликі образні описи особливо виразних об'єктів та явищ природи, своєрідна словесна замальовка. Н. Виноградова зауважує, що розвитку зв'язного мовлення сприяє також розв'язання дітьми мовленнєвих логічних задач. Дітям доводиться шукати відповіді на запитання, продовжувати розпочату розповідь-загадку про природу [63].

Розвиток мовлення дошкільників у дошкільному навчальному закладі здійснюється в усіх видах діяльності, проте основним є навчання рідної мови на спеціальних мовленнєвих заняттях. Структура занять із розвитку мовлення визначається принципом взаємозв'язку різних розділів мовленнєвої роботи: збагачення і активізація словника, формування граматичної будови

мовлення, розвиток елементарного усвідомлення мовленнєвих явищ і т. ін.; проте головне завдання на занятті (особливо із старшими дошкільниками) - розвиток зв'язного монологічного мовлення. Пряме навчання елементів переказу і розповіді починається у другій молодшій групі (четвертий рік).

Обов'язковою умовою розвитку мовлення в кожній віковій групі має бути спадкоємність змісту і методів розвитку мовлення. При цьому, необхідно співвідносити структуру взаємозв'язків різних розділів мовної роботи на заняттях, щоб кожне завдання було органічно пов'язане з усіма іншими.

Низку досліджень з розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку було проведено учнями наукової школи А. Богуш (О. Білан, С. Ласунова, Н. Луцан, Л. Михайлова, Т. Постоян).

Предметом дослідження О. Білан виступило навчання розповіді старших дошкільників за ілюстраціями. У дослідженні було визначено тенденції розвитку зв'язного мовлення дітей: темпи розвитку зв'язного мовлення у процесі складання розповіді зумовлюються адекватним використанням різних видів ілюстрацій відповідно до типу розповіді; змістовність розповіді залежить від сприймання і розуміння художнього тексту дітьми та його зображення в ілюстраціях; міцність засвоєння дітьми вмінь і навичок розповідати за ілюстраціями залежить від раціонального поєднання занять з різних розділів програми [34].

Дослідження С. Ласунової було присвячено розвитку описового мовлення старших дошкільників засобами української народної іграшки. Автор виявила педагогічні умови ефективного розвитку описового мовлення дітей засобами української народної іграшки, як-от: урахування емоційного потенціалу української народної іграшки; обізнаність дітей з регіональними видами іграшок; активна пізнавально-творча спрямованість навчально-мовленнєвої роботи з народною іграшкою [138].

Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку в мовленнєво-ігровій діяльності досліджувала Н. Луцан. Автором доведено, що розвиток

зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку забезпечується спеціальною організацією мовленнєво-ігрової діяльності, що ґрунтується на особистісно зорієнтованій моделі взаємодії її учасників; системі мовленнєвих технологій, спрямованих на перехід дитини від репродуктивних до креативних мовленнєво-ігрових дій; функціональному характері мовленнєво-ігрової діяльності [157].

Предметом дослідження Л. Михайлової була методика розвитку розмовного мовлення дітей старшого дошкільного віку. Дослідниця визначила сутність феноменів «розмовне мовлення дітей старшого дошкільного віку», «розмовний дискурс», «дискурсивна діяльність», «дискурсивна компетенція випускника дошкільного закладу» та педагогічні умови ефективного розвитку розмовного мовлення дітей [175].

Метою дослідження Т. Постоян виступила розробка методики комплексного навчання дітей старшого дошкільного віку зв'язного мовлення в продуктивно-творчій діяльності. Для експериментальної роботи було обрано такі теми народознавчого характеру: «Народні іграшки з глини», «Писанка», «Витинанка», «Зима в Україні» (малювання, розфарбовування писанок і т.ін.). За даними дослідження автора, найбільш ефективними виявилися такі педагогічні умови: тематичний принцип наскрізного планування; послідовне комплексне розв'язання мовленнєвих завдань (словник, описові розповіді, розповіді з досвіду, творчі розповіді); інформаційно-змістова обізнаність дітей у межах обраної тематики в різних видах діяльності; залучання дітей в активну пізнавально-творчу та мовленнєву діяльність [201].

Розкриваючи психологічні процеси, що лежать в основі породження мовленнєвого висловлювання, дослідники (Л. Виготський, М. Жинкін, О. Леонт'єв, М. Львов, С. Рубінштейн та інші) висувають на перший план мотивацію, розглядаючи її як імпульс для усього мовлення. Предмет і мета висловлювання визначають його логічну послідовність і синтаксичне оформлення. Важливим є механізм регулювання відбору слів, необхідний для

побудови єдиного висловлювання. Сам же він регулюється певною системою правил (темою, завданням), тобто висловлювання повинне підпорядковуватися загальним закономірностям побудови мовного тексту.

У дослідженні Н. Смольникової подано аналіз тексту, смислові і граматичні зв'язки його частин. Зв'язність тексту характеризується логікою викладу, особливою організацією мовних засобів, комунікативною спрямованістю, композиційною структурою. Вченою було експериментально доведено, що формування у дітей старшого дошкільного віку у процесі навчання навичок самоконтролю забезпечило довільність та усвідомленість у побудові ними розгорнутого монологічного висловлювання дошкільників. Автором визначено особливості побудови різних видів тексту дітьми шостого року життя. Доведено, що усвідомлення категоріальних ознак тексту відіграє велику роль у становленні зв'язного монологічного мовлення дошкільників [228].

Педагогічний аспект дослідження зв'язного мовлення представлено такими положеннями. Розвиток зв'язного мовлення повинен відбуватися від планової і систематичної роботи над переказом літературного твору до навчання самостійної розповіді (А. Бородич, Г. Леушіна, Є. Тихеева). Зміст дитячих розповідей необхідно збагачувати на основі спостереження в довкіллі, треба вчити дітей знаходити точні слова, правильно будувати речення, сполучати їх у логічній послідовності у зв'язну розповідь (О. Білан, Н. Гавриш, М. Коніна, Н. Орланова); при навчанні розповіді слід проводити підготовчу, пропедевтичну роботу (Н. Виноградова, Л. Ворошніна, Е. Короткова, Н. Орланова).

Методику розвитку мовлення і зокрема, використання картинок як чинника розумового розвитку дошкільників описала Є. Тихеева. Учена відзначала, що розглядання картинок у дошкільному дитинстві переслідує потрійну мету: 1) розвиток спостереження; 2) заохочення супутніх спостереженню інтелектуальних процесів (мислення, уяви, логічного мислення); 3) розвиток мовлення дитини [234].

Розвиваючи положення Є. Тихеєвої, дослідники вважають розповідь за картинкою дієвим засобом розвитку зв'язного мовлення дошкільників. Так, О. Соловьева рекомендувала навчати дітей складати розповіді за серією сюжетних картинок, де сюжет розгортається поступово. М. Коніна розробила методичні вказівки до використання різних типів картинок і вимоги до них. Вона підкреслювала, що саме сюжетна картинка повинна використовуватися для розвитку зв'язного мовлення дошкільників [38]. Л. Глухенька пропонувала навчати дітей розповіді за дидактичними картинками. Педагогічні дослідження, присвячені навчанню розповіді за картинкою, сприяли розробці змісту, методів і прийомів роботи з картинками, їх ролі в розвитку логічного мислення, уваги, уяви, зв'язного мовлення.

У дослідженні О. Смирнової було розроблено спеціальні серії сюжетних картинок, уточнено вимоги до їх відбору, засновані на особливостях сприйняття дошкільників, запропонована методика їх використання для розвитку зв'язного виразного мовлення старших дошкільників. Під час розповіді за серією картинок, як відзначає О. Смирнова, діти навчилися поєднувати змістові частини висловлювання, зберігаючи структуру тексту, використовувати різноманітні зачини розповіді, синонімічні заміни при називанні героїв, їх станів та дій. Аналіз результатів проведеного О. Смирновою дослідження засвідчив, що у висловлюваннях дітей почала більш чітко прослідковуватись сюжетна лінія, визначились змістові частини розповіді при переході від однієї картинки до іншої, виокремилась структурна організація тексту (початок, середина, кінець), виявились уміння використовувати різноманітні засоби зв'язку між змістовими частинами висловлювання [227].

Українськими вченими (А. Богуш і Н. Гавриш) було розроблено до освітньої лінії «Мовлення дитини» БКДО навчально-методичний комплект для дітей старшого дошкільного віку: навчальний посібник «Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку», навчально-методичний комплект (навчально-методичний посібник «Запрошуємо до розмови» та 16

сюжетних картин), альбом сюжетних карток на основі літературних творів з методикою навчання дітей розповідання; зошит з тематичною добіркою завдань з розвитку зв'язного мовлення для індивідуальної роботи з дітьми та навчально-методичний комплект предметних картинок (216) за 18 тематичними групами з методичними рекомендаціями щодо розвитку зв'язного мовлення дітей. Автори пропонують оригінальні методи, прийоми і методики розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку [41].

Е. Короткова запропонувала таку методику навчання творчої розповіді дітей у дошкільному закладі; це:

- а) побудова розповіді з опорою на зразок педагога за умови заміни в ньому описових елементів відповідно до творчого завдання;
- б) складання казок про іграшки - ляльки;
- в) творчі завдання за змістом сюжетних картин [131].

Дослідження Н. Орланової було спрямоване на навчання дітей старшого дошкільного віку творчого розповідання, яке розглядалося вченою як уміння дітей самостійно створювати нові образи, ситуації, дії і висловлювати все це в логічно послідовному оповіданні сюжетного чи описового характеру. Н. Орланова вчила дітей старшої групи складати розповіді про іграшки, за картинками, на тему, за планом вихователя; в підготовчій групі - складати сюжетні реалістичні розповіді за самостійно складеним планом з теми, запропонованої вихователем; розповіді за самостійно обраною темою, казки про тварин, тексти інсценівок для театру іграшок, описові розповіді про природу. Автор пропонувала давати дітям завдання у такій послідовності: придумування дітьми фантастичних дій героя, схарактеризованого вихователем; складання казки на запропоновану тему; самостійне придумування і теми, і сюжету казки. Вчена науково обґрунтувала використання прийомів навчання дітей творчих розповідей: зразок розповіді вихователя, план розповіді; повторення розповіді товариша, додаткові запитання, попередня конкретизація завдання для пасивних дітей, пояснення дітям завдання «придумай». Було доведено, що у процесі

послідовних систематичних занять під керівництвом вихователя діти старшого дошкільного віку набувають умінь складати казки: створюють сюжети на основі комбінації елементів своїх знань та уявлень, наперед планують творчу роботу, використовують відповідні мовні засоби (художній зачин, повторення, приказки, прислів'я, римування) [189].

Дослідження Л. Порядченко було присвячено проблемі наступності у навчанні опису дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Автором визначено сутність поняття «наступність у навчанні опису дітей». Вчена розглядає його як принцип організації навчання описового мовлення, що передбачає опертя на здобуті в дошкільні роки мовленнєві навички дітей продукувати опис як функціонально - смисловий тип мовлення, їх подальше вдосконалення, оволодіння доречними мовними засобами і здобуття елементарних знань про опис; трансформації мовленнєвих навичок у план довільності, навмисності, наміреності, і на цій основі формування початкових мовленнєвих умінь створювати описи. Л. Порядченко встановлено, що латентним періодом оволодіння дітьми описом є період дошкільного дитинства, де формуються важливі для подальшого навчання у першому класі мовленнєві навички [200].

В. Захарченко досліджувала розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами сюжетно-рольової гри. Автор довела, що розвиток специфічних компонентів сюжетно-рольової гри, а саме: зміст, рольове спілкування, ігрові дії, сюжетоскладання є ефективним засобом формування зв'язного мовлення дітей, що визначає мовленнєвий матеріал та забезпечує практику мовленнєвого спілкування на основі ігрових стосунків адекватних ситуацій гри. Дослідниця зазначає, що провідною умовою розвитку зв'язного мовлення дітей у грі стало забезпечення активної мовленнєвої діяльності в ході рольового міжособистісного спілкування, збагаченого проблемно-ігровими ситуаціями, допоміжними атрибутами у вигляді схематичних моделей розповіді; ігрових дій різних форм; сюжетоскладання як способу

побудови гри, що вимагало зв'язного мовлення дітей як у формі діалогу, так і у формі монологу [105].

Щодо розвитку мовлення дошкільників в аспекті наступності зі шкільним навчанням, то можна вести мову про дві форми її здійснення: лінійного і концентричного розташування навчального матеріалу (змісту, мовленнєвих умінь і навичок, а також елементарних лінгвістичних знань і уявлень). Як засвідчують програми, розвиток зв'язного монологічного мовлення здійснюється лінійно, оскільки від групи до групи йде поступове ускладнення завдань навчання, зміна завдань (від переказу простих текстів до виконання завдань творчої розповіді). Водночас у цьому ускладненні на кожному етапі навчання зберігається програмне ядро – об'єднання окремих речень у висловлювання. Формальний і семантичний зв'язки двох речень, доступний уже молодшим дошкільникам, - це клітинка, з якої виростає, розвивається розгорнуте висловлювання, у своїй найбільш розвинутій формі, що виступає у словесній творчості [38].

Зауважимо, що дослідники зв'язного мовлення учнів початкової школи відзначають, що до моменту вступу до школи далеко не всі діти опановують уміння створювати зв'язний текст. Так, за Т. Ладиженською, зв'язне мовлення дітей дошкільного віку вивчено недостатньо, не досліджено способи зв'язків між самостійними частинами висловлювань, доцільність вживання різноманітних мовних засобів у певному типі висловлювання. У цьому зв'язку автор підкреслює необхідність ознайомлення дітей дошкільного віку з правилами побудови тексту, його структурними частинами й елементарними зв'язками між ними [137].

Особливості розвитку зв'язного мовлення шестирічок досліджувала А. Зимульдінова. Автор вказує на те, що в результаті проведеної експериментальної роботи простежується недостатній розвиток зв'язного мовлення шестирічок. Серед причин ученою визначаються такі:

- діти до школи оволоділи лише побутово - розмовним, діалогічним мовленням; для їхніх розповідей характерним є елемент ситуативності, що робить повідомлення не зовсім зрозумілим;

- шестирічки знають і застосовують у повсякденному житті багато слів, однак їх недостатньо, щоб висловлювати нові уявлення і поняття, набуті у процесі шкільних занять. А. Зимульдінова зазначає, що до шести років у дітей формується готовність зв'язно говорити на певну тематику, враховувати окремі компоненти мовленнєвих ситуацій. Спрямованість на навчання зв'язного мовлення шестирічок має відповідати потребам їхніх зростаючих психічних сил, мовлення розвивається у процесі оволодіння дітьми різними функціями мови, її стилями і типами. На думку автора, щоб навчити шестирічок говорити зв'язно, емоційно, цікаво, слід прищепити їм бажання поліпшувати роль захопленого оповідача, який вміє передати зміст простим, але цікавим для слухачів словом [111, с.39]. Натомість вважаємо, що висновок, до якого дійшла А. Зимульдінова, можна віднести до мовлення дітей 6 років, які не відвідували дошкільні заклади освіти, оскільки програмами дошкільної освіти розвиток і навчання монологічного мовлення передбачено з 4 років, тобто з середньої групи.

Отже, аналіз наукових досліджень засвідчив наявність потенційних можливостей щодо розвитку зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку. Водночас у науковому фонді з дошкільної педагогіки та лінгводидактики відсутні дослідження щодо взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності, що і спонукало нас до організації дослідження інтеракційного характеру, тобто взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності.

1.3.Образотворча діяльність дітей як засіб розвитку зв'язного мовлення дітей

1.3.1. Сутність образотворчої діяльності. Все життя людини проходить у різних видах діяльності, які перетинаються і взаємодіють між собою. Термінологічні словники тлумачать взаємодію як «співдію», «співдіяння», «взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким, - чим, - небудь» [61, с. 259]; процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок. Взаємодія виступає як інтегруючий чинник, що сприяє утворенню нових структур. Кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої та як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що зумовлює розвиток об'єктів (суб'єктів) та їх структур. Взаємодія як матеріальний процес супроводжується переданням матерії, руху, інформації: вона є відносною, здійснюється з обмеженою швидкістю у певному просторі й часі при безпосередній взаємодії [245, с. 46]; категорія, що відтворює процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого [91, с. 35].

Щодо взаємодії різних видів діяльності в дошкільному віці та їх впливу на дітей зауважимо, що в процесі її інтеракції породжуються нові види діяльності, як нова структура, що ввібрала в себе всі найкращі риси і одержала повноцінне змістове наповнення за функціями впливу на дитину. Так, наприклад, взаємозв'язок мовленнєвої діяльності породжує низку нових діяльностей: навчально-мовленнєва, пізнавально-мовленнєва, образотворчо-мовленнєва, мовленнєво-ігрова, мовленнєво-комунікативна (Див. рис. 1.2.)

У руслі запропонованого дослідження визначено взаємодію образотворчої і мовленнєвої діяльності старших дошкільників, яку ми розуміємо як взаємний зв'язок і взаємовплив безпосередньо чи опосередковано у процесі навчально-виховного процесу дошкільного закладу

форм, методів, прийомів і технологій навчання дітей у мовленнєвій та образотворчій діяльності, які не суперечать один одному, а породжують взаємну зумовленість і зв'язок, позитивно впливають на досягнення запланованого результату в новому виді діяльності – образотворчо-мовленнєвій.

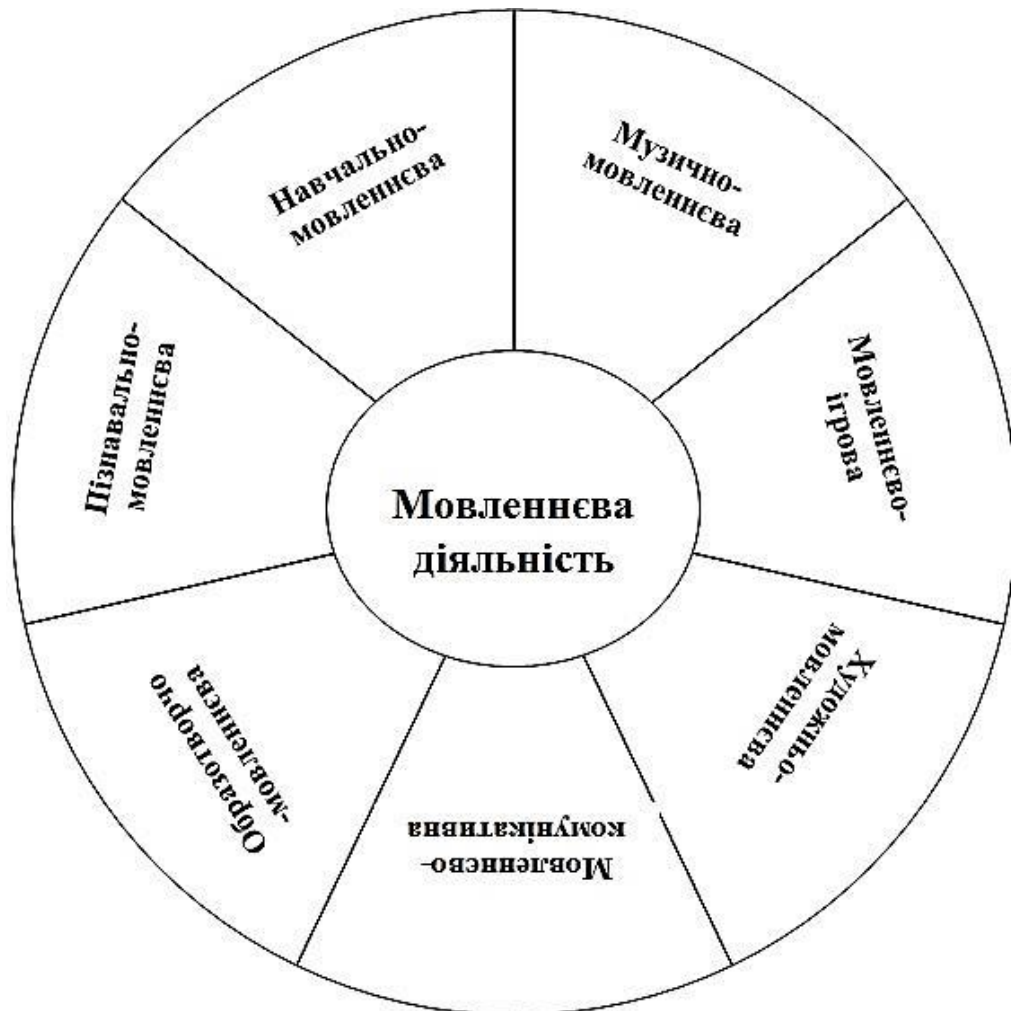

Рис. 1.2. Взаємозв'язок мовленнєвої діяльності з іншими видами діяльності

Взаємодія (інтерація) різних видів діяльності вивчалась російськими (О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, Г. Люблінська, С. Рубінштейн), українськими (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан), зарубіжними (Б.Крафт, К. Менг) вченими, що дозволило виокремити інтеракційний підхід до розвитку особистості, за яким кожний із задіяних видів діяльності зберігає всі складові певного виду діяльності і породжує нову модифікацію

діяльності. Вид діяльності розуміємо – як одиницю класифікації, що має свій предмет, мету, завдання, мотив, дії та операції, спрямовані на реалізацію всіх структурних компонентів цієї діяльності.

О.М. Леонтьєв розробив теорію провідної діяльності. На його думку, життєдіяльність людини супроводжується різними типами діяльності, які відіграють у її житті різну роль залежно від віку, умов життя, соціальних обставин. Учений увів у науковий обіг феномен «провідна діяльність», яку він визначає з позицій дієвого підходу до вивчення психіки людини: це та діяльність, з якою на певному етапі пов'язана поява найважливіших психічних утворень і в руслі якої розвиваються інші види діяльності [144, с.105-106].

За О.М. Леонтьєвим, у дітей дошкільного віку провідною є ігрова діяльність. Натомість О. Запорожець вважає, що не можна обмежувати дитину дошкільного віку тільки одним типом провідної діяльності. На його думку, до провідних видів діяльності дитини належать і продуктивно-творчі діяльності, в яких дитина досягає конкретних практичних результатів, серед них – конструкторська, художньо-предметна та образотворча. М. Лісіна, за результатами довготривалого дослідження, до провідних видів діяльності відносить спілкування, тобто комунікативно – мовленнєву діяльність.

Отже, дитину дошкільного віку супроводжують різні види діяльності: ігрова, пізнавальна, побутова, трудова, художня, художньо-мовленнєва, образотворча, конструктивна, театральна та ін.. Водночас, за словами Н. Луцан, одним із аспектів інтеракційного підходу до діяльності дошкільника є те, що мовлення завжди входить у будь-яку інтелектуальну, пізнавальну та практично-продуктивну діяльність [158]; тобто мовлення, навчально-мовленнєва та художньо-мовленнєва діяльність виконують супровідну функцію для всіх інших видів діяльності дитини.

Розглянемо сутність видів діяльності, які будуть задіяні в експерименті, зокрема образотворчу та образотворчо-мовленнєву.

Насамперед уточнимо поняття «образотворча діяльність» як одного з видів художньої діяльності та засобу розвитку словника і зв'язного мовлення дітей.

У практиці досить поширеним є паралельне застосування двох термінів – «зображувальна діяльність» та «образотворча діяльність». З одного боку, використання терміна «зображувальна діяльність» можна визнати виправданим, оскільки він розкриває сутність самого поняття (зображення - це спосіб дії): діяльність, у ході якої дитина малює, ліпить, вирізає, клеїть. Загальним для них є те, що кінцевим продуктом цих діяльностей є певний конкретний результат: малюнок, виріб, аплікація, витинанка тощо (Н. Ветлугіна, О. Дронова, Є. Ігнат'єв, Т. Казакова, Т. Комарова, В. Котляр, В. Мухіна, Н. Сакуліна та ін.).

Водночас Е. Белкіна наголошує, що саме слово «зображувальна» відповідає застарілому підходу в практиці деяких педагогів дошкільних навчальних закладів, за яким діти визнавалися репродукціонерами, здатними тільки повторювати показане, зображене вихователем і не здатними по-своєму відтворювати внутрішній світ. Тому головною метою зображувальної діяльності було формування у дітей відповідних умінь і навичок за зразком вихователя. Сьогодні, орієнтуючись на теорію Л. Виготського щодо «зони найближчого розвитку», за якою розвиток передуює навчанню і стимулює педагогів змінювати методики навчання, дитина не є пасивним об'єктом маніпуляцій дорослих (їй сказали чи показали, як робити, і вона тільки повторює), а суб'єктом активної творчості, який «розповідає» про своє розуміння світу, власні почуття й фантазії шляхом образотворення. Вміння і навички розглядаються як необхідні засоби реалізації дитиною себе у творчості [68]. У цьому зв'язку в дошкільній педагогіці (як у програмах, так і в методичному забезпеченні) усталився і функціонує термін «образотворча діяльність»).

Образотворча діяльність організується й функціонує як специфічне образне пізнання дитиною соціуму та себе в ньому, як середовище оволодіння образотворчістю, що надає дитині можливість урізноманітнювати

форми комунікації із соціумом, моделювати «картину світу», передавати особисті враження про нього за допомогою різних зображувальних матеріалів і технік, переживати почуття захоплення, радості, здивування, творчого піднесення, самоцінності; позбавлятися небажаних комплексів (страх, нерішучість, невпевненість, меншовартість та ін.). Особистісно-діяльнісний, ціннісний підходи у технології образотворчої діяльності дітей дошкільного віку автори проголошують через тезу: «Образотворчість як специфічний вид діяльності має допомогти дитині увійти в соціум та бути успішною в ньому» [185, с. 7].

Отже, образотворча діяльність є соціально-педагогічним явищем, що, з одного боку, формує творчу особистість кожної дитини, забезпечує розвиток її самосвідомості, надає можливості самореалізації, з іншого, забезпечує формування позитивно стійкої взаємодії дитини у співтворчості з однолітками й дорослими (О. Дронова, Р. Казакова, Н. Карпинська, І. Ликова, В. Мухіна, Л. Фесюкова, Л. Шульга) [185, 118, 176]. У презентованому дисертаційному дослідженні послуговуємося терміном «образотворча діяльність» для позначення діяльності зі створення образів засобами малювання, ліплення, аплікації, конструювання чи їх поєднанням.

Образотворчу діяльність старших дошкільників розуміємо як один із видів продуктивно-творчої діяльності, в якій дитина моделює предмети і явища довкілля шляхом художньо-образного їх перетворення, створює нові реальні продукти (малюнки, вироби і т.ін.), що віддзеркалюють знання, уявлення, емоції і почуття дитини.

Щодо класифікації видів образотворчої діяльності, то існують різні підходи. Так, В. Космінська — побічниця традиційного підходу до класифікації видів — уважає, що в дошкільному закладі образотворча діяльність передбачає такі види, як малювання, ліплення, аплікація та конструювання. На думку інших учених (Н. Сакуліна, Т. Комарова, Т. Казакова та ін.), до видів образотворчої діяльності належить ті, основним завданням яких є образне відображення дійсності: малювання, ліплення й

аплікація. Зауважимо, що з усіх видів образотворчої діяльності найбільше вивченим і дослідженим є малювання та його види (предметне, сюжетне, декоративне, за задумом).

Психологічну природу образотворчої діяльності дітей дошкільного віку досліджував Л. Виготський. Учений розглядав дитячий малюнок як перехід від символу до знаку. Символ має схожість із тим, що він позначає, знак такої схожості немає. Дитячі малюнки, за Л. Виготським, це символи предметів, оскільки вони мають схожість з тим, що зображується; слово такої схожості немає, тому воно стає знаком. Малюнок допомагає слову стати знаком. Словесне позначення у процесі створення дитячого малюнка переміщується від кінцевого результату до початку, і стає назвою, що передуює самому малюванню. Саме тому Л. Виготський пропонував розглядати малюнок як своєрідний факт дитячого мовлення, позначаючи його термінами «графічне мовлення», «графічна розповідь про будь-що» та визнав малюнок підготовчою стадією писемного мовлення[70].

М. Волков вивчав особливості і специфіку сприймання дітьми довкілля, що передуює малюванню і від якості якого воно залежить. За його словами, у сприйманні поєднуються моменти аналізу й цілісного охоплення предмета, який дитина буде зображувати. Водночас учений зазначав складність процесу перетворення дитиною уявлення про реальний предмет в образ малюнка. Оскільки дитина дошкільного віку ще не спроможна оволодіти вмінням передавати на площині глибину простору, тривимірність (об'єм) предметів, то це перетворення має особливий характер. Здатність сприйняття предмета набуває для дитини дошкільного віку дещо іншого значення, ніж для дорослого. Учений стверджував, що проблема сприймання виявляється надзвичайно важливою і для розуміння дитячого малювання [64].

За В.Мухіною, малювання є складною синтетичною діяльністю, в якій виявляється особистість дитини, що формується, і яка сама впливає на формування особистості. Завдання ж психологічного вивчення цієї

діяльності, на її думку, полягає в тому, щоб, з одного боку, розкрити джерела і механізми її утворення і розвитку, а з іншого - зрозуміти, які психічні властивості і здібності дитини в ній формуються. Вчена зазначає, що малювання дітей є синтетичною діяльністю, що характеризується:

- проявом різних властивостей психічного розвитку;
- використанням дитиною досвіду, набутого в інших різних видах діяльності;
- засвоєнням різноманітних елементів соціального досвіду, людської культури [176].

Є. Рибалко досліджував розвиток художніх здібностей дітей дошкільного віку і умови, за яких ці здібності розвиваються. За його словами, загальною умовою формування здібностей у дошкільників до образотворчої діяльності є насамперед розвиток їхнього мовлення, тобто здібності до мовленнєвої діяльності. Наступною умовою учений назвав сенсомоторний розвиток. На його думку, нерівномірність у розвитку мовлення і сенсомоторики є однією із суттєвих причин нерівномірності формування художніх здібностей у дитячому віці [218]. Як бачимо, в роботах Є. Рибалки чітко простежується взаємозв'язок мовленнєвої і образотворчої діяльності в генетичному плані.

Учені відзначають своєрідність дитячих малюнків: дитина втілює у свій малюнок досвід зорового сприйняття, графічні шаблони, запозичені в інших, і взагалі все, що вона засвоїла, у процесі дії з предметами. Тому серед дитячих малюнків поряд із зображеннями, що відповідають зоровому сприйняттю, можна зустріти малюнки, які виражають те, про що дитина дізналась, діючи з предметом, обмацуючи його. Можна зустріти зображення праобразів, яких дитина не могла особисто спостерігати, а також малюнки, що зображують запах, процес руху (не момент, а саме процес), малюнки-схеми, малюнки-плани і т.ін.

Своєрідність дитячого малюнка зумовлена такими обставинами. По-перше, дитина ще не володіє тими образотворчими засобами, які є в сучасній

культури суспільства. Тільки поступово вона засвоює окремі із засобів, причому ступінь і терміни освоєння залежать від загальних умов навчання і виховання і особливо від конкретних форм і методів навчання [176].

По-друге, стрижнем образотворчої діяльності є художній образ, саме тому і цей вид діяльності також слід розглядати у зв'язку з виникненням і розвитком у дітей образного бачення. Художній образ – це специфічна форма відображення і пізнання довкілля в її конкретних та індивідуальних проявах, це здібність особистості виражати свої почуття, думки, ставлення образотворчими засобами.

Образотворча діяльність дітей, за словами Н. Ветлугіної, ґрунтується на образах близького до них довкілля. В образах, що створюються дітьми, довколишня дійсність передається у всій конкретній багатоманітності. У дитячих малюнках ми бачимо відображення природи і природних явищ, будівництво, транспорт, працю дорослих, своїх батьків і однолітків. Довкілля, що оточує дитину, є підґрунтям її образотворчої діяльності, у процесі якої поступово удосконалюється передання дитиною свого художньо-образного бачення [62]

Довкілля відтворюється дитиною в наочній чуттєво-сприйманій формі за допомогою спеціальних зображувальних матеріалів, засобів (наприклад, у живопису, малюнку – це колір, лінія, форма, розмір, композиція). Так, В. Мухіна зазначає, що дитина до трьох років здебільшого вже має якийсь (хоч і дуже обмежений) запас графічних образів, що дозволяють їй зображувати окремі предмети. Однак ці зображення мають із предметами ще найвіддаленішу подібність [176].

Уміння впізнати в малюнку предмет є одним зі стимулів удосконалення образотворчої діяльності дітей. Поступово у дитячий малюнок втілюються різні форми набутого досвіду, який дитина одержує в процесі дій із предметами, їх зорового сприйняття, самого процесу графічної діяльності і навчання з боку дорослих. Якщо малюнок дорослого відображає тільки ті властивості предмета, які можна сприйняти зором, то дитина

використовує увесь свій наявний досвід. Тому серед дитячих малюнків поряд із зображеннями, що відповідають зоровому сприйняттю, можна зустріти такі, в яких виражається те, що дитина з'ясовує, не дивлячись на предмет, а діючи з ним чи обмацуючи його. Так, нерідко діти площинну гострокутну фігуру (наприклад, трикутник) після її обмацування малюють у вигляді овалу з коротенькими рисками, що відходять від його, якими вони намагаються підкреслити гострокутність зображуваного предмета. Такі зображення гострокутних фігур є спробами пристосувати для цієї мети сформований раніше графічний образ у вигляді замкненої колоподібної лінії. [176]

На думку В. Мухіної, графічна форма, в якій діти зображують предмети, зумовлена насамперед трьома моментами: наявними в розпорядженні дитини графічними образами, зоровими враженням від предмета і руховно - дотиковим досвідом, що здобувається у процесі дії з ним. Крім того, дитина передає в малюнку не тільки враження від предмета, але і своє розуміння предмета, свої знання про нього. Малюнок дитини показує, що вона не робить серйозної спроби точно і повно відтворити предмет. Досить часто, коли дитина малює людину без волосся, вух, тулуба і рук, її «мистецтво» залишається далеко за її пізнаннями. Дитина малює, випускаючи частини і деталі, що їй видаються неважливими [176; 58].

Хоча дитячий малюнок орієнтований на відображення дійсності, він дуже часто не відповідає тому, що очікує побачити дорослий. Коли одна дитина малює машину з кількістю коліс, які в багато разів перевищують число допущене конструкторами, в іншій дитині такий малюнок не викликає сумнівів. Дорослий, розглядаючи подібний малюнок, дорікає дитині за те, що це зовсім несхоже на машину («більше схоже на намисто!»). Дошкільник засмучується. Він не задоволений взаємним нерозумінням. Водночас дитина зорієнтована насамперед на те, щоб бути таким, як дорослий. Саме тому малюнок дитини, повільно, але правильно розвивається в напрямку, прийнятному для певної культури. У побудові графічних образів дитина все більше орієнтується на зорові враження. З допомогою дорослих, які

відкидаючи невдалий, на їхній погляд, малюнок, пропонують подивитися уважно на предмет [176].

Під керівництвом дорослих, у процесі набуття досвіду художнього бачення і сприймання довкілля у дітей старшого дошкільного віку досить чітко виявляються етапи щодо виникнення і розвитку в дітей художніх образів. Як зазначає Н. Ветлугіна, у дітей 5-6 років спостерігається свідоме використання кольору, форми, побудови малюнка як засобів виразності для відображення окремих образів чи композицій. У старшому дошкільному віці, за словами вченої, досить яскраво виявляються індивідуальні особливості дітей у створенні художніх образів.

Образотворча діяльність впливає на психічний розвиток дітей. Дитина в малюванні переходить від дифузних (невизначених) графічних образів, що виступають як знаки подібних груп предметів, до власне зображення конкретного реального предмета. Розвиток образотворчої діяльності в такому напрямі потребує від дитини насамперед розвитку сприйняття і мислення, уміння не тільки дивитись, але і бачити, що дозволяє передавати предметний світ за прийнятими образотворчими законами. Використання кольору, у свою чергу, впливає на розвиток сприйняття і естетичних почуттів дитини.

Зауважимо, що розвиток тонкої моторної координації відбувається одночасно з перцептивним, когнітивним і емоційним розвитком дитини. Рівень розвитку кожної з цих галузей виявляється у кінцевому продукті діяльності. Натомість у цьому випадку це ще не конкретний результат, а сам процес творчого пошуку - мазки, плями, карлочки і, нарешті, малюнок, на якому щось зображене. З того моменту, як діти беруть у руки кольоровий олівець і починають виводити якісь карлочки, приблизно у 18-місячному віці, вони створюють форми і малюнки, є що дуже важливими для подальшого їхнього розвитку. Зарубіжна вчена Рода Келлогг, яка присвятила багато років вивченню образотворчої діяльності дітей, зазначала, що виразні можливості дітей еволюціонують від простих карлочок до значимих символів. Келлогг вважає, що кожна дитина відкриває для себе світ символів

в одній і тій самій послідовності. Як тільки діти переходять до зображення якихось об'єктів, малюнки починають відображувати їхні думки і почуття. На думку Гуднау, малювання дітей можна розглядати як процес вирішення проблеми. Вони працюють над малюнком у визначеній послідовності і розташовують його елементи відповідно до тих самих правил [262].

В. Захарова характеризує навчання як умову формування творчості в образотворчій діяльності дітей дошкільного віку. Автор визначає дитячу художню творчість як діяльність, що заснована на комбінуванні раніше набутих уявлень про зовнішні ознаки предметів та явищ і засобів їх відтворення новими художніми сполученнями, які відповідають моральним та естетичним потребам дитини [104].

Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва визначено у дослідженні Ю. Малікової. Вчена зазначає, що робота з реальними предметами в процесі образотворчої діяльності сприяє накопиченню сенсорного досвіду дітей, розвитку їхньої цілеспрямованості й усвідомленості їхнього сприйняття; виділяє важливість здійснення цілеспрямованих обстежень у процесі ознайомлення з предметами й об'єктами з метою формування чітких уявлень про них. Провідну роль у цьому процесі займає слово [166].

С. Макаренко вивчала вплив образотворчої діяльності на збагачення словника дітей п'ятого року життя. Вченою було визначено педагогічні умови збагачення словника дітей: блочно-тематична організація занять з образотворчої діяльності; відповідність методів збагачення словника основним етапам організації образотворчої діяльності (цілеспрямоване сприймання – обговорення змісту малюнка – малювання – художній коментар у процесі зображення – словесна оцінка малюнка); емоційна насиченість образотворчої діяльності дітей; урізноманітнення засобів утілення образу; поступове введення до словника дітей спеціальних термінів образотворчої діяльності. Дослідницею розкрито особливості збагачення й активізації словника дітей 5-го року життя в образотворчій діяльності,

пов'язані зі схожістю у фазах розвитку мовленнєвої й образотворчої діяльності та відображенням одних і тих самих ступенів узагальнення, з поступовим переходом зовнішнього мовлення під час малювання у внутрішнє, виявленням індивідуальних відмінностей дітей у відображенні в малюнку смислу слів та особливостей світосприйняття, в інтересах до образотворчої діяльності хлопчиків і дівчаток [164].

Одним із видів образотворчої діяльності є ліплення. Ліплення - це різновид скульптури. Основним виразним засобом ліплення є пластичність. Завдяки пластичності матеріалу дитина передає динаміку рухів, оскільки під впливом пальців форма змінює свої окреслення, фігурка набуває різних поз, поворотів, нахилів тощо. Діти ліплять різні предмети, фігурки людей, тварин. Як і в малюванні, в ліпленні важливе місце посідає сюжет (створення композицій із кількох фігурок із певним композиційним центром). Виліплений предмет, фігурка для дитини часто стає іграшкою, з якою вона поводиться як із живою істотою. У процесі гри дитина взаємодіє з нею як у реальній життєвій ситуації. Якщо в малюванні колір є одним із яскравих виражальних засобів, то в ліпленні його роль обмежена. Колір переважно використовуються в декоративному ліпленні під час розфарбування виліплених з глини іграшок – фігурок за мотивами народно-прикладного мистецтва.

Пластичність матеріалу та об'ємність зображувальної форми дають змогу дитині оволодіти деякими технічними прийомами в ліпленні швидше, ніж у малюванні. Наприклад, передання руху персонажів у малюнку для дитини це складне завдання, то в ліпленні вирішення цього завдання полегшується. Дитина спочатку ліпить предмет у статичному стані, а потім згинає його частини відповідно до задуму. Передання просторових співвідношень предметів у ліпленні також спрощується – об'єкти розташовуються один за одним. Питання перспективи у ліпленні не ставиться. Основним виражальним засобом в ліпленні є передання об'ємної форми.

Проблему дитячого ліплення досліджували ряд учених (А. Бакушинський, Г. Вишньова, Є. Корзакова, Ю. Максимова, Є. Фльорина, Н.Халезова та ін.). Так, А. Бакушинський розглядає ліплення як своєрідне мистецтво, підкреслює особливості пластичного образу, специфіку матеріалу, який під руками дитини легко видозмінюється [13]. Є. Фльорина описала своєрідність ліплення в генезисі. Автор зазначає, що сприймання дітьми форми є основним у процесі створення образу в ліпленні. Н. Сакуліна і Є. Корзакова досліджували специфіку сприймання дітьми образів довілля та їх вплив на процес ліплення. Дослідники відзначають місце і роль перцептивних дій, обстеження, сенсорної культури у процесі навчання дітей ліплення, створення ліпного образу [220].

Проблему художньо-образного сприйняття в ліпленні дітей старшого дошкільного віку розкрито в дослідженні Н. Халезової. Учена наголошує, що дошкільники використовують різноманітні засоби виразності, якими володіє скульптор, хоча їх використання залежить від особливостей психічного і фізичного розвитку дітей. Н. Халезова стверджує, що зображення руху в ліпному образі є основним засобом виразності [128]. Дослідження вчених (Г. Вишньова, Ю. Максимов, Н. Халезова) розкрили можливості ліплення в художньому розвитку старших дошкільнят.

Вчені поділяють ліплення, як вид образотворчої діяльності, на предметне, сюжетне та декоративне. Основними засобами виразності в предметному ліпленні є форма та об'єм; у сюжетному – ритм, композиція, силует; у декоративному – ритм, симетрія, колір [176]. Водночас зауважимо, що ліплення, як вид образотворчої діяльності, порівняно з малюванням вивчено ще недостатньо в науковому плані.

Наступний вид образотворчої діяльності, до якого залучаються діти в дошкільних навчальних закладах, є аплікація. Це один з видів декоративно-ужиткового мистецтва, що використовується для художнього оформлення різних предметів за допомогою прикріплення до основного тла вирізаних декоративних чи предметних форм. Своєрідність аплікації полягає як у

характері зображення, так і в техніці її використання. Для аплікації, порівняно з іншими видами образотворчого мистецтва характерне площинне зображення, тобто зображення на площині. Процес виконання аплікації відбувається за двома етапами: вирізування чи обривання окремих форм та прикріплення їх до тла. Подекуди вирізані форми прикріплюються частково, тоді аплікація стає об'ємною (наприклад, листя дерев, метелики тощо). Це надає зображенню виразності.

На відміну від малювання та ліплення, аплікація як вид образотворчої діяльності, вивчалася дослідниками переважно в аспекті розвитку сенсорних процесів, оволодіння дітьми технічними вміннями і навичками. У дослідженні, що було проведене І. Гусаровою ще в 50-ті роки ХХ ст., розкрито послідовність навчання дітей навичок вирізування і наклеювання: різання по прямій, заокруглення кутів, вирізування із паперу складеного навпіл, у кілька разів, силуетність вирізування і т. ін. [82].

З. Богатєєва розглядає аплікацію як вид декоративно-ужиткового мистецтва, як засіб естетичного розвитку дошкільнят. Основну увагу автор зосереджує на орнаменті і виокремлює його художні особливості: колір, ритм, лінію, своєрідність композиції. Декоративний аспект аплікації представлений і в роботах українських учених Л. Скиданової та Л. Сірченко. Вчені використовують українські мотиви в аплікаційних орнаментах[223].

Декоративний аспект аплікації розкрито у дослідженні Г. Пантелєєва як вид декоративно-оформлювальної діяльності, у процесі якої здійснюється морально-естетичне виховання дітей засобами оформлювального мистецтва[190].

О. Удіна досліджувала виховання самостійності дошкільників в образотворчій діяльності на заняттях з аплікації. Автором розроблено та апробовано модель виховання самостійності дітей в образотворчій діяльності засобами аплікації, впроваджено індивідуальні програми для коригування рівневих компонентів самостійності дошкільників на основі ігрових вправ [236].

Займаючись художньою творчістю, діти люблять експериментувати з різними матеріалами: фарбою, що змивається, пластилін, бруд, пісок і навіть мильна піна - все це дає дітям можливість познайомитися з новими кольорами, формами, текстурою. У ході цих занять діти не тільки одержують різноманітний сенсорний досвід, але здобувають знання про те, що таке товщина, твердість, плинність, щільність і т. ін.

Отже, короткий аналіз досліджень з дитячого малювання показав, що цей вид образотворчої діяльності привертає найбільшу увагу художників, психологів, педагогів і має різні аспекти вивчення. Психологи переважно розглядають малювання з погляду розвитку в дитини логічного мислення, сенсорних здібностей, засвоєння соціального досвіду. Дослідження педагогів спрямовані на вивчення окремих видів малювання (предметного, сюжетного, декоративного), навчання дітей засобів художньої виразності малюнка.

Як бачимо з аналізу наукової літератури, ліплення та аплікація не розглядалися ученими як засіб розвитку мовлення дітей.

Однією із проблем художньо-продуктивної діяльності, що слугує на увагу вчених, є взаємозв'язок видів образотворчої діяльності. Так, на думку Б. Неменського, три форми художнього мислення (конструктивна, зображальна та декоративна) майже ніколи не існують відокремлено. Вони становлять «три серця мистецтва», які б'ються одночасно.

Н. Ветлугіній належить ідея проведення комплексних занять, які допомагають встановити зв'язок малювання, музики, художнього слова з метою знаходження найвиразніших засобів для зображення дитиною життєвих явищ. Принципи побудови комплексних занять визначають темою, добором провідних виражальних засобів, які об'єднують усі види мистецтва (наприклад, ритм, композицію, форму). У педагогічному процесі такі заняття посідають провідне місце, якщо враховується художній досвід дітей, отриманий під час їхнього навчання на музичних, художньо-мовленнєвих заняттях та заняттях з образотворчої діяльності.

У своїй праці «Дитячий малюнок» Є. Фльорина відзначала важливість найповнішого відображення дітьми довкілля. Пізніше, у 30 роки ХХ ст., дослідниця визначила послідовність добору життєвого змісту для передання його в малюнку, ліпленні, аплікації: від відображення окремих предметів до широкої суспільної тематики. Таким чином, на її думку, принцип життєвості об'єднував усі види образотворчої діяльності [247].

Н. Сакуліна розробила наукові засади доцільності навчання дітей доступних способів реалістичного відображення дійсності. Нею визначено єдиний для всіх видів образотворчої діяльності програмний зміст: зображення предметів, сюжетів, складання візерунків, технічні вміння та навички [220].

Є. Рогальова досліджувала психосенсорні засади аплікації та дійшла висновку, що для отримання більш високого рівня ритмічності дитячих орнаментальних малюнків доцільно насамперед проводити заняття з декоративної аплікації. Способи і прийоми заповнення площини візерунком потребують певних циклів занять, а також попередньої роботи щодо ознайомлення дітей з орнаментальним мистецтвом. Такий самий взаємозв'язок досліджувала і З. Богатєєва. Одним із завдань учена вважає навчання дітей побудови візерунків у процесі аплікації, яке відбувається у взаємозв'язку із засвоєними дитиною прийомами створення народних орнаментів [35].

Взаємозв'язок різних видів образотворчої діяльності (малювання, аплікації, художнього конструювання) презентовано в дослідженні Г. Пантелєєва на матеріалі декоративно-оформлювальної діяльності. Як зазначав учений, дошкільник виконує одне й те саме завдання на різному матеріалі в різних ситуаціях (площинне й об'ємно-просторове оформлення свята) [190].

Таким чином, у сучасній педагогічній науці сформувалося дві тенденції в поглядах на проблему взаємозв'язку видів образотворчої діяльності.

Перша тенденція ґрунтується на традиційному погляді, а саме, дотримання систематичності та послідовності в малюванні, ліпленні, аплікації. При цьому, взаємозв'язок цих видів образотворчої діяльності визначається тематикою, послідовністю оволодіння дітьми зображенням (наприклад, засвоєння форми та кольору в ліпленні або в аплікації, потім у малюванні і т. ін.); послідовністю підвидів (предметне малювання передуює сюжетному так само, як і предметне ліплення чи аплікація - сюжетному); оволодіння технічними навичками й уміннями.

Підґрунтя другої тенденції становить положення про необхідність добору художньо-виражальних засобів з метою формування художньо-образного начала (художнього образу), пошуків такого взаємозв'язку видів діяльності, за яким один вид є домінантним, провідним, другий – супутнім. У цьому випадку взаємозв'язок видів образотворчої діяльності спрямований: по-перше, на виникнення нових можливостей і способів художнього освоєння дійсності; по-друге, знаходження різних способів передавання дитиною образного змісту; по-третє, створення пошукових ситуацій, за якими діти комбінують способи зображення, надаючи перевагу найбільш виразним; по-четверте, створення умов для найбільш ефективного художнього розвитку дошкільнят.

Взаємозв'язок видів образотворчої діяльності дає можливість виокремити засоби образної виразності, характерні для кожного виду образотворчої діяльності, і водночас знаходити те, що є спільним для всіх її видів [233]. Див. схему 1.3.

Аналіз видів образотворчої діяльності (малювання, аплікація, ліплення) засвідчив, що кожний з них певні має підвиди: діти зображують предмети, сюжет, створюють декоративно-орнаментальні композиції. Предметний та сюжетний зміст близькі між собою, оскільки, зображуючи предмет, дитина не абстрагується від довкілля. На думку Т. Казакової, аналіз образотворчої діяльності розкриває також її художньо-образну основу (художній образ), яка об'єднує всі види образотворчої діяльності досягається

різними способами і залежить від художніх матеріалів, за допомогою яких цей процес удосконалюється [117].

Рис. 1.3. Взаємозв'язок видів образотворчої діяльності

Як бачимо з рис. 1.3., всі види образотворчої діяльності мають спільні і відмінні риси: просторові відношення (малювання зображення в площині, ліплення – об'ємне зображення, аплікація – площинне зображення, з елементами об'єму); матеріал (малювання – фарби, олівці, ліплення – глина, пластилін, аплікація – кольоровий папір, картон), різна роль виражальних засобів (для ліплення – колір відіграє другорядну роль, у малюванні не використовується об'єм, в аплікації об'єм використовується лише подекуди). Отже, кожний вид образотворчої діяльності доповнюють один одного, формують у дитини різнобічні уявлення про предметне й соціальне довкілля.

1.3.2. Взаємозв'язок образотворчої і мовленнєвої діяльності.

Образотворча діяльність є складною синтетичною діяльністю, в якій виявляє себе особистість дитини і під її впливом розвивається образотворча діяльність, яка, у свою чергу, так само впливає на формування особистості дитини [185].

Поліфункціональність образотворчої діяльності відкриває можливості для комплексного розвитку особистості дитини, оскільки актуалізує усі її

сфери: інтелектуальну, емоційно-чуттєву, мотиваційну, соціально-комунікативну, поведінкову, діяльнiсну, сфери свiдомостi i пiдсвiдомостi i також сприяє розвитку мовлення, збагачує словник та образнiсть мовлення..

Стрижневим об'єднувальним чинником образотворчої та мовленнєвої діяльності є художній образ, який діти сприймають у процесі ознайомлення із творами мистецтва (оригіналами) і творчо відображають у різних видах продуктивної діяльності. Художній образ - це специфічний для мистецтва спосiб вiдображення й узагальнення дiйсностi з позицiї певного естетичного iдеалу в конкретно-чуттєвiй емоцiйно насиченiй формi. Він включає такі універсальні компоненти, як змістова відповідність формі, композиційні особливості, художня мова твору та специфічну для кожного виду мистецтва систему образних виразів і засобів [185].

Г. Сухорукова підкреслювала поліфункціональність образотворчої діяльності дитини. Вчена виокремила такі функції образотворчої діяльності дитини: гедоністична, естетична, просвітницька, виховна, комунікативна, соціалізаційна, евристична, сугестивна. Опишемо сутність комунікативної функції образотворчої діяльності, за Г. Сухоруковою. Отже, комунікативна функція образотворчої діяльності є стрижневою ланкою, яка пов'язує її з мовленнєвою діяльністю. Комунікативну функцію вчена розглядає як наявність можливостей образотворчої діяльності для організації різних видів та форм спілкування, моделювання простих і складних комунікацій у процесі різних видів образотворчої діяльності: дитина – педагог – дійсність; матеріали – дитина; дитина – педагог – твори мистецтва; дитина – педагог – «художник» і т. ін. Комбiнування систем комунiкацiй допомагає дитинi набути необхідного досвiду спілкування, адже вони є моделями ситуації з реального життя [185].

Водночас у процесі образотворчої діяльності спілкування розкриває дитину як члена соціуму, що відбувається у такий спосiб: за твором мистецтва (аналіз дитячих робіт) як обговорення ідей, проектів, задумів; у ситуації перед вибором матеріалу та способу зображення; спілкування із

квазі - суб'єктом – героєм твору мистецтва, «оживленим» об'єктом, художником. Комунікативна функція, що закладена в педагогічну технологію супроводу образотворчої діяльності, за Г. Сухоруковою, створює сприятливе середовище для природного виховання та самовиховання дитини як людини культури. У природних моделях спілкування, створених педагогом, дитина усвідомлює необхідність бути ввічливою, уважною до думки інших, об'єктивною в оцінці творчих робіт однолітків. Адже така поведінка є запорукою «прийняття» її соціумом [185, с. 145]

Зауважимо, що найяскравіший взаємозв'язок образотворчої діяльності саме з мовленнєвою, оскільки малювання започатковується дитиною тільки тоді, коли словесне його вираження вже досягло значних успіхів, тобто коли дитина оволоділа рідною мовою. Як відомо, дитина має вроджену схильність до вживання образних символів. Ця схильність виявляється, зокрема, в дитячому малюванні, що символічно виступає у відображенні дитиною реальних предметів та знань, які склались у неї під впливом мовлення оточуючих її людей. Водночас це не має нічого спільного із символізмом як напрямом мистецтва, що припускає реалізацію визначених естетичних завдань.

Зарубіжні вчені (К. Бюлер і Дж. Селлі), використовуючи термін «символ», розуміють його як умовний знак, який, позначаючи предмет чи явище, немає прямої подібності, а якщо й має, то незначну подібність. У їхньому розумінні дитина - символіст, оскільки вона з низки причин, навіть, і не намагається досягти повної подібності. Це, з одного боку, є «вродженою» тенденцією до використання простих, «схематичних» замісників предметів, з іншого – це вже явище словесного мислення, його понятійної схеми. Схематичний малюнок виражає міркування, знання і служить більше вказівкою чи позначенням, ніж зображенням у власному змісті цього слова. Водночас учені не розглядали малювання як форму оволодіння знаками, хоча саме ця проблема є найбільш актуальною в теорії розвитку дитячого малювання [56].

Якщо в роботах К. Бюлера подано непрямий вплив мовлення на дитячий малюнок (через її роль у розвитку дитячого мислення), то інші автори проводять прямі аналогії між розвитком малювання і мовленням і вбачають у малюванні особливий вид мови. Так, Г. Лукенс подає таку схему розвитку малювання і мовлення:

Мовлення	Малювання
1. Автоматичний крик і рефлекторні чи імпульсивні звуки.	1. Автоматична і безцільна мазанина паперу.
2. Копіювання звуків, але без змісту; дитина белькоче у відповідь, коли до неї звертаються.	2. Карлючки малюються на визначених місцях, дитина копіює рухи рук іншої людини.
3. Дитина розуміє слова, але сама ще не говорить нічого, крім слів «мама», «тато» і т. ін.	3. Дитина розуміє малюнок, але її власне малювання зводиться до зображень за допомогою карлючок.
4. Дитина повторює слова просто як звуки.	4. Дитина копіює чужі малюнки, щоб подивитись, як досягається правильний результат при користуванні лініями.
5. Дитина вживає слова для вираження своїх думок.	5. Дитина створює малюнки за власним задумом.
6. Вивчення граматики і риторики.	6. Символічний аркуш, ілюстрація казок, зображення сцен тощо [262].

Як засвідчує аналіз наукового фонду, думки Г. Лукенса вплинули й на інших дослідників. Так, Н. Рибніков висловив думку, що до певного віку дитина і сама дивиться на свій малюнок як на особливий вид мовлення; з його допомогою вона намагається розповісти про предмет усе, що вона знає [219]. Японський учений Н. Іде виражає впевненість у тім, що маленька дитина передає в малюнку не скільки ту форму предметів, яку вона

сприймає, скільки ту, яку запам'ятовує у вигляді простих схематичних форм. У дошкільному віці дитина запам'ятовує слова як знаки, сигнали. Наприклад, якщо діти засвоїли значення слова «круглий», вони паралельно починають малювати «обличчя», «яблуко», «м'ячик» і цим закріплюють загальну ідею круглого [176].

Інший японський дослідник - С. Уемо пише: «У п'ятирічному віці більшість дітей робить стрибок від неповноцінної вимови окремих слів, і починають говорити звичайною правильною мовою. У цьому віці вони вже розуміють зв'язок часу і простору. Правильно вживають допоміжні дієслова й інші частини мови. Те саме відбувається й у відношенні малюнка. П'ятирічні діти, кожний на свій лад, остаточно засвоюють основи схематичних знаків довколишніх предметів і намагаються показати це в малюнку, так само, як вони це роблять у мовленні». [176 с.253]

На думку М. Деб'єна, необхідно правильно розуміти роль сюжетного тексту в символіці дитячого малюнка. Для того щоб малюнок був правильно зрозумілий, не можна вивчати відірвано ті чи ті складові малюнка - лінію, простір і колір. Вони стають зрозумілими тільки в сукупності, оскільки кожний з них відповідальний за наявний ефект, зумовлений першим поглядом на малюнок. Учений стверджує, що малюнок є мовлення. Він виражається таким поняттям, як розповідь [176, с. 43].

Спільним й одним із найважливіших компонентів подібного образотворення є мовленнєва діяльність в естетичному аспекті з огляду на унікальність її ролі в життєдіяльності дитини. Мовлення бере участь в усіх етапах творчого процесу: створенні задуму, пошуку способів його реалізації, спрямуванні, уточненні, стимулюванні творення, на контрольному етапі оцінки - у співвіднесенні отриманого результату із задумом. Емоційне, естетично забарвлене мовлення збагачує, спрямовує, стимулює невербальні творчі прояви дитини; водночас у процесі художньої діяльності відбувається й зворотний позитивний вплив на розвиток зв'язного монологічного

мовлення, лексики передусім за рахунок збагачення художнього, емоційно-чуттєвого досвіду.

Саме тому в дошкільній лінгводидактиці (А. Богущ, Н. Гавриш) виокремлено інтегрований варіант вищезначених видів діяльності - художньо-мовленнєву діяльність дітей дошкільного віку - як специфічний вид діяльності, пов'язаний із сприйманням, розумінням і відтворенням змісту художніх творів у різних видах ігор і театралізованих дійствах; продуктивно-естетичну діяльність (музична, образотворча, конструктивна), що супроводжується образним мовленням та в процесі якої використовуються різні жанри художнього слова [39, с. 45]. Серед видів художньо-мовленнєвої діяльності, що виникли під впливом художнього слова, виокремлено макродіяльності, стрижнем кожного з яких є мовлення, - це літературно-мовленнєва, музично-мовленнєва, театральна-мовленнєва та образотворчо-мовленнєва діяльність [39].

За А. Богущ, образотворчо-мовленнєва діяльність - це вид художньо-мовленнєвої діяльності, в якій мовленнєві дії підпорядковуються меті й змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання й коментарю. Образи, створені засобами кольору, лінії, форми, композиції, стають цільними, яскравішими, якщо опосередковуються мовленням. Те, чого немає в дитячому малюнку, легко й природно заміщується, доповнюється, «домальовується» за допомогою мовлення. І навпаки: невміння дібрати необхідні слова в естетичних переживаннях, що переповнюють дитину, спричинює їх заміну найдоступнішим їй шляхом: жестами, звуконаслідуванням, фарбами, глиною, олівцями, рухами тощо. А складена дитиною казка оживає, набуває додаткових можливостей вираження в ілюструванні її змісту [44, с. 544]. Образотворчо-мовленнєву діяльність розуміємо як інтегровану художньо-мовленнєву діяльність, у процесі якої дитина подумки (чи в голос) планує (моделює) процес і результат художньо-образного створення (перетворення) предметів і явищ довкілля (малюнки, вироби, ліплення, аплікація і т.ін.), використовуючи різні

типи мовленнєвого супроводу: пояснення, планування, констатація, міркування, оцінні судження.

Мовленнєво-образотворчу діяльність розглядаємо як - двокомпонентне утворення, в основі якого лежить взаємодія (інтеракція) мовленнєвої та образотворчої діяльності, за якою мовлення супроводжує процес образотворчої діяльності, підпорядковане змісту образотворчої діяльності, впливає на результат образотворення.

Основними структурними компонентами образотворчо-мовленнєвої діяльності (як будь-якої художньо-мовленнєвої діяльності) є сприймання, репродуктивна діяльність та творчість.

Взаємозв'язок компонентів образотворчо-мовленнєвої діяльності представлено у рис. 1.4.

Рис 1.4. Структура образотворчо-мовленнєвої діяльності

Образність мовлення, яку дитина сприймає й продукує в повсякденні (у спілкуванні з дорослими чи з художніх творів), впливає на оригінальність створюваних нею зображуваних образів. Виразність зображення зумовлюється глибиною сприйнятого художнього образу та технічною підготовленістю - як мовленнєвою, так і зображувальною. Репродуктивна діяльність є необхідним етапом художньо-продуктивного учнівства, з якого з набуттям досвіду художньо-продуктивної діяльності проросте самостійна художня творчість дитини зі створення оригінальних зображуваних образів; що, у свою чергу, зумовить поглиблення сприйняття художньо-мовних образів [44].

Зазначені структурні компоненти образотворчо-мовленнєвої діяльності (сприймання, образотворення й мовотворчість) перебувають у тісному взаємозв'язку. У кожному з них задіяні всі сприятливі для цього психічні процеси: увага, сприймання, пам'ять, мислення, уява, емоції й мовлення в тому числі, що є не просто «супутниками» цієї діяльності: глибоко проникаючи в неї, психічні процеси стають невід'ємними компонентами образотворчо-мовленнєвої діяльності. Так, лише для того, щоб зрозуміти звернене до дитини слово чи висловлювання, їй необхідно довільно чи мимовільно налаштувати увагу, сприйняття, мислення, пам'ять; а для того, щоб на це висловлювання відповісти, також потрібно довільно чи мимовільно відшукати в пам'яті необхідні слова, наповнити їх відповідними емоціями, включити мисленнєву логіку, дати політ уяві.

Простежуючи взаємозв'язки всіх компонентів художньої діяльності, Н. Ветлугіна відзначала залежність між рівнем розвитку художньо-естетичного сприймання й творчою діяльністю, зауважуючи, що художні образи в їх складному естетичному розумінні не можуть бути створені дітьми, в яких немає певного рівня якості сприймання, узагальнень, які володіють у край обмеженими засобами вираження й зображення. І тільки через власну творчу активність в образотворчо-мовленнєвій діяльності дитина підноситься до рівня художньо-естетичного сприймання. Водночас у процесі цієї діяльності відбувається і зворотний позитивний вплив на збагачення словника та розвиток мовлення передусім за рахунок збагачення художнього, емоційно-чуттєвого досвіду [62].

Отже, образотворчо-мовленнєва діяльність є багатоаспектною за своєю природою: з одного боку, мовлення впливає на дитячу образотворчість, з іншого - образотворчість, у свою чергу, здійснює вплив на розвиток дитячого мовлення, збагачення словника, зв'язності мовлення.

Психологи, відзначаючи послідовність відображення дійсності індивідом через взаємодію образу й слова, етапи переведення образного змісту у вербальний (сприйняття зображень об'єктів, актуалізація уявлень з

досвіду, операція порівняння сприйнятого зображення з актуалізованим еталоном, словесне позначення (номінація) сприйнятого), а також зворотний процес переведення вербального в образне (сприйняття слова, розуміння його смислу, актуалізація образу за словом, зображення образу, порівняння зображення з уявним образом, словесне позначення результату діяльності).

Зображення, малюнок є матеріальною опорою внутрішнього плану діяльності. На думку О. Запорожця, у дошкільному віці внутрішній план діяльності ще не повністю внутрішній, він потребує матеріальних опор, малюнок - одна з таких опор. У процесі малювання дитина спирається на умовну ситуацію, характерну для гри. Актуалізація умовної ситуації для дитини досягається за допомогою мовлення. Мовлення служить важливим засобом фіксації образів дитини, які використовуються для побудови внутрішнього плану створення малюнка. При цьому внутрішній план не тільки зумовлює внесення змін та доповнень у малюнок, але й сам перебудовується під впливом осмислення зображеного. За допомогою мовлення дитина доповнює намальований зміст уявним або тим, що неможливо чи важко зобразити (етичні якості, розвиток подій, звуки), пояснює зміст зображення; долає можливі помилки, технічні бар'єри, що поглиблюють несхожість малюнка із задуманим.

Учені (А. Богуш, Н.Гавриш) підкреслювали, що мовлення відіграє важливу роль у процесі створення задуму.

- Спочатку мовлення має констатувальний описовий характер, служить засобом осмислення малюнка, поява якого відбувається стихійно. Діє схема: намалював - пояснив.

- На другому етапі мовлення включається в покрокове створення задуму. Малюнок виникає в результаті послідовного планування дитиною його окремих деталей. Мовлення допомагає намітити наступний крок, проговорити можливі варіанти продовження малюнка.

- На останньому етапі задум якомога повніше планується подумки наперед як програма послідовних дій, що надалі озвучується [44].

Розробка задуму складається з виділення його змісту, відбору матеріалу, передбачення послідовності в роботі, оцінки досягнутого порівняно із задуманим. Діти старшого дошкільного віку можуть вже самостійно формулювати й реалізувати свій задум. Натомість без спеціального навчання задуми дітей навіть 5-7 років часто не деталізуються й не розвиваються в ході створення зображення. Успішність утілення задуму виявляє, наскільки правильно дитина вміє оцінити свої образотворчі вміння й спланувати посильну для себе роботу [44]. Малювання на основі задуму, самостійне знаходження засобів для його втілення, нове оригінальне рішення у створенні образу характеризують появу в дитини внутрішнього ідеального плану дій, який відсутній у ранньому дитинстві. Елементарне планування виконуваних дій, критична їх оцінка відповідно до поставленого завдання, закріплення вдало знайденого прийому або вираження сумніву є змістом внутрішнього мовлення дитини в різні періоди її розвитку.

На розвивальний аспект образотворчо-мовленнєвої діяльності, зазначає С. Макаренко, вказує й той факт, що образотворчість (серед інших видів дитячої діяльності) є одним із засобів збагачення й розвитку розуміння значення слів, а також показником усвідомлення дитиною значення слова. Образотворча діяльність є своєрідною мовою, за допомогою якої діти передають своє сприйняття, свої думки й розуміння смислу довколишнього предметного світу. Твори зображувального мистецтва поглиблюють і поширюють розуміння дітьми значень і різноманітних смислових відтінків слів. Отже, образотворча діяльність дошкільників задає розвивальний контекст збагаченню словника специфічною лексикою для подальшого функціонування зв'язного мовлення [164].

Здатність відсторонитися від звичайного сприйняття буденних речей, помічати незвичайне у звичайному й передавати його в зображенні характерні для маленьких художників. Дитяче сприйняття й зображувальні образи відрізняються свіжістю, неупередженістю саме тому, що досвід малий, а цікавість до світу велика. Отже, на початкових етапах розвитку в

самостійній зображувальній діяльності малюки не зображують художньо, а описують людей і довілля. Вони прагнуть передати не тільки бачене, а й усе те, що знають про цей предмет, тобто його смисл [164]. Іншими словами, діти розповідають у малюнках про предметний світ символами, а не словами.

Водночас продукти образотворчої діяльності - не просто символи, що позначають предмет, вони є моделями дійсності. А моделі кожного разу виражають якісь нові характеристики дійсності. Категоріальне сприйняття (форми, кольору, величини тощо) виникає в матеріальній продуктивній діяльності: дитина силою матеріалу відділяє від предмета його властивості. Малюнок виконує ще одну важливу функцію - експресивну, адже дитина в малюнку висловлює не лише розуміння смислу слів, а й своє ставлення до зображеного (у ньому можна відразу побачити, що є головним для дитини, а що другорядним, у малюнку завжди присутній емоційний і смисловий центри) за допомогою виражальних засобів зображувальної діяльності: лінії, кольору, розміру, форми, композиції тощо. Кольорова гама в зображувальних роботах дітей - індикатор палітри почуттів. Те, до чого дитина ставиться негативно, що викликає в неї неприємні переживання, зображується аморфним, у темних одноманітних кольорах, за допомогою хаотичних ліній. Приємне, добре змальовується дитиною більш виразно, чітко, деталізовано, нагороджується яскравими фарбами, красивими лініями [44].

За словами С. Макаренка, обмеженість у володінні технічними навичками зображувальної діяльності призводить до необхідності коментарів, пояснення певних нюансів задуму, конкретизації створеного графічного образу мовленням, роблячи його більш змістовним і завершеним. Чим більше дитина зацікавлена образом, тим яскравіше він виявляється в її мовленні - як у підборі знайомих найбільш точних і влучних слів, так і у власній словотворчості, створенні мовних інновацій для передання свого особистого, відмінного від інших, розуміння значення й смислу слів. Це приводить до більш швидкого переходу слів з пасиву в активне мовлення [164].

За дослідженням Г. Люблінської, для формування, збереження й відтворення в дитини образу сприйнятого предмета чи об'єкта (людини або якої-небудь тварини тощо) важливе значення має те, яку їм було дано назву [163].

Учені (А. Богущ, Н. Гавриш) виокремлюють такі способи поєднання зображувальної діяльності, мовлення і художнього слова:

- словесне малювання, якщо педагог через сприймання поетичного тексту, пейзажної лірики показує дітям приклад художнього опису явищ природи, предметів та об'єктів довкілля;
- коментар зображеного, коли вихователь спонукає дітей до вербалізації власних художніх переживань, висловлення думок, які знайшли відображення в малюнках, картинках, репродукціях, що були вибрані дітьми;
- мовлення – акомпанемент. Нерідко в процесі малювання діти супроводжують зображувальні дії активним мовленням, неначе акомпанують собі, доповнюючи те, що не може в силу технічних причин бути зображене на аркуші, стимулюють свої дії, розгортають ідеї;
- штрих-мовлення, що будується за законами, які вирізняються від зв'язного висловлювання. Посиленню інтересу до художнього слова сприяє також ілюстрування дітьми власних зв'язних висловлювань, які від того стають більш виразними, повними [44, с. 551].

Отже, образотворча діяльність як різновид художньої діяльності має величезний естетично-художній потенціал у стимулюванні мовленнєвої активності дошкільників. У процесі образотворчої діяльності розвивається естетична «чутливість» як здатність сприймати, відчувати, розуміти прекрасне; причому, по-своєму, відмінно від інших, індивідуально. У результаті неповторність усього, що відбувається в доквітлі, закладає основу індивідуальної картини світу дитини через створення виразних художніх образів, моделювання образу Я, формування Я-концепції творця. Художній потенціал образотворчої діяльності полягає в естетичному опануванні світу

засобами образотворчого мистецтва - через колір, розмір, лінію, композицію, ритм тощо [39].

Зазначимо, що в дослідженні задіяні такі типи зв'язних висловлювань дітей: мовлення – пояснення, мовлення – повідомлення, мовлення – планування, мовлення – констатація, мовлення – коментар, мовлення – оцінні судження та описові творчі розповіді.

1.4.Стан розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності в сучасній практиці дошкільної освіти

Метою пошуково-розвідувального експерименту виступило з'ясування стану роботи вихователів з розвитку мовлення у процесі образотворчої діяльності та відображення означеної роботи в навально-виховних планах та програмах для ДНЗ.

Методами роботи було обрано: анкетування вихователів, аналіз навчально-виховних планів роботи вихователів, перегляд занять з образотворчої діяльності та розвитку мовлення, аналіз чинних варіативних програм.

Насамперед було розроблено анкети для вихователів старших груп ДНЗ. В анкетуванні взяли участь 200 вихователів ДНЗ (старші групи) Одеської, Миколаївської, Рівненської областей. (Див. додаток А).

Проаналізуємо одержані дані. На перше запитання «За якою програмою Ви працюєте?» було одержано такі відповіді: всі 100% вихователів відповіли - «Впевнений старт»; «Дитина» - 30%; «Дитина в дошкільні роки» - 28%; «Українське дошкілля» - 42% респондентів.

Крім того, серед усіх опитаних назвали з парціальних, тематичних програм програму А. Богуш «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» - 80% і «Моє дошкілля» - 20%.

На друге запитання щодо типів і видів занять, яким віддають перевагу вихователі, було одержано такі результати. Щодо занять з розвитку

мовлення, то з усією групою проводять заняття 62% вихователів, з підгрупою 38% опитаних. За типом заняття: предметні, комплексні – 24%; комбіновані – 16%; інтегровані – 60% вихователів.

Стосовно занять з образотворчої діяльності, відповіді виявилися такими: з усією групою проводять 82% педагогів; із підгрупами – 18%; інших видів занять не проводять.

За типами занять відповіді розподілились таким чином: предметні заняття – 76%; комбіновані, комплексні - 8%; інтегровані заняття – 16% вихователів.

Наступне запитання вимагало з'ясувати, які ж види наочності вихователі використовують на заняттях з розвитку мовлення. Як з'ясувалося, всі 100% респондентів використовують дидактичні сюжетні картини, репродукції художніх картин, іграшки і різні предмети.

Щодо використання образотворчої наочності (розділ «Образотворче мистецтво»), то відповіді вихователів виявились такими :23% - на заняттях з розвитку мовлення; 57% - на заняттях з природи і довкілля і 20% вихователів не використовують репродукції художніх картин, мотивуючи їх відсутністю; назвали репродукції картин художників зарубіжних і українських тільки 45% (з конкретними назвами) і лише 55% назвали малюнки і вироби дітей.

На запитання «Які конкретно завдання з розвитку мовлення дітей Ви плануєте на заняттях з образотворчої діяльності?» було одержано такі відповіді: «спеціально мовленнєвих завдань не плануємо, від нас не вимагають» - 100% опитаних. Натомість вихователі зазначили, що в ході заняття працюють над словником, новими специфічними термінами, пояснюють їх дітям – 50%; 18% - «пропонують дітям пояснити свої роботи, оцінити їх»; 22% - на заняттях за задумом пропонують пояснити, розповісти про свій задум; 10% - ухилились від відповідей.

Щодо останнього запитання «В яких напрямках, на Вашу думку, може бути здійснений взаємозв'язок мовленнєвої і образотворчої діяльності?» всі

100% були переконані, що тільки на інтегрованих заняттях, ніхто з них не назвав конкретних видів роботи на предметних заняттях.

Наступним етапом пошукового експерименту був аналіз планів навчально-виховної роботи. Було проаналізовано 165 планів вихователів старших груп Миколаївської, Одеської та Рівненських областей. Нас цікавило, яким чином відображено в планах вихователів робота з розвитку мовлення на заняттях з образотворчої діяльності та продукти (вироби) образотворчої діяльності на заняттях з розвитку мовлення. Опишемо одержані результати.

Аналіз планів навчально-виховної роботи вихователів засвідчив, що на заняттях з образотворчої діяльності вихователі планують тільки розвиток і формування образотворчих умінь і навичок: малювання, ліплення, аплікація, конструювання. В жодному з проаналізованих планів не було зазначено ні словникової роботи, ні завдань з розвитку зв'язного мовлення дітей.

Хоча побіжно у 28 планах було зазначено: «вчити аналізувати малюнки (вироби) свої та інших дітей»; «вчити наперед обдумувати, який малюнок (чи виріб) дитина буде виконувати», «вчити оцінювати результати роботи, обирати кращий малюнок (виріб)». При розгляді репродукцій картин художників на заняттях з образотворчої діяльності не було передбачено жодного мовленнєвого завдання.

Щодо занять з розвитку мовлення, то в окремих планах зазначалось «вчити дітей розповідати за своїми малюнками» (18 планів); «вчити переказувати оповідання К. Ушинського «Ранкові промені» за своїми малюнками» (8 планів); «вчити дітей складати казки за змістом колективної аплікації» (5 планів); «вчити дітей продовжувати розповідь на тему вихователя за дидактичними малюнками» (1 план); збагачувати словник дітей за змістом репродукції художніх картин» (8 планів).

Нами було відвідано 50 занять з розвитку мовлення і 50 занять з образотворчої діяльності. Проаналізуємо одержані дані.

Як з'ясувалось, аналогічна картина спостерігалась і на заняттях. З 50 переглянутих занять з розвитку мовлення тільки на 3-х з них діти склали розповіді за репродукціями художніх картин:

- складання описових розповідей за картиною І. Шишкіна «Ранок у сосновому лісі» (вихователь старшої групи м. Одеса);
- складання описових розповідей за портретами І. Репіна «Бабка» та В. Серова «Дівчинка з персиками» (вихователь старшої групи м. Рівне);
- складання порівняльної розповіді за картинами І. Левітана «Золота осінь» та «Березень» (вихователь старшої групи м. Миколаїв).

Щодо занять з образотворчої діяльності, то мовленнєвий супровід спостерігався на заняттях у таких видах:

- ознайомлення дітей з українським і російським декоративно прикладним мистецтвом (порівняльні розповіді) - 1 заняття;
- аналіз малюнків своїх однолітків (оцінні судження дітей) був присутній на 15 заняттях;
- ліплення за задумом дітей з теми «Герої знайомих казок» (розповіді дітей про епізоди казок) – 1 заняття;
- малювання за задумом, пояснення запланованого майбутнього малюнка дітьми – 3 заняття.

Як бачимо, на 21 занятті з 50 переглянутих була присутня безпосередньо робота з розвитку зв'язного мовлення дітей.

Наступний етап дослідження передбачав аналіз програм з розділів «Розвиток мовлення», «Мовленнєве спілкування» та «Образотворче мистецтво».

Насамперед було проаналізовано зміст нової редакції БКДО, оскільки в попередньому варіанті БКДО завдання з розвитку мовлення не було виокремлено. У новій редакції БКДО виокремлено в самостійні освітні лінії «Мовлення дитини» та «Дитина у світі культури». Наводимо зміст освітньої

лінії «Мовлення дитини» [12], зокрема, зв'язного мовлення (Див. таблицю 1.1.).

Таблиця 1.1.

Освітня лінія «Мовлення дитини» у БКДО

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Зв'язне мовлення Діалогічне мовлення	Вільно, невимушено вступає в розмову з дітьми, дорослими (як знайомими, так і незнайомими); підтримує запропонований діалог відповідно до теми, не втручається в розмову інших; будує запропонований діалог відповідно до теми; відповідає на запитання за змістом картини, художнього твору; виконує словесні доручення, звітує про їх виконання; вміє запитати, відповісти на запитання, заперечити, подякувати, вибачитися, розповісти про себе, започаткувати діалог, передавати словами і мімікою свою готовність спілкуватись, обмінюватись інформацією, брати почуте до уваги, домовлятися; ввічливо ставиться до партнерів по спілкуванню; виявляє свою зацікавленість у розмові, щирість висловлювання, враховує емоційний стан співрозмовників; розуміє, що словом можна не лише підняти настрій, але й образити; вживає лагідні, пестливі слова
Діалогічна компетенція	Ініціює і підтримує розпочату розмову в різних ситуаціях спілкування, відповідає на запитання співрозмовника і звертається із запитаннями, орієнтується в ситуації спілкування, вживає відповідні мовні і немовні засоби для вирішення комунікативних завдань; дотримується правил мовленнєвої поведінки та

Продовження таблиці 1.1.

	мовленнєвого етикету і коректно виявляє власне емоційне ставлення до предмета розмови і співрозмовника та коригує його залежно від ситуації спілкування
Монологічне мовлення	Складає різні види розповідей: описові, сюжетні, творчі (розповіді-повідомлення, роздуми, пояснення, етюди), переказує художні тексти, складає розповіді як за планом вихователя, так і самостійно; розповідає про події із власного життя, за змістом картини, художніх творів, на запропоновану тему, за ігровою та уявлюваною ситуаціями, за результатами спостережень та власної діяльності; самостійно розповідає знайомі казки, вміє пояснити хід наступної гри, майбутній сюжет малюнка, аплікації, виробу; планує, пояснює і регулює свої дії
Монологічна компетенція	Володіє навичками розгорнутого, послідовного, логічного, зв'язного мовлення; складає різного типу розповіді, імпровізує, розмірковує про предмети, явища, події, друзів; доходить елементарних узагальнень, висновків; висловлює зв'язні самостійні оцінні судження стосовно різних явищ, подій, поведінки

Як бачимо, у БКДО як кінцевий результат розвитку зв'язного мовлення передбачено складання «розповідей – етюдів, пояснень, роздумів», «за змістом картин», «розповіді-пояснення майбутнього сюжету малюнка,

аплікації, виробу», «розповіді за результатами діяльності», «розповіді описи та оцінні судження».

Отже, кожний із усіх видів розповідей може бути використаний і насамперед запланований майже на кожному занятті, як з образотворчого мистецтва, так і на заняттях з розвитку мовлення.

Подаємо зміст освітньої лінії «Дитина у світі культури», зокрема «Світ мистецтва» у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Освітня лінія «Дитина у світі культури» в БКДО

Зміст освіти	Результати освітньої роботи
Сприйняття мистецтва	Сприймає і усвідомлює мистецтво як результат творчої діяльності людини, виявляє емоції та почуття від побачених чи почутих мистецьких творів; вибірково ставиться до окремих видів мистецької діяльності. Сприймає твір мистецтва цілісно, елементарно аналізує засоби художньої виразності. Вирізняє специфіку образу мистецтва — образотворчого, музичного, танцювального, театрального, літературного. Яскравість образу пов'язує з кольорами, формою, пропорціями, звуками, ритмами, динамікою, темпами, рухами, мімікою, жестами, римами, монологами, діалогами. Вирізняє просту аналогію між змістом твору і життям
Ціннісне ставлення до мистецтва	Виявляє власне ціннісне ставлення до українських мистецьких традицій, фольклору, до мистецьких творів художників, поетів, письменників. Називає прізвища, твори улюблених вітчизняних та зарубіжних митців, пригадує їх зміст, порівнює твори. Вирізняє українське декоративно-прикладне мистецтво (петриківське,

Продовження таблиці 1.2.

	васильківське, київське, опішнянське, косівське, ужгородське). Виокремлює жанри народного, класичного і сучасного вітчизняного та світового мистецтва: портрет, пейзаж, натюрморт, побутовий; казку, вірш, оповідання
Художньо-продуктивна діяльність	Виявляє інтерес до різних видів візуального мистецтва: декоративно-прикладного, живопису, графіки, скульптури, архітектури, дизайну. Відображає власні життєві враження, почуття, навички в образотворчій діяльності: малюванні, ліпленні, аплікації, конструюванні. Володіє технічними прийомами роботи з різними матеріалами, елементарною художньою майстерністю; створює образ різними засобами і техніками, творчо застосовує виражальні можливості лінії, кольору, композиції, ритму для реалізації свого задуму; застосовує дизайнерські уміння у грі та побуті. Фантазує, експериментує, змішуючи кольори, вигадуючи оригінальну композицію, змінюючи і створюючи нові форми

Як засвідчує зміст нової редакції БКДО, поданого в таблиці, дитину потрібно навчити мовленнєвого супроводу як процесу, так і результату образотворчої діяльності, а саме: визначати настрій і засоби художньої виразності і пояснювати специфіку засобів образів різного виду мистецтв, пов'язувати при цьому, з кольорами, формою, пропорціями, звуками, ритмами, мімікою, жестами, монологамі і діалогами персонажів; знати назви художніх творів, прізвища художників, розповідати зміст художніх творів, назви різних видів декоративно-прикладного мистецтва та жанрів образотворчого мистецтва, порівнювати їх між собою та висловлювати власне ставлення до них.

Як, бачимо, зміст державного стандарту дошкільної освіти з образотворчого мистецтва передбачає мовленнєву роботу з дітьми на заняттях з образотворчого мистецтва у двох напрямках: а) збагачення словника дітей специфічною лексикою образотворчої спрямованості; б) розвиток зв'язного мовлення дітей.

Проаналізуємо зміст чинних програм, зокрема, розділів з розвитку мовлення та образотворчого мистецтва (для дітей старшого дошкільного віку). Результати аналізу подано в таблиці 3.1.

Таблиця 1.3.

Зміст завдань з розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників в чинних програмах розвитку, навчання і виховання дітей у ДНЗ

Назва програми	Зміст розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку
Впевнений старт [65]	Формувати вміння будувати зв'язні монологічні висловлювання різних типів (розповіді-описи; сюжетні розповіді за картинами, з власного досвіду, творчі розповіді на задану чи обрану тему; перекази). Починати навчати складати розповіді-судження (оцінки), розповіді-міркування та розповіді-пояснення. Формувати елементарні навички оцінювального, пояснювального мовлення при складанні розповідей-суджень і пояснень, дотримання логіки причиново-наслідкових зв'язків у самостійних міркуваннях.
«Дитина в дошкільні роки» [130]	Розвивати оцінювальне (розповіді - оцінки) та пояснювальне мовлення (пояснення майбутньої гри, малюнка, виробу, орієнтації на вулиці); стимулювати розповіді на різні теми. Вчити дітей контролювати та

Продовження таблиці 1.3.

	оцінювати послідовність викладу думок, відповідність розповіді попередньому плану, запропонованій темі, опорними словам.
«Дитина» [203]	Навчати складати сюжетно-описові розповіді, загадки, розповідати за картиною, домислювати наступні події, придумувати казки на обрану тему.
«Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» [46]	Діти володіють контекстним мовленням, різними типами монологічного мовлення: мовлення – повідомлення, опис, розповідь, міркування, пояснення, інструкція; складають розповіді за серією картин, ігровою обстановкою, порівняльні та оцінювальні розповіді; вміють пояснити майбутній сюжет малюнка, конструкцію, аплікації, якогось виробу. У дітей формується нова інтелектуальна функція мовлення, яка планує і регулює всі практичні дії дитини.
«Українське дошкільня»[205]	Вчити складати сюжетну розповідь за серією картинок (ілюстрацій) за картинкою, порівняльний опис двох картинок, іграшок, предметів; описові розповіді за предметом, іграшкою, картиною, за змістом пейзажної картини, по пам'яті. Вчити складати розповіді про окремі частини, блоки, деталі картини з ініціативи дітей. Привчати аналізувати власні розповіді та розповіді однолітків.
«Соняшник» [121]	Складання розповідей (за планом дорослого і без нього) з власного досвіду про іграшки, творчих, на задану тему, за картинкою, розповідей – етюдів, мініатюр тощо; переказ змісту переглянутих мультфільмів, фільмів, вистав, почутих казок і оповідань. Активізація монологічного та діалогічного мовлення (мовлення-пояснення, мовлення –

Продовження таблиці 1.4.

	міркування). Формування оцінних суджень адекватних естетичних і моральних оцінок поведінки героїв
--	---

Аналіз мовленнєвих розділів у чинних програмах для ДНЗ засвідчив наявність завдань, пов'язаних із розвитком зв'язного мовлення у процесі образотворчої діяльності. Це зумовлює вихователів планувати й передбачати завдання з розвитку мовлення на заняттях з образотворчої діяльності.

Відтепер проаналізуємо змістовий аспект розділу «Образотворче мистецтво» щодо наявності в ньому завдань з розвитку мовлення (див. таблицю 1.4).

Таблиця 1.4.

**Завдання з розвитку мовлення у чинних програмах з розділу
«Образотворче мистецтво»**

Назва програми	Завдання з розвитку мовлення
«Впевнений старт» [65]	Спонукає до творчості, використовуючи ігрові методи та прийоми (ігрові ситуації, розповіді - малювання з елементами казки, ігри - перетілювання).
«Дитина» [85]	Звертати увагу не тільки на сюжет, а й на художній образ, настрій, стан відтворений у репродукціях художніх картин; відповідати на запитання «Які почуття викликав у вас цей твір?», «Який він за настроєм?», «Чому?», «Про що ви думали, коли розглядали його?», «Що в цей час уявляли?»; поєднувати ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом з мовною творчістю(поезією, казками, прислів'ями).
«Українське дошкілля» [205]	Розвивати здатність дітей емоційно сприймати твори мистецтва, належно оцінювати їх, емоційно відгукуватися під час їх розгляду. Вчити розповідати про твір мистецтва.

Продовження таблиці 1.4.

«Соняшник» [121]	Розвиток здатності емоційно реагувати на твори мистецтва, сприймати і розуміти їх зміст, передавати словесно свої враження від побаченого та почутого, формування вміння емоційно сприймати репродукції художніх картин, ілюстрації до казок, елементарно оцінювати їх з позицій краси. Розвивати вміння оцінювати якість роботи.
---------------------	---

Як зазначив аналіз чинних програм з розділу «Образотворче мистецтво», в кожній з них прописано завдання, які повинні спонукати вихователя до чітко продуманих завдань на кожному занятті з розвитку мовлення, тобто конкретно визначати завдання, поряд з образотворчими, такі, що стосуються мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності.

Таким чином, пошуково-розвідувальний експеримент засвідчив, що вихователі здебільшого не виконують програмні вимоги щодо інтеракції, взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей.

Нами було розроблено також анкети для вихователів - методистів ДНЗ. В анкетуванні взяли участь 30 вихователів - методистів Одеської, Миколаївської, Рівненської областей. (Див. додаток Б).

На перше запитання «Який наочний матеріал з образотворчого мистецтва є у педкабінеті?» 100% методистів дали відповідь: репродукції українських та зарубіжних художників, ілюстраторів, ілюстрації у фахових виданнях («Дошкільне виховання», «Палітра педагога»), приклади народно-декоративного мистецтва (писанки, витинанки, рушники).

У відповідях на запитання «Які конкретно репродукції художніх картин є в педкабінеті?» було зазначено таке: І. Левітан «Березень» – 28 % (із 100 %); В. Васнецов «Альонушка» - 40 %; І. Репін «Бабка» 12% усіх відповідей. У жодному дошкільному закладі, як засвідчили відповіді,

відсутні репродукції художніх картин український художників, рекомендованих програмами.

Щодо альбомів з репродукціями художніх картин, то тільки окремі ДНЗ мають альбоми портретів М. Жукова «Діти» - 2%; «Природа у творах художників» - 2%; «Діти у творах художників» - 2%; «Власні вирізки, наклеєні в альбоми» - 50%. На запитання, чи є набори листівок з репродукціями картин художників, відповіді були негативними. На жаль, як засвідчили відповіді вихователів-методистів, вони не розробляють анотації до репродукцій художніх картин, цим пояснюється їх відсутність у педагогічних кабінетах.

З відповіді на наступне запитання «Яким чином вихователі Вашого ДНЗ пов'язують роботу з розвитку мовлення і образотворчою діяльністю?» з'ясувалося таке: «знайомлять з новими словами, термінологією образотворчої діяльності» - 100%; з них 46% зазначили «діти розповідають за малюнками» - 46% вихователів. На жаль, як засвідчили відповіді на запитання «Як це відображається в планах навчально-виховної роботи?», відповіді були негативними: вихователі не планують завдання з розвитку мовлення в роботі з образотворчої діяльності.

Отже, результати пошуково-розвідувального експерименту виявилися невтішними, хоча мовленнєві розділи у чинних варіативних програмах передбачають навчання дітей старшого дошкільного віку складання зв'язних розповідей у процесі образотворчої діяльності.

У розділі «Образотворче мистецтво» також передбачено мовленнєвий супровід процесу образотворчої діяльності дітей. Натомість аналіз практики роботи вихователів засвідчив, на жаль, негативні наслідки, що й спонукало нас до організації експериментального дослідження у цьому напрямі.

Висновки з першого розділу

Дисертація присвячена проблемі розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.

Зв'язне мовлення – це побудова висловлювання як логічного викладу її у підтемах, оскільки зв'язне мовлення послуговується одиницями більшими за речення, зокрема, складними синтаксичними цілими, надфразовими єдностями, тобто одиницями, тексту; відрізок мовлення, якому притаманні значна протяжність і розчленованість на більш чи менш завершені (самостійні) частини; відрізок, що має значну протяжність у часі, поділяється на більш чи менш закінчені частини і передає завершену думку; організоване за законами логіки, граматики і композиції єдине ціле, що має тему, виконує певну функцію (найчастіше - комунікативну), має відносну самостійність і завершеність. Розкрито види і типи мовлення: експресивне, імпресивне, внутрішнє; усне, писемне; діалогічне, монологічне.

Аналіз наукових досліджень засвідчив наявність потенційних можливостей щодо розвитку зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку. Водночас у науковому фонді з дошкільної педагогіки та лінгводидактики відсутні дослідження щодо взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності, що і спонукало нас до організації дослідження інтеракційного характеру, тобто взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності.

Під терміном «взаємодія» розуміємо «співдію», «співдіяння», «взаємний зв'язок між предметами в дії»; процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок. Взаємодія виступає як інтегруючий чинник, що сприяє утворенню нових структур. Кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої та як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що зумовлює розвиток об'єктів (суб'єктів) та їх структур. Взаємодія як матеріальний процес супроводжується переданням матерії, руху, інформації: вона є відотною, здійснюється з обмеженою швидкістю у певному просторі й часі при безпосередній взаємодії; категорія, що відтворює процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну

зумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого.

Взаємодію (інтерацію) образотворчої і мовленнєвої діяльності розуміємо як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу двох видів діяльності – мовленнєвої та образотворчої, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок і виступає як інтегруючий чинник, що сприяє ефективному розвитку обох видів діяльності – як мовленнєвої, так і образотворчої.

Образотворча діяльність є соціально-педагогічним явищем, що, з одного боку, формує творчу особистість кожної дитини, забезпечує розвиток її самосвідомості, надає можливості самореалізації, з іншого, забезпечує формування позитивно стійкої взаємодії дитини у співтворчості з однолітками й дорослими. Вона є складною синтетичною діяльністю, в якій виявляє себе особистість дитини і під її впливом розвивається образотворча діяльність, яка, у свою чергу, так само впливає на формування особистості дитини. Аналіз видів образотворчої діяльності (малювання, аплікація, ліплення) засвідчив, що кожний з них певні має підвиди: діти зображують предмети, сюжет, створюють декоративно-орнаментальні композиції.

Образотворчо-мовленнєва діяльність - це вид художньо-мовленнєвої діяльності, в якій мовленнєві дії підпорядковуються меті й змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання й коментарю.

Образотворчо-мовленнєву діяльність розуміємо як інтегровану художньо-мовленнєву діяльність, у процесі якої дитина подумки (чи в голос) планує (моделює) процес і результат художньо-образного створення (перетворення) предметів і явищ довкілля (малюнки, вироби, ліплення, аплікація і т.ін.), використовуючи різні типи мовленнєвого супроводу: пояснення, планування, констатація, міркування, оцінні судження.

Мовленнєво-образотворча діяльність це двокомпонентне утворення, в основі якого лежить взаємодія (інтерація) мовленнєвої та образотворчої діяльностей, за якою мовлення супроводжує процес образотворчої діяльності, підпорядковане змісту образотворчої діяльності, впливає на результат образотворення.

Розвиток зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності розуміємо як збагачення словника дітей специфічною лексикою образотворчої спрямованості, наочно-дієве підґрунтя для складання зв'язних розповідей різних типів (розповідь – планування, розповідь – пояснення, розповідь – міркування, розповідь – оцінного характеру (оцінні судження та їх обґрунтування) у процесі малювання, ліплення, аплікації, розглядання репродукцій художніх картин.

Проаналізовано чинні програми, навчально-виховні плани, проведено анкетування вихователів, результати яких засвідчили, що під час образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку вихователі не передбачають завдання розвитку зв'язного мовлення дітей, у дошкільних навчальних закладах відсутній цілеспрямований процес розвитку зв'язного мовлення на заняттях з образотворчої діяльності.

Основні положення першого розділу відображено в публікаціях автора [18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 31].

РОЗДІЛ II.

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Характеристика рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності

Започатковуючи констатувальний етап дослідження, було розроблено відповідні критерії і показники розвитку зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності.

З'ясуємо насамперед поняття «критерій». За словниковими джерелами, критерій (від лат. *critērium* - здатність розрізнення, засіб, судження, мірило, переклад. з грец. *κρίνω* — розділяю, розрізняю) визначається як мірило, вимоги, випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації [3]; ознака, загальна властивість, на основі якої здійснюється оцінка якої-небудь якості [92, с. 107-109].

Як відомо, критерії це певні показники, вимоги, орієнтири, норми, які поєднують у собі методи розрахунку, теоретичну модель розподілу і правила прийняття рішення про правдоподібність гіпотези. Критерії використовуються для перевірки гіпотез: про приналежність вибірки генеральній сукупності, про достовірність (або відсутність відмінностей між вибірковими середніми арифметичними, дисперсіями, про зв'язки між ознаками, що вивчаються, про достовірність впливу [225, с. 181].

Під критерієм розуміють ознаку, міру оцінювання досліджуваного явища, тих змін, які відбувалися в розвитку окремих складових чи всієї особистості в результаті експериментального навчання та виокремлених дидактичних умінь, за яких визначена гіпотеза відповідає чи не відповідає результатам експерименту [9].

Показник – це ознака, що дає можливість виокремити найбільш суттєві аспекти педагогічної діяльності і дати їм адекватну оцінку. Вони поділяються на процесуальні, які розкривають як зовнішній бік навчально-виховного

процесу (дії, вміння), так і внутрішні його особливості (мотиви, оцінки, результат діяльності) [80].

Було виокремлено такі критерії:

Когнітивно-збагачувальний критерій з показниками:

- наявність у словнику дітей лексики образотворчої спрямованості;
- обізнаність дітей з репродукціями художніх картин, їх назвами та художниками;
- обізнаність дітей із матеріалом для образотворчої діяльності.

Комунікативно-відтворювальний критерій з показниками:

- вміння пояснити процес виконання майбутньої образотворчої діяльності;
- вміння складати зв'язну розповідь за змістом репродукції художньої картини, свого малюнка чи виробу (опис, розповідь);
- вміння використовувати у зв'язній розповіді образні вирази, прислів'я, порівняння.

Креативно-продуктивний критерій з показниками:

- вміння планувати майбутню образотворчу діяльність за власним задумом;
- вміння складати творчі розповіді у зв'язку зі змістом своїх малюнків та репродукцій художніх картин;
- вміння використовувати знайомі художні тексти (вірші) у творчих розповідях за своїми малюнками (виробами), змістом репродукцій художніх картин.

Оцінно-рефлексивний критерій з показниками:

- вміння аналізувати та оцінювати результати своєї роботи (малювання, ліплення, аплікація, розповіді);
- вміння аналізувати та оцінювати роботи своїх однолітків (малювання, ліплення, аплікація, розповіді);
- вміння обґрунтовувати свої оцінні судження.

На підставі визначених критеріїв і показників було визначено рівні

розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників в образотворчій діяльності: високий, достатній, задовільний і низький.

Опишемо їх:

Високий рівень. Діти цього рівня використовують в активному словнику специфічну лексику образотворчої спрямованості; знають прізвища художників, назви художніх картин, прислів'я, образні вирази, пов'язані з образотворчою діяльністю та змістом художніх картин; адекватно добирають відповідні слова. Вміють пояснити процес виконання майбутньої образотворчої діяльності, розповідають за змістом власного малюнка (виробу), репродукцією художніх картин, використовують образні вирази, прислів'я. Планують і пояснюють образотворчу діяльність за власним задумом; вільно складають творчі розповіді за змістом власних малюнків (виробів), репродукцій художніх картин. Самостійно аналізують та адекватно оцінюють результати своєї роботи (розповіді) та роботи однолітків; переконливо обґрунтовують свою думку.

Достатній рівень. Діти достатнього рівня використовують в активному мовленні лексику образотворчої спрямованості, знають назву окремих картин і художників, водночас без додаткового стимулювання педагога не вживають прислів'їв, образних виразів, художніх текстів, що пов'язані з образотворчою діяльністю, подекуди наявні неточно вживанні слова образотворчої спрямованості. Діти цього рівня самостійно планують і пояснюють майбутню образотворчу діяльність, складають зв'язні розповіді за змістом власних виробів, малюнків, репродукцій художніх картин, хоча подекуди потребують додаткових запитань. Здебільшого адекватно аналізують та оцінюють результати роботи (розповіді) однолітків, водночас не завжди самокритичні до своєї роботи і розповіді; подекуди наявні помилки в мовленні.

Задовільний рівень. Діти не знають прізвищ художників, але пригадують назву знайомих репродукцій художніх картин. Не завжди правильно вживають слова образотворчої спрямованості; самостійно не

називають приказки, прислів'я, але пригадують їх з допомогою дорослих, не вживають образних виразів, що пов'язані з образотворчою спрямованістю, хоча після підказки педагога можуть додати потрібні слова; в них наявні мовленнєві помилки у доборі спеціальних термінів та слів образотворчої спрямованості. Діти складають самостійно розповіді, здебільшого описові, короткі за змістом, з окремих простих речень. З допомогою вихователя пояснюють свою майбутню образотворчу діяльність; складають короткі розповіді за змістом власних малюнків, хоча й із незначною кількістю речень. Їм важко визначитися самостійно з тематикою майбутніх малюнків чи виробів за власним задумом; відчують значні труднощі у складанні творчих розповідей за змістом репродукцій художніх картин, власних малюнків (виробів), які були створені за задумом самої дитини. Оцінка і взаємооцінка результатів своєї роботи і виробів однолітків здебільшого неадекватні.

Низький рівень. Діти цього рівня не знають художників і назв художніх картин. У них досить обмежений активний словник образотворчої спрямованості; вони не знають прислів'їв, приказок, не вживають образних виразів, що пов'язані з образотворчою діяльністю, не знають специфічних термінів та слів образотворчої спрямованості. Не вміють самостійно визначитися з майбутнім малюнком чи виробом; не вміють пояснити, щоб вони хотіли намалювати (виробити); їхні розповіді за змістом репродукцій художніх картин, власних малюнків (виробів) здебільшого складаються з окремих однослівних та двохслівних речень. Від самооцінки і взаємооцінки відмовляються.

До кожного показника за кожним критерієм було дібрано діагностичні завдання. Опишемо їх.

Когнітивно-збагачувальний критерій.

Показник: наявність у словнику дітей лексики образотворчої спрямованості.

Завдання.

Мета: з'ясувати обізнаність дітей з назвами образотворчого матеріалу, потрібного для малювання.

Процедура виконання: На столі лежать всі необхідні матеріали і приладдя, що потрібні для різних видів малювання: (олівці, папір, фарби, пензлики, крейда, гуаш, акварель, холст, палітра, фломастери).

Вихователь: Що це? Назви ці матеріали? (*кольорові олівці, папір, фарби, пензлик, вода, крейда*). Дитині пропонують відібрати і назвати всі необхідні матеріали і приладдя для малювання.

Завдання.

Мета: з'ясувати обізнаність дітей з назвами образотворчого матеріалу, потрібного для ліплення.

Процедура виконання: На столі лежать всі необхідні матеріали і приладдя, що потрібні для різних видів ліплення (пластилін, стека, дощечка, глина, формочки);

Вихователь: Що це? Назви ці предмети? (*пластилін, стека, дощечка, глина*). Дитині пропонують відібрати і назвати всі необхідні матеріали і приладдя для ліплення.

Завдання:

Мета: з'ясувати обізнаність дітей з назвами образотворчого матеріалу, потрібного для аплікації.

Процедура виконання: На столі лежать всі необхідні матеріали і приладдя, що потрібні для різних видів аплікації (кольоровий папір, ножиці, клей, дощечка, лінійка, картон).

Вихователь пропонує дитині назвати всі матеріали і приладдя для аплікації. (*кольоровий папір, ножиці, клей, дощечка, лінійка*).

Показник: обізнаність дітей з репродукціями художніх картин, їх назвами, художниками.

Завдання.

Мета: виявити обізнаність дітей з репродукціями пейзажних художніх картин та художниками.

Матеріал: репродукції художніх картин О. Саврасов «Граки прилетіли», К. Білокур «Сніданок», І. Левітан «Березень», М. Глущенко «Зимовий день», І. Шишкін «На півночі дикій», Т. Яблонська «Біля дитячого садка», І. Шишкін «Зима».

Процедура виконання. На стенді виставлено репродукції художніх картин (за вимогами програми). Дитині пропонується уважно розглянути всі картини. Запитання: Ти бачив(ла) ці картини раніше? Де? Яка з цих картин тобі подобається? Яка назва цієї картини? Як називають людину, яка пише такі красиві картини? Як прізвище художника, який написав твою улюблену картину? Як називаються інші картини, які ти бачиш на стенді? Як прізвище художника? А кого ще ти знаєш із художників? У вас дома є художні картини? Як називаються? Як прізвище художника?

Завдання.

Мета: з'ясувати обізнаність дітей з репродукціями портретного живопису.

Матеріал: репродукції художніх картин Т. Шевченко «Катерина», І.Крамської «Портрет Т.Г. Шевченка», В. Васнецов «Оленка», І. Репін «Бабка».

Процедура виконання аналогічна першому завданню.

Показник: обізнаність дітей із матеріалом для образотворчої діяльності.

Завдання

Мета: виявити обізнаність дітей з матеріалом для малювання.

Матеріал: На столі картки із зображенням різних предметів: пензлик, ножиці, олівці, фарби, папір, клей, склянка з водою, холст, палітра, кольорова крейда, глина, гончарне коло, молоток, ластик, зубило, ніж, стека, лопата, книжка, статоскоп, термометр, трафарети овочів і фруктів та ін.

Процедура виконання: Дитині пропонується роздивитися всі картки і вибрати із запропонованих, ті, на яких зображено предмети, потрібні для малювання. Запитання до дитини: Чому саме ти обрав(ла) ці предмети? Поясни, для чого вони потрібні? Дитина повинна пояснити, з якою метою використовується кожний предмет у процесі малювання?

Завдання.

Мета: виявити обізнаність дітей з матеріалами для ліплення.

Матеріал: картки із зображенням різних предметів, потрібних для ліплення (пластилін, дощечка, стека, гончарне коло, глина), та матеріали для малювання (фарби, пензлики, склянка води, папір, холст, кольорові олівці, фломастери), аплікації (різнокольоровий папір, ножиці, клей, ганчірка), трафарети овочів, фруктів.

Процедура виконання аналогічна попередньому завданню.

Завдання.

Мета: з'ясувати обізнаність дітей з матеріалами потрібними для аплікації.

Матеріал: картки із зображенням різних предметів, потрібних для аплікації (кольоровий папір, ножиці, клей, пензлик, лінійка, картон) та для малювання (акварель, пензлики, склянка води, папір, холст, кольорові олівці, фломастери) і ліплення (пластилін, дощечка, стека, гончарне коло, глина).

Процедура виконання аналогічна попереднім завданням.

Комунікативно – відтворювальний критерій

Показник: вміння пояснити процес виконання майбутньої образотворчої діяльності.

Завдання

Мета: виявити вміння дітей обирати тему малювання, пояснювати процес майбутнього малювання.

Матеріал: кольорові олівці, гуаш, пензлик, склянка води, ганчірка, аркуші паперу, ватні палички, штампи, трафарети, кольорова крейда, віск.

Процедура виконання: Запитання до дітей: Яка зараз пора року? Яка тобі найбільше подобається пора року? Чому?

Педагог пропонує дитині намалювати картину для виставки про улюблену пору року. Але спочатку розповісти, що вона буде малювати, які потрібні матеріали, які прийоми вони використає (як буде малювати).

Завдання.

Мета: виявити вміння дітей обрати тему для аплікації, матеріал та пояснювати процес виконання.

Матеріал: аркуші картону різного кольору подовженої форми, та квадратики, коло, трикутники, тоненькі смужки різних кольорів, пензлик, ганчірка, клей – ПВА.

Процедура виконання: Дитині пропонується скласти візерунок на великому аркуші (доріжці), обрати тему, матеріал без допомоги вихователя.

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння дітей планувати та пояснювати майбутню діяльність ліплення.

Матеріал: різнокольоровий пластилін, стека, дощечка для ліплення.

Процедура виконання: Вихователь пропонує дитині розглянути матеріали і назвати їх. Запитання: У нас буде виставка, щоб ти хотів(ла) зліпити? Які матеріали тобі потрібні? Розкажи, як ти будеш ліпити?

Показник: вміння складати зв'язну розповідь за змістом свого малюнка чи виробу (опис, розповідь), за репродукціями знайомих дітям художніх картин.

Завдання.

Мета: виявити вміння дітей складати розповіді за змістом свого малюнка (аплікації, ліплення).

Матеріал: роботи дитини, виконані раніше на заняттях з малювання, аплікації, ліплення.

Процедура виконання: Вихователь показує дитині її роботи (по черзі) і пропонує скласти сюжетну розповідь за змістом обраного нею малюнка, аплікації, ліплення.

Завдання.

Мета: виявити вміння дітей складати зв'язні розповіді за змістом знайомих дітям репродукцій художніх картин.

Матеріал: В.Бакшеєв «Блакитна весна», А.Куїнджі «Рання весна», І. Шишкін «На півночі дикій», Т. Яблонська «Біля дитячого садка».

Процедура виконання. Дитині пропонується розглянути картини і обрати одну з них, за якою вона буде складати розповідь.

Показник: вміння використовувати у зв'язній розповіді образні вирази, прислів'я, порівняння.

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння дітей використовувати у розповіді за картиною прислів'я, приказки, пов'язаними зі змістом художніх картин.

Матеріал: репродукції картин: О. Саврасов «Граки прилетіли», І. Левітан «Березовий гай», З. Шолтес «Зима на Верховині», І. Шишкін «Ранок у сосновому лісі», Т. Яблонська «Весна».

Процедура виконання. Вихователь пропонує дитині розглянути відомі картини, їх назву, художника. Запитання: Які ти знаєш прислів'я, приказки про весну, зиму? Які красиві слова можна сказати про цю (показує) картину? А про цю (показує іншу картину)? Пропонує дитині скласти розповідь за однією з картин.

Креативно-продуктивний критерій

Показник: вміння планувати майбутню образотворчу діяльність за власним задумом (малювання, аплікація, ліплення).

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння дітей планувати (розповідати) майбутню діяльність (малювання).

Матеріал: гуаш, пензлик, склянка води, ганчірка, аркуш паперу, олівці, фломастери.

Процедура виконання: Вихователь пропонує дитині намалювати те, що їй найбільше хочеться, розповісти про свій майбутній малюнок: що на ньому буде зображене, якими кольорами вона буде користуватися. Запитання: Що ти будеш малювати? Як буде називатися твоя картина? Чим сьогодні ти малюватимеш (фарби, олівці, фломастери)? Хто буде головним героєм твого малюнка? Яким кольором ти будеш його малювати? В якій послідовності ти будеш малювати?

Завдання.

Мета: виявити вміння дітей планувати і розповідати про тему і процес майбутньої аплікації.

Матеріал: кольоровий папір (5-6 кольорів), пензлик, клей ПВА, ганчірка, аркуш паперу, ножиці, олівець, ганчірка.

Процедура виконання: Вихователь пропонує дитині обрати тему аплікації, розповісти про свій майбутній виріб: що вона буде вирізати та наклеювати, які кольори буде використовувати. В разі потреби допоміжні запитання: Що буде зображене на твоїй аплікації? Чим аплікація відрізняється від малюнка? Що ти будеш вирізати з аркуша цього кольору? З цього? Яким кольором ти будеш зображати _____ (назва елемента аплікації дитини)? Як буде називатись твоя аплікація? Хто буде головним героєм твоєї аплікації? Який колір ти будеш використовувати для зображення головного героя?

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння дітей обирати тему, матеріал і розповідати про послідовність виконання ліплення.

Матеріал: кольоровий пластилін (5-6 кольорів), дощечка для ліплення, стека, ганчірка, глина, склянка з водою.

Процедура виконання: Вихователь пропонує дитині подумати, щоб вона хотіла виліпити на виставку, чому, з якого матеріалу та розповісти послідовність виконання роботи.

Показник: вміння складати творчі розповіді у зв'язку зі змістом свого малюнка (виробу), репродукції художньої картини.

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння дітей складати творчу розповідь у зв'язку зі змістом свого малюнка.

Матеріал: тематичні малюнки дітей, раніше виконані на заняттях.

Процедура виконання: Дитині пропонується розглянути свої малюнки з теми «Весна», «Зима». Скласти красиву розповідь з власного досвіду з теми «Весна» чи «Зима» за вибором дитини.

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння дітей складати творчі розповіді у зв'язку зі змістом знайомої репродукції художньої картини.

Матеріал: репродукції художніх картин М. Глущенко «Квітучий сад», І. Левітан «Останній сніг», З. Шолтес «Зима на верховині».

Процедура виконання: Діти розглядають відомі їм картини, обирають одну з них, описують. Надалі вихователь пропонує дитині скласти свою красиву розповідь до теми обраної картини.

Показник: уміння використовувати знайомі художні тексти у творчих розповідях за змістом своїх малюнків, художніх картин.

Завдання.

Мета: виявити вміння дітей добирати знайомі вірші, тексти пісень, художніх творів у творчих розповідях за дитячими малюнками.

Матеріал: малюнки дітей з тем «Весна», «Зима».

Процедура виконання: Діти розглядають свої та роботи однолітків групи з певної теми («Зима» чи «Весна»). Вихователь пропонує пригадати знайомі вірші, пісні, художні тексти, які підходять до змісту і тематики малюнків.

Завдання.

Мета: з'ясувати вміння дітей добирати вірші, пісні, художні тексти до знайомих репродукцій картин і складати творчі розповіді за змістом картини.

Матеріал: відомі дітям репродукції художніх картин з тем «Весна» і «Зима».

Процедура виконання: Діти добирають до однієї із знайомих картин художні тексти. Вихователь пропонує їм скласти творчу розповідь за змістом картини з використанням художніх творів.

Оцінно-рефлексивний критерій

Показник: уміння дітей аналізувати та оцінювати результати своєї роботи (малюнки, аплікації, ліплення).

Завдання

Мета: виявити вміння дітей аналізувати та оцінювати результати своєї роботи (малювання, аплікація, ліплення), обґрунтовувати свої оцінні судження.

Матеріал: роботи дітей з тем «Зима», «Весна».

Процедура виконання: дитині пропонується уважно розглянути свої роботи (аплікації, малюнки, ліплення) оцінити, їх виконання; оцінити свою розповідь.

Показник: вміння аналізувати й оцінювати роботи (малювання, ліплення, аплікація, розповіді) своїх однолітків; обґрунтовувати свої оцінні судження.

Завдання

Мета: виявити вміння дітей аналізувати й оцінювати роботи (малювання, аплікація, ліплення, розповіді) своїх однолітків та обґрунтовувати свої оцінні судження.

Матеріал: роботи дітей з малювання, ліплення, аплікації, запис розповідей дітей.

Процедура виконання: Дітям пропонують розглянути роботи своїх товаришів, проаналізувати, оцінити обґрунтовуючи свої оцінні судження.

Результати виконання дітьми завдань, спрямованих на з'ясування обізнаності дітей з видами та змістом образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним критерієм, подано в таблиці 2.1. та рис. 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним критерієм (%)

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
Група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність у словнику дітей лексики образотворчої спрямованості	5	7	15	17	51	42	28	29
Обізнаність дітей з різними видами мистецтва	6	8	12	10	52	49	30	43
Обізнаність дітей з матеріалом для образотворчої діяльності	8	2	20	22	56	55	16	21
Загальний показник	6	6	16	16	53	49	25	31

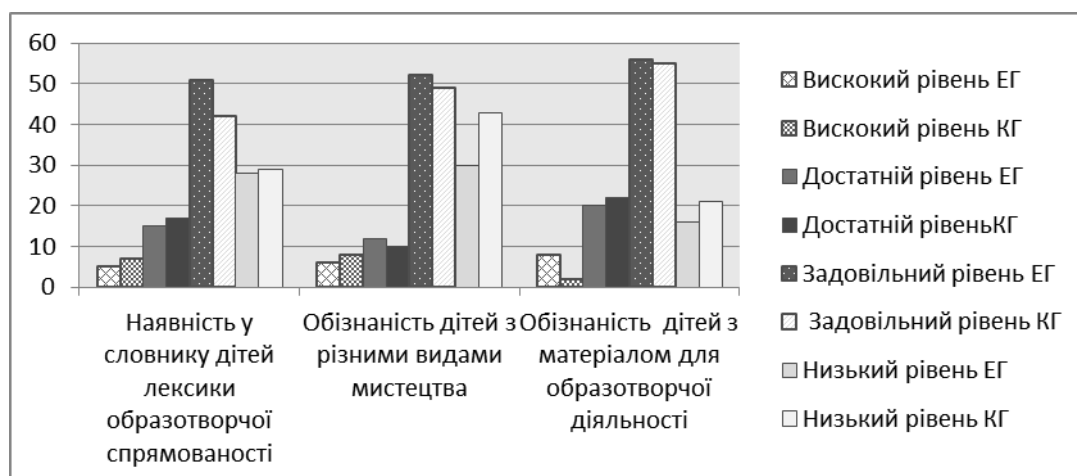

Рис 2.1. Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним критерієм (%)

Як видно з таблиці 2.1., високий рівень розвитку зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним критерієм було виявлено 6% дітей ЕГ і КГ; на достатньому рівні по 16% в обох групах. Найбільша кількість дітей перебувала на задовільному рівні: 53% - в ЕГ та 49% дітей у КГ; низький рівень був у 25% дітей ЕГ і 31% - КГ.

Проілюструємо прикладами.

При виконанні завдань діти задовільного рівня зробили велику кількість помилок, вони невпевнено обирали картки із зображенням предметів, які потрібні для малювання (аплікації чи ліплення) . Наприклад, дитині пропонувалося обрати предмети, які потрібні для малювання. Ігор В. (задовільний рівень) неправильно обрав ножиці, та стеку, при цьому він пропустив пензлика.

Діма Л. (задовільний рівень). Ним було обрано тільки пластилін та дощечка: *Я ліплю з кольорового пластиліну. Більше нічого.*

Іринка З. (задовільний рівень). на запитання: «Ти бачила ці картини раніше?», дівчинка відповіла: *Так, у нас в групі є ось ця. Як вона називається? – Не пам'ятаю. Що на ній зображено? – Зима, це пейзаж. Хто його написав. – Не знаю. Яка з цих картин тобі подобається? – Ось ця. На ній зображено берізки та травичку.*

Оля С. (низький рівень) на запитання, які назви цих картин: *не знаю.* На запитання: «Які ти знаєш з цих картин?» відповіла - *цю і ось цю* (показує на «Граки прилетіли» О. Саврасова та «Березовий гай» І. Левітана). Хто їх написав? *Художник.* На запитання, які за жанром картини І. Левітана «Березень» і Т. Яблонської «Весна» і хто їх написав, не змогла відповісти.

Сашко Т. (низький рівень) пропонувалося розглянути репродукції О. Саврасова «Граки прилетіли», «Березовий гай» І. Левітана, М.Глущенко «Зимовий день», І.Шишкін «На півночі дикій»): . Запитання: «Тобі знайомі ці картини?» *Так.* – «Яка вона за жанром?» – *Пейзаж* – «Хто її написав?» – *Не знаю.* – «Що зображене на картині?» – *Ялинка узимку.* На запитання: «Хто

її намалював?» – *Не знаю.* – «Як називають людину, яка пише такі красиві картини?» – *Художник.*

Миколка М. (низький рівень) на запитання: «Що зображене на картині О. Саврасова «Граки прилетіли?»», відповів - *Птахи.* На запитання, до якого виду мистецтва вона належить, хлопчик не зміг відповісти.

Ольга Ш.(низький рівень) під час виконання завдання з репродукціями картин (І. Левітана, А. Куїнджі, О. Саврасова, М. Глущенко, С. Шишко) не змогла їх назвати і визначити картини за жанром.

Марина М. (низький рівень). Дівчинка обрала тільки олівці: *Не знаю, я малюю олівцями.* Коля В. (низький рівень). Для аплікації нічого не обрав: *Не знаю, нічого.*

Рівні розвитку зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності за комунікативно-відтворювальним критерієм подано в таблиці 2.2. та рис. 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за комунікативно-відтворювальним критерієм (%)

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
Група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Вміння пояснити процес виконання майбутньої образотворчої діяльності	3	3	12	14	52	46	33	37
Вміння скласти зв'язну розповідь за змістом свого малюнка чи виробу репродукції художньої картини (опис, розповідь)	3	3	16	18	46	35	35	45
Вміння використовувати у зв'язній розповіді образні вирази, прислів'я, порівняння	0	0	4	6	42	47	54	47
Загальний показник	2	2	11	13	47	48	42	41

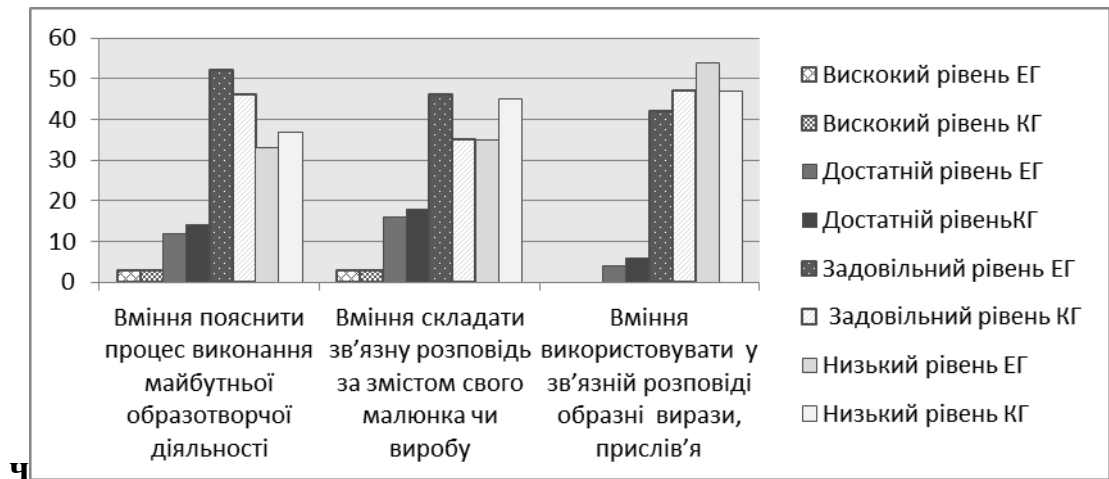

Рис 2.1. Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним критерієм (%)

Як засвідчує таблиця, 3% дітей ЕГ та 3% КГ виявили високий рівень вміння пояснити процес виконання майбутньої образотворчої діяльності. На достатньому рівні виявилось 12% дітей ЕГ та 14% – КГ. У дітей цього рівня були менш аргументовані речення. Наприклад, на запитання вихователя «Що ти будеш малювати?» Ваня Л. відповів: *Весну.. «Якими кольорами ти будеш малювати?» – Землю коричневою, небо блакитним, дерева будуть коричневими із зеленим листям.* «А що ще ти будеш малювати?» – *Дітей.* «Що будуть робити діти на твоєму малюнку?» – *Збирати квіти.* «Яким буде небо?» – *Блакитним.* На запитання, як буде називатися твоя картина? – *На прогулянці.* «Яка вона за жанром?», – *«Не знаю. Забув».* Діти, які виявили задовільний рівень – (52% ЕГ та 46% - КГ), не охоче пояснювали свої майбутні дії, у мовленні було наявно багато мовленнєвих помилок. Наприклад, дитині пропонувалося скласти аплікацію на великому аркуші-доріжці та пояснити свої дії. Діма В. неправильно назвав геометричні форми елементів візерунка (квадрат - трикутник), обставини місця (право-ліво), здебільшого замінював їх назву фразою: *Ось тут.* Діти низького рівня (ЕГ – 33% та КГ – 37%) не змогли пояснити послідовність і прийоми виконання роботи, вони обмежувались одним словом, називали те, що вони будуть виконувати.

Вміння складати зв'язну розповідь за змістом свого малюнка чи виробу (опис, розповідь) високого рівня виявили по 3% дітей експериментальної та контрольної груп; достатній рівень був у 16% дітей експериментальної та 18% - контрольної груп. На задовільному рівні перебувало 46% дітей експериментальної та 35% - контрольної груп. Проілюструємо прикладами. Так, діти достатнього рівня намагалися розповісти, що вони намалювали (чи виготовили), але потребували допомоги, підказки вихователя, у них зустрічалися неточності використання окремих слів. Наприклад: Рита П. *Ми малювали сьогодні улюблену пору року. Я малювала зиму.* – «Які кольори ти використовувала у своєму малюнку? Якою фарбою ти малювала тло? А якого кольору в тебе дерева, дома, птахи?» – *В мене тло блакитного кольору. Дітей я намалювала червоною, зеленою та жовтою фарбою, сніжинки, замети білою. Санчата та лижи чорною, дерева коричневі.* «Як називається твій малюнок?» – *Зима.*

Діти задовільного рівня (46% ЕГ та 35% КГ) розповідали за власним малюнком за допомогою педагога, в мовленні були наявні значні мовленнєві помилки. Наприклад: (Антон Л.) «Антоне, що ти намалював?» – *Весняну прогулянку.* «Що ти можеш розповісти про свій малюнок» – *Я намалював сонячний день, діти граються.* «В які ігри граються діти на твоєму малюнку?» – *Різні, в м'яча.* «Що ще зображене на твоєму малюнку?» – *Котик.* «А що робить котик» - *він гріється на сонці.* «Тобі він подобається?» – *Так.* «Як ти назвав свій малюнок?» – *Не знаю.*

33% ЕГ та 37% дітей КГ відмовилися пояснити свої майбутні дії, вони перебували на низькому рівні.

Зазначимо, що дітей високого рівня розвитку вмінь використовувати у зв'язній розповіді образні вирази, прислів'я не було виявлено. Кількість дітей, які були на достатньому рівні використання у зв'язній розповіді образних виразів, прислів'їв та приказок склала 4% дітей ЕГ та 6% - КГ. Наприклад, на запитання експериментатора: «Які прислів'я можна сказати про зміст картини З. Шолтес «Зима на верховині»? (Павло Т. відповів тільки

після підказки експериментатора. *Багато снігу – багато хліба*). Маша С.: *Зимою сонце світить та не гріє*. На задовільному рівні було 42% дітей ЕГ та 47% - КГ. Діти мали значні труднощі з виконанням цього завдання. Тільки після кількох підказок могли пригадати прислів'я: *бережи ніс у страшний мороз*. Не назвали жодного прислів'я чи приказки 54% дітей ЕГ та 47% - КГ.

Рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку за креативно-продуктивним критерієм подано в таблиці 2.3 та рис. 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за креативно-продуктивним критерієм (%)

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький%	
Група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Вміння планувати майбутню образотворчу діяльність за власним задумом	8	6	16	14	46	45	30	35
Вміння складати творчі розповіді у зв'язку зі змістом своїх малюнків та репродукцій художніх картин	4	3	10	8	34	38	52	52
Вміння використовувати знайомі художні тексти (вірші) у творчих розповідях за своїми малюнками (виробами), змістом репродукцій художніх картин	-	-	14	16	38	37	48	47
Загальний показник	4	3	13	13	39	40	43	45

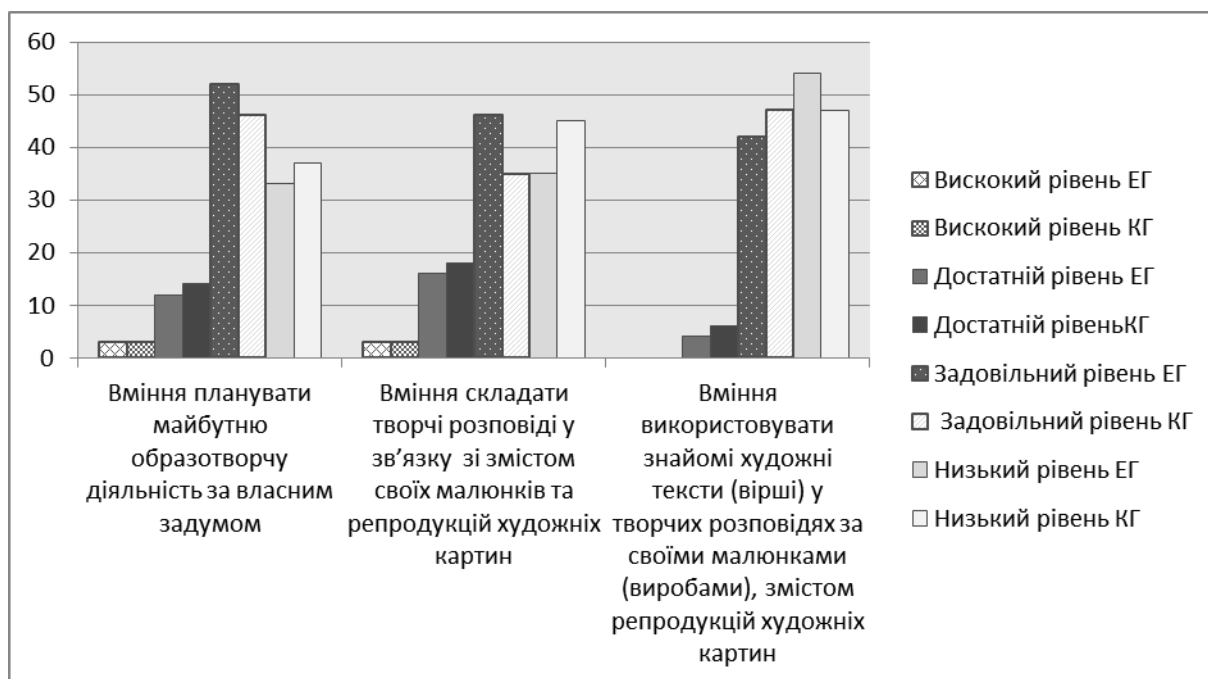

Рис. 2.3. Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за креативно-продуктивним критерієм (%)

Таблиця засвідчує, що вміння планувати майбутню образотворчу діяльність за власним задумом на високому рівні було виявлено у 8% дітей УГ та 6% - КГ; достатній рівень був у 16% дітей ЕГ і 14% дітей – КГ. На задовільному рівні було 46% дітей ЕГ і 45% - КГ. Проілюструємо прикладами. На запитання: «Що ти хочеш намалювати?», «Розкажи, як ти будеш малювати?», одержали такі відповіді:

Женя К. (задовільний рівень): *Я буду малювати весняний луг.. – «Чим ти будеш луг?» – Олівцями зеленого кольору, бо там багато травички. А ще червоним і жовтим, червоним я буду малювати квіти, а жовтим сонечко.*

Соня Ф. (низький рівень): *Буду малювати річку (мовчить).* – «Чим ти будеш її малювати?» – *Фарбами. (мовчить)* «Якими фарбами ти будеш користуватися?» – *Синьою, жовтою та червоною (мовчить).* – «Яким кольором ти будеш малювати річку?» – *Синім, бо вода синя.* «А що ти будеш малювати червоним?» - *Квіти. На березі річки.* Михайлик П. (задовільний

рівень): «Що ти будеш малювати?» – *Я буду малювати машину. Вона буде їхати по дорозі і буде червоною.*

Високий рівень вміння складати творчі розповіді у зв'язку зі змістом свого малюнка (виробу) чи художньої картини було виявлено у 4% дітей ЕГ та 3% - КГ. Достатній рівень засвідчили 10% дітей ЕГ та 8% – КГ. 34% дітей ЕГ та 38% – КГ були на задовільну рівні; по 52% дітей в обох групах перебували на низькому рівні. Проілюструємо прикладами: Маша Р. (задовільний рівень): *Я намалювала принцесу. Вона дуже красива, в неї червоне плаття. Вона збирається на бал. Усе.* Вітя К. (задовільний рівень): *Я зробив аплікацію. Вона називається «Сім'я». Це тато, мама, братик та ось, це я. Ми збираємося до весняного парку. Нам дуже весело.*

Високого рівня вміння використовувати знайомі художні тексти (вірші) у творчих розповідях за своїми малюнками (виробами), змістом репродукцій художніх картин, не було виявлено жодної дитини. На достатньому рівні було 14% ЕГ та 16% – КГ. Наприклад: Христина М.: *Я намалювала зимовий ліс з казки «Дванадцять місяців». Ліс у мене білий-білий, на темно синьому фоні, бо дуже темно було. А ось іде падчерка за пролісками. Її я намалювали червоною фарбою. Мені подобається цей колір. Вона йде через ліс та несе великий кошик для пролісків. А ось тут костер великий де браття – місяці гріються.*

У дітей задовільного рівня (38% дітей ЕГ та 37% – КГ) розповіді були короткими (2-3 речення). Наприклад, Кирил П. «Кіт у чоботях». *Був-собі кіт у чоботях. Він був дуже хоробрим та сильним. Він усім допомагав.*

На низькому рівні було виявлено 48% дітей ЕГ та 47% – КГ. Діти цього рівня відмовились відповідати на запитання вихователя. Наприклад, Олена Л.: *Не хочу складати казку.* Юра С. – *Я не знаю, як розповісти.*

Розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності за оцінно – рефлексивним критерієм подано в таблиці 2.4. і рис. 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за оцінно-рефлексивним критерієм (%)

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
Група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Вміння аналізувати та оцінювати результати своєї роботи	-	-	6	6	38	30	56	64
Вміння аналізувати та оцінювати роботи своїх однолітків	-	-	14	12	46	41	40	47
Вміння обґрунтовувати свої оцінні судження	-	-	4	3	33	32	63	65
Загальний показник	-	-	8	7	39	34	53	59

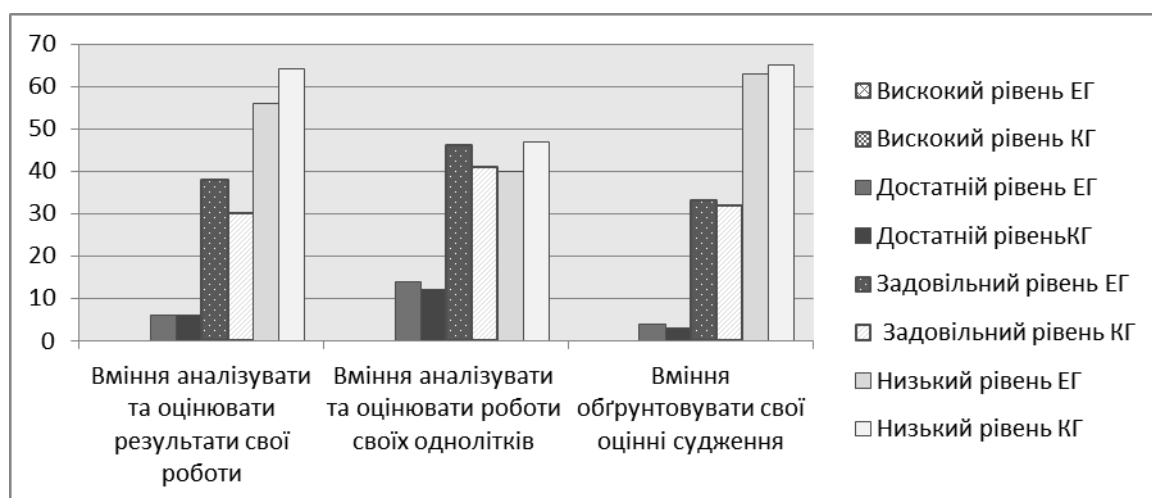

Рис. 2.4. Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за оцінно-рефлексивним критерієм (%)

Як бачимо з таблиці 2.4. та рис.2.4., вміння аналізувати свою роботу та роботи однолітків, а також вміння обґрунтовувати свої оцінні судження на високому рівні не було виявлено.

На достатньому рівні вміння аналізувати свої роботи було по 6% дітей ЕГ та КГ. Діти аналізували свої твори кількома реченнями. Наприклад, Катя Л. *Мені подобається моя картина. Я намалювала весняний ліс,*

олівцями, зеленим, червоним, коричневим та жовтим. Вона гарна та яскрава.

На задовільному рівні розвитку умінь аналізувати результати своєї роботи було 38% дітей ЕГ та 30% – КГ. Зазначимо, що їхня оцінка своїх робіт була неадекватною. Наприклад, Оля К. : *Мені подобається моя картина, я намалювала її фарбами.* – «Які фарби ти використовувала коли малювала?» – *Синю, блакитну, білу та червону.* «Що ти ще скажеш про свою роботу?» (мовчить). – *Вона хороша.*

Низький рівень розвитку вмінь аналізувати та оцінювати свої роботи показали 56% дітей ЕГ та 64% – КГ. Діти здебільшого відповідали, що їм подобається їхня робота, на інші запитання відповідали: *не знаю.*

Вміння аналізувати та оцінювати роботи своїх однолітків на достатньому рівні було засвідчено в 14 % дітей ЕГ та 12% - КГ. Ці діти намагалися насамперед виловити негативні сторони роботи, порівнюючи її зі своєю. Наприклад, Оля Д.: *Це робота Романа, вона виконана не акуратно, розмазав фарби і конвалії не схожі на конвалії, зелена фарба якась невдала, темно – зелена, у мене вона світла. А так нормальна робота.*

Микола Р. *Мені подобається сніговик Петріка. Він виліпив його з блакитного пластиліну з червоним носом. Він більший за розміром, ніж інші. А в мене він білий.*

Вміння аналізувати та оцінювати роботи своїх однолітків з використанням відповідної лексики на задовільному рівні було виявлено в 46% ЕГ та 41% – КГ. Ці діти вимагали додаткових запитань вихователя: Наприклад, Люда М. на запитання вихователя: «Подивись уважно на дошку, який малюнок твоїх однолітків тобі найбільше до вподоби?» – *Оцей, Марійчин. Мені вона подобається.* – «Що ж тобі подобається?» – *Зима. Сніг.* – «А ще які малюнки тобі до вподоби?» – *Ніякі.*

40 % дітей ЕГ та 47% – КГ не виконали завдання. Діти відмовлялися обирати роботи однолітків, які їм подобаються, чи не подобються. Вони або мовчали, або ж казали: *всі роботи.*

Щодо вміння обґрунтовувати свої оцінні судження, то тільки 4 % дітей ЕГ та 3% – КГ було виявлено на достатньому рівні . Наприклад, Маша Т. *Мені сподобався малюнок Рити. Вона намалювали букет весняних квітів. Вона малювала їх червоною, жовтогарячою та зеленою фарбами. Малюнок дуже яскравий. Мені подобаються її квіти і робота бо вона виконала її акуратно.*

На задовільному рівні було 33% дітей ЕГ та 32% – КГ. Діти цього рівня не змогли дати адекватну оцінку роботи і обґрунтувати, чому вона їм подобається чи не подобається. Наприклад, Олена В. *Мені подобається малюнок Віки. Ми з нею дружимо. Відповіді інших дітей були аналогічними: це моя подруга або ми сиділи поруч, ми граємо разом, він мій друг.*

Не змогли обґрунтувати свій вибір 63% дітей ЕГ та 65% – КГ. Наприклад, Андрій К. *Мені сподобався малюнок Колі. – «Чому?» – Та не знаю. Подобається і все.*

Загальні рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

**Загальні рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників
засобами образотворчої діяльності (%)
(констатувальний етап)**

Група	Рівні			
	Високий	Достатній	Задовільний	Низький
ЕГ	3	12	44,5	40,75
КГ	2,75	12,25	42,75	44

Як бачимо з таблиці, на високому рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності було 3% дітей ЕГ та 2,75 – КГ. На достатньому рівні було виявлено 12% дітей ЕГ та 12,25% – КГ. Переважна більшість дітей засвідчили задовільний рівень (44,5% ЕГ та 42,75% КГ) та низький (40,75% ЕГ та 44 % дітей КГ).

Відтак, за результатами констатувального етапу експерименту, переважна більшість дітей знаходилася на середньому та низькому рівнях розвитку зв'язного мовлення засобами образотворчої діяльності. Здебільшого труднощі виникали в дітей з використанням образної лексики, виразів, прислів'їв.

Отже, дані констатувального етапу експерименту засвідчили незадовільний стан розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчій діяльності. Така ситуація вимагала розробки експериментальної методики розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності.

2.2. Педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності. Розробка методики розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності вимагає визначення низки педагогічних умов, що сприятимуть розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності дітей.

У словникових джерелах «умова» визначається як: 1) середовище, в якому перебувають і без якого не можуть існувати; 2) обставини, в яких щонебудь відбувається [80, с. 12]; як сукупність зовнішніх обставин, у яких відбувається навчальна діяльність і обставин життєдіяльності її суб'єктів [181, с. 348]; як обставини, за яких відбувається чи залежить щонебудь [182]; це структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти технології. Ю. Бабанський стверджує, що ефективність педагогічного процесу закономірно залежить від умов, у яких він проходить [10]. З погляду філософії, умова тлумачиться як чинник, тобто рушійна сила, причина будь-якого процесу. Як філософська категорія, поняття «умова» відображає універсальні стосунки між суб'єктами спілкування. За межами діяльності ці стосунки не можуть перетворитися на нову дійсність. Для цього потрібна

причина. Тому причинність виконує функцію активного діяльнісного чинника. Саме він як умова забезпечує продукування нової дійсності як кінцевого результату [63].

У психології «умову» розуміють як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовищ, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища; до того ж це явище опосередковується активністю особистості, групою людей [225]. Як підкреслює З. Курлянд, коли явище викликає інше явище, воно є причиною; коли явище взаємодіє з тим чи тим у процесі розвитку цілого, до якого воно належить, воно є чинником; коли явище зумовлює існування іншого, воно є умовою [136].

Отже, педагогічні умови – категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [195].

Загальною рисою усіх визначень цього поняття є спрямованість умов на вдосконалення взаємодії учасників педагогічного процесу вирішенні конкретних дидактичних завдань. Таким чином, педагогічні умови визначаємо як сукупність чинників, що забезпечують організацію, регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу, спрямованого на ефективний розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності.

Було визначено педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення дошкільників: забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку; наявність позитивних емоційних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності дітей; занурення дітей в активну образотворчо-мовленнєву діяльність.

Першою педагогічною умовою було обрано забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Взаємозв'язок і взаємодію розуміємо як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу двох видів діяльності –

мовленнєвої та образотворчої, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок і виступає як інтегруючий чинник, що сприяє ефективному розвитку обох видів діяльності – як мовленнєвої, так і образотворчої. В образотворчій діяльності (малювання, ліплення, аплікація) мовлення є супровідним і виконує такі мовленнєві функції: констатувальну, резюмуючу, планувальну, процесуальну, супровідну і регулювальну. Водночас наявність наочності (малюнок, вироби аплікації та ліплення) стимулює і активне мовлення. На основі досліджень учених (А. Богущ, Н. Гавриш, Г. Люблінська, С. Макаренко, Г. Сухорукова), враховуючи комунікативну функцію образотворчої діяльності, яка надає можливість організації різних видів та форм спілкування, дійшли висновку, що забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності повинно здійснюється шляхом активізації мовленнєвої діяльності під час образотворення (спонукання дітей до пояснювального мовлення, складанню розповідей – описів, розповідей – міркувань, складанню казок, оповідань за мотивами своєї образотворчої діяльності, колективна творча діяльність дітей, образотворчо-мовленнєві ігри).

У складній системі взаємодії різних видів діяльності за функціональними ознаками можна назвати пріоритетними такі види, як пізнавальна, ігрова, мовленнєва і комунікативна, оскільки вони супроводжують усі види діяльності дитини.

Мовлення супроводжує творчу діяльність дітей. Образотворення сприяє становленню і розвитку регулювальної і планувальної функцій мовлення та появи і розвитку нових форм мовлення. Під час образотворчої діяльності виникає потреба в контекстному, монологічному мовленні, вдосконалюється діалогічне мовлення, граматична правильність, активізується лексичний запас, що стимулює зв'язне мовлення дитини. Отже, образотворча діяльність дозволяє створити життєві ситуації, які стимулюють мовленнєву активність дітей, мовленнєве спілкування і сприяють мовному і лінгвістичному розвитку дітей.

Водночас не можна перебільшувати вплив образотворчої діяльності на розвиток мовлення дітей, сама по собі образотворча діяльність не може спонтанно розвивати і вдосконалювати мовлення дитини. Спочатку дитину потрібно навчити правильного мовлення в навчально-мовленнєвій та мовленнєвій діяльності, виробити міцні навички і вміння правильного мовлення, а вже потім можна закріплювати й активізувати мовлення в образотворчій діяльності дітей. Отже, в інтеракції діяльностей дітей дошкільного віку прослідковуються складні взаємозв'язки і взаємовпливи, які потрібно враховувати педагогам в організації різних видів діяльності.

Улюблений вид образотворчої діяльності дітей дошкільного віку - малювання тісно переплітається з грою. Процес образотворчої діяльності (малювання, аплікація, ліплення) розгортається як своєрідна гра. Графічні зображення фіксують розгортання сюжету гри, допомагають розвивати його. Наприклад, дитина зображає прямокутник і супроводжує процес мовленням: *«Ось стіни. Але вони в повітрі зависають. (Домальовує високий фундамент.) Це скеля. Палаці на скелях будують, щоб туди без дозволу ніхто не пройшов»*. З відповідними коментарями на малюнку з'являється огорожа, хвилі океану біля підніжжя скель, ліфт від палацу до підніжжя, балкон і вікна в будинку. З аморфної початкової ідеї формується насичений диференційований образ. По суті, дитина створює різні ситуації, в яких зацікавлено діє. У процесі малювання, ліплення, аплікації дитина, ніби, виступає учасником зображуваних подій, вносить у ці події інших учасників, між якими виникає. Герої малюнків і виробів діють і переживають, як живі істоти, тобто дитина використовує такий художній прийом, як одухотворення. Дошкільник намагається відобразити взаємозв'язки між об'єктами, розвиток ситуації, показати динаміку події. Так, дитина зобразила сходи і двох дівчаток, що стоять поряд спиною і обличчям до глядача. На погляд дорослого пояснює: *«Це Попелюшка йде на бал і повертається»*.

Гра у процесі образотворчої діяльності подібно до ігрової впливає на розвиток психіки й особистості дитини. Образотворча діяльність стає тією

образною основою, яка полегшує для дитини осмислення свого досвіду, формування в неї внутрішнього плану дій. Зображаючи на малюнках чи виробках аплікації свою сім'ю, дитина має змогу самостійно визначати коло необхідних для побуту предметів, осмислює способи їх використання, роль кожного члена сім'ї у різних ситуаціях. Так, дитина хоче зобразити сім'ю під час обіду. Для цього потрібно намалювати ті предмети, які використовуються під час обіду: стіл, тарілки, каструлі тощо. Діти і батько сидять за столом, а мама з тацею підходить до столу. За таким малюнком дитина охоче розповідає про свою сім'ю.

У процесі образотворчої діяльності дитина спирається на умовну ситуацію, характерну для гри. Актуалізація умовної ситуації для дитини досягається за допомогою мовлення. Мовлення служить важливим засобом фіксації образів дитини, які використовуються для побудови внутрішнього плану створення малюнка чи виробу. При цьому внутрішній план не тільки зумовлює внесення змін та доповнень у малюнок і вироб, але й сам перебудовується під впливом осмислення зображеного. За допомогою мовлення дитина доповнює зміст свого виробу чи малюнку уявним або тим, що неможливо чи важко зобразити (етичні якості, розвиток подій, звуки), пояснює зміст зображення; долає можливі помилки, технічні бар'єри, що поглиблюють несхожість кінцевого результату образотворчої діяльності [233].

Г.Сухорукова визначає такі особливості розвитку образотворчої діяльності в дошкільному віці: зміст малюнків дошкільника зумовлений його досвідом ознайомлення з довкіллям, розвитком його розумової діяльності, мовлення та образотворчих умінь, індивідуально-статевими особливостями (ставленням до предмета, інтересами); дошкільники використовують такі виразні засоби, як лінія і колір (провідні), композиція і величина, володіння якими вдосконалюється і дозволяє старшому дошкільнику передати багатий зміст малюнка (чи іншого виробу); образотворча діяльність дошкільника тісно переплітається з мовленням (дитина подекуди більше розповідає, ніж

зображує на малюнку); у процесі образотворчої діяльності розвивається вміння створювати і втілювати задум за допомогою планувальної функції мовлення. Спочатку образотворча діяльність відбувається без задуму і супроводжується констатувальною функцією мовлення (мовленнєве резюме), надалі задум створюється у ході виконання роботи (процесуальне мовлення), і нарешті задум формується до початку образотворчої діяльності (планувальна функція мовлення).

Отже, вважаємо, що взаємозв'язок мовленнєвої і образотворчої діяльності можна розглядати як мовленнєво-образотворчу діяльність дитини, яка повинна плануватись вихователем, наперед продумувати запитання і прийоми стимулювання та активізації мовлення дітей у процесі образотворчої діяльності.

Наступною педагогічною умовою виступила наявність позитивних емоційних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності дітей. Ученими (Л. Божович, О. Венгер, К. Гуревич, О. Запорожець, Я. Коломинський, О. Леонт'єв, Н. Луцан, Т. Нежнова, Н. Матюшина, Т. Піроженко, В. Сухомлинський) досліджено, що будь-яка творча діяльність дитини дошкільного віку супроводжується емоціями і почуттями, тобто відбувається на певному емоційному тлі, яке здебільшого буває позитивним (у ситуації успіху) або подекуди і негативними (у ситуації неуспіху).

Етимологічно термін «емоція» позначає переживання, з латинської мови «етосіа» - переживати, душевне хвилювання. Емоція є специфічним, знаком и символом субкультури дитини, а Дитинство – «золотий вік для вияву емоцій» [254 : 40]. Саме почуття та емоції дитини є складовою частиною бази особистісної культури дошкільника, за словами О. Запорожця, емоція виступає функціональним органом індивіду, зерниною її сутності [101].

У наукових дослідженнях відзначають різноманітні визначення поняття «емоція». Так, К. Ізард відзначає, що цілісне визначення емоції повинно брати до уваги три компонента, які характеризують це явище: а)

переживання чи усвідомлення відчуття емоції; б) процеси, які відбуваються у нервовій, ендокринній, дихальній системах організму; в) комплексі емоцій, які мають зовнішній прояв [115]. За визначенням В. Симонова, емоція – це задоволення, психічне відображення мозком людини якоїсь актуальної потреби та її вірогідної можливості, яку суб'єкт оцінює, та мимовільно і неусвідомлено зіставляє досягнення мети з інформацією, якою він володіє у цей час [221].

Особливої уваги заслуговує позиція Б. Додонова, який трактує емоції, як оцінку довкілля, середовища, але при цьому вони виступають і в ролі цінностей особистості – переживання, співчуття, чуйність. При визначенні педагогічного механізму розвитку дитини, характеру взаємодії дорослого та дитини, педагог орієнтується на емоції дитини як на ознаку точності, правильності, ефективності обраних ним методів навчання, розвитку та виховання, вивчивши які, він розкриває внутрішню сутність результату діяльності (у нашому випадку, образотворчої діяльності) [87].

Емоції – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта. Вищий продукт емоцій людини – стійкі почуття до предметів, що служать задоволенню її вищих потреб. Почуття носять предметний характер, оскільки пов'язані з яким-небудь конкретним об'єктом (у нашому випадку, мовленнєво-образотворчій діяльності).

Інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає глибокі зміни в його емоційній сфері. Якщо в ранньому віці емоції зумовлювалися безпосередньо оточуючими впливами, то у старшого дошкільника вони вже опосередковуються його ставленням до тих чи тих явищ. Внаслідок появи опосередкованості емоцій вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими. Дитина виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки. Дитина орієнтується в поняттях «добре» і «погано», «можна» і

«не можна», відтепер здебільшого бажання «хочу» поступається вимогам «треба». Стримування дитиною емоцій набуває характеру їх інтеріоризації, тобто згортання зовнішніх проявів. Так, уже молодший дошкільник у ситуації образи, засмучення намагається стримати сльози. Старший дошкільник у ситуації стримування емоцій використовує сформовані в нього уявлення про належну поведінку, чи процес і результат діяльності.

Формування особистості дошкільника відбувається на основі його здатності підпорядковувати суспільно важливі мотиви (треба) своїм імпульсивним бажанням (хочу). У складній системі мотивів вирізняються головні і другорядні, виникає здатність дитини підпорядковувати свою поведінку головним мотивам за рахунок втрати другорядних. Діяльність дитини набуває розгорнутого характеру, складається з кількох етапів, на основі чого зростає значення емоції у функції передбачення. Дитина хоче отримати досить віддалений результат, емоційно сприймає можливість його успішного досягнення.[69]

Важливим новим фактом емоційної сфери дошкільника стає переживання з приводу можливої реакції дорослих на його дії, вчинки та результати діяльності: «що скаже вихователь?», «як оцінять мою роботу?». Таким чином, емоції дошкільника включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент, що супроводжує всі види діяльності дитини старшого дошкільного віку.

Маючи досить різноманітний досвід спілкування за допомогою мовлення, дитина засвоює навички вираження емоцій в єдності вербальних та невербальних засобів. Спочатку у спілкуванні переважають невербальні засоби вираження емоцій (міміка, виразні рухи, крик, плач), на кінець дошкільного віку дитина вже вміє позначити свій емоційний стан засобами мовлення.

Значного прогресу зазнають вищі почуття, як неодмінна ознака особистості, їх розвиток відбувається у процесі виконання різних видів діяльності дитини — трудової, продуктивної, мовленнєвої, ігрової,

образотворчої. Важливу роль відіграє спільний характер виконання діяльності дошкільниками, коли вони мають змогу порівнювати свої результати, прагнучи до оригінальності. Наприклад, завдання прикрасити кімнату, балкон, ялинку передбачає вирішення дітьми естетичного завдання, а при його досягненні діти керуються своїми естетичними уявленнями і відповідно супроводжують і оцінюють засобами мовлення досягнутий результат. Подальший розгляд і аналіз виконаних дітьми робіт дорослими збагачує їх уявлення про красиве та розвиває образне мислення. Т. Комарова підкреслює, що цілеспрямовані спостереження за об'єктами природи та їх наступне зображення становлять єдиний процес для дитини природничо-наукового та естетичного пізнання ними довкілля. У цьому зв'язку вчена радить, знайомлячи дітей з об'єктами природи, звертати увагу на красу їх зовнішнього вигляду, викликати позитивне емоційне ставлення до них. Зображаючи природу в образотворчій діяльності, діти переживають певні естетичні почуття [128, с. 253].

Естетичні переживання дитини особливо тісно пов'язані, з одного боку, із пізнавальними процесами, а з іншого - етичними уявленнями, що і є стимулом успіху дитини. Активність дитини у процесі образотворчої діяльності забарвлена інтенсивними переживаннями, набуваючи тим самим для дитини особливої цінності у досягненні позитивного результату діяльності. Відкриваючи нові властивості предметів, знаходячи пояснення для таємничих та незрозумілих явищ у довкіллі та зображенні їх на папері чи інших виробках образотворчої діяльності, дитина переживає захоплення, радість відкриття, здивування в ситуаціях успіху у процесі здобуття результатів, що стають надбанням її досвіду на все життя.

Завдяки мовленнєво-емоційному супроводу образотворча діяльність набуває для дитини самоцінного характеру, вона прагне до досягнення позитивного результату. Відмітною особливістю естетичних та інтелектуальних емоцій дитини є їх стимулювальний вплив на досягнення позитивного результату у процесі діяльності [221].

Уявлення дитини про красиве й потворне у власному житті служить джерелом естетичних, моральних, етичних почуттів, асоціюючись із добром і злом. У своїх малюнках і виробках, як результатах образотворчої діяльності, дитина передає ставлення до позитивних героїв, детально промальовуючи їх зображення, користуючись відповідним набором кольорів. Зло зображується обмеженою кольоровою гамою, у вигляді аморфних образів — це може бути чорна пляма чи щось схоже на заплутаний клубок темних ниток, і навпаки добро завжди зображується дитиною яскравими кольорами.

Отже, доходимо висновків: емоції дошкільника опосередковуються його ставленням до тих чи тих явищ; внаслідок появи опосередкованості емоцій вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими; емоції у функції передбачення включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент; інтенсивний розвиток вищих почуттів відбувається у процесі виконання різних видів діяльності дитини і насамперед в образотворчій, мовленнєвій та ігровій.

Зауважимо, що саме таке якісне психологічне новоутворення старшого дошкільного віку, як здатність підпорядковувати мотиви діяльність пов'язана із емоціями дитини. Виникнення у дошкільника емоцій у функції передбачення, переживання приємних емоцій в очікуванні певної події, позитивної оцінки результату його діяльності, розвиток емоційної спрямованості на іншу людину мотивує дитину свідомо підпорядковувати свої дії віддаленому мотиву: зробити малюнок, щоб за нього раділи батьки чи одержати схвалення від досягнутого успіху від вихователя і однолітків. Такі психологічні явища О. Запорожець назвав «зсувом афекту на початок дії» [101].

Таким чином, у процесі організації експериментальної роботи було враховано необхідність створювати й передбачати ситуації успіху у процесі образотворчої діяльності, пам'ятаючи, що будь-який успіх особистості пов'язаний насамперед з позитивними емоціями, почуттями радості, задоволення від результатів успішного виконання будь-якої діяльності,

забезпечували яскраву емоційну атмосферу, що сприяло позитивній мотивації, старанному виконанню експериментальних завдань, бажанню розповісти за змістом своїх малюнків.

Пам'ятаючи про наявність позитивних емоцій від попередньої діяльності, дитина охоче буде виконувати і наступну діяльність, стимульовану мовленнєвими ситуаціями успіху. У цьому зв'язку ми намагались перетворити результат попередньої діяльності дітей, пов'язану з її самовираженням, у позитивні емоційні стимули для виконання творчих завдань у наступній діяльності.

У дослідженні було використано метод заохочення — як вираження суспільної позитивної оцінки поведінки і результатів образотворчо-мовленнєвій діяльності дітей, що сприяло зміцненню у них набутих позитивних навичок і вмінь.

Стимульовально - мотиваційна функція оцінювання діяльності дітей зумовлюється психологічними особливостями людини, що проявляються в бажанні особистості отримати позитивну оцінку результатів певної діяльності, що психологічно стимулюватиме дошкільників до активної пізнавальної діяльності, саме такий підхід П. Зінченко називав образним процесом «психологічного поглажування», що стимулює кожную дитину, до активної образно-мовленнєвої діяльності [112].

Наступна педагогічна умова - занурення дітей в активну образотворчо-мовленнєву діяльність.

Проблема діяльності досліджувалася філософами (Е. Ільєнков, В. Іванова, П. Копнін, М. Каган, Є. Юдіна) і психологами (М. Басов, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Зимняя, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн).

Сутність, зміст і характеристику провідної діяльності розкрив О.М. Леонтьєв [142]. За його словами, провідною діяльністю є та діяльність, яка найчастіше зустрічається на цьому етапі розвитку дитини. Провідна діяльність, за Д. Ельконіним, це та діяльність, у середині якої зароджуються і виникають нові види діяльності. Кожний період характеризується своїм

видом провідної діяльності. Д. Ельконіним був відкритий закон чергування, періодичності різних типів діяльності: за діяльністю одного типу, що характеризується формуванням потребнісно-мотиваційної сфери особистості, йде діяльність іншого типу, в якій відбувається оволодіння новими способами діяльності. Водночас академік О. Запорожець зауважує, що не можна абсолютизувати провідну діяльність, оскільки розвиток дитини залежить і від інших «специфічно дитячих» видів діяльності, як-от: образотворчої, конструктивної, художньо-мовленнєвої тощо [101].

Засвоєння у процесі певної діяльності нових дій збільшує можливості дитини і слугує передумовою для появи нових видів діяльності. Проте засвоєння нових дій зовсім не обов'язково призводить до нового виду діяльності. Перехід до нового провідного виду діяльності залежить від усієї системи умов життя дитини, а не тільки від того, чого навчить малюка дорослий.

Отже, діяльність дитини дошкільного віку не вичерпується тільки ігровою діяльністю, як це зазначається у більшості наукових джерел. Поряд з ігровою з'являються інші види діяльності, кожний з них впливає на психічний розвиток дитини. У віці з трьох до семи років засвоюються такі види діяльності дошкільника, як-от: образотворча (малювання, ліплення, аплікація, конструювання); трудова; побутова; художня: театральна, художньо-мовленнєва; ігрова: театральна-ігрова, креативно-ігрова, навчально-ігрова, мовленнєво-ігрова; музична: музично-ігрова; пізнавальна: мовленнєва, навчальна, навчально-мовленнєва; комунікативна діяльність: мовленнєво-комунікативна, мовленнєво-образотворча.

Е. Юдін визначає діяльність як «активне ставлення людини до світу, спрямоване на його доцільну зміну і перетворення» [259, с. 180]. С. Вишнякова діяльність розглядає як «форму активного ставлення людини до довкілля, мотивовану сукупність актів поведінки і послідовних дій, що спрямовані на виконання завдань і на досягнення соціально значущої мети» [72, с. 69]. У педагогічному словнику діяльність визначається як «форма

психічної активності суб'єкта, що спрямована на пізнання і перетворення світу і самої людини» [81, с. 71]. Аналогічну думку висловлює В. Шадриков, який переконаний, що «діяльність – це специфічна людська форма ставлення до довкілля, зміст якої складає не тільки його доцільна зміна і перетворення, але і перетворення самої людини».

М. Каган виокремлює три основні елементи діяльності: а) суб'єкт, наділений активністю і спрямований на об'єкти чи інші суб'єкти; б) об'єкт, на який спрямована активність суб'єкта; в) сама активність, що виражається в тому чи тому способі володіння об'єкта суб'єктом або в установленні суб'єктом комунікативної взаємодії з іншими.

Зауважимо, що всі вчені однакостайні в наявності стрижневої характеристики будь-якої діяльності – активності.

Активність людини є джерелом її розвитку, визначає діяльність і є її рушійною силою. Активність не тільки передуює діяльності, а й «супроводжує» її протягом усього процесу. Не можна уявити оптимальну діяльність, позбавлену активності [116].

Завдяки активності дитини, що виявляється в діяльності, відбувається двобічна взаємодія особистості із соціумом. Впродовж дорослішання індивіда й ускладнення його психічної організації активність теж збагачується, як змістом, так і засобами її вираження. За Г. Люблінською, на різних стадіях розвитку дитини її активність виявляється на таких рівнях:

а) репродуктивний (копіювання дій дорослого в словах, іграх, манері поведінки);

б) виконавчий (виконання дитиною поставлених дорослим завдань і на цій основі вироблення нових умінь);

в) самостійний (самостійна постановка завдань, пошуки та апробація способів їх вирішення) [163].

До старшого дошкільного віку помітно зростають можливості ініціативної перетворювальної активності дитини. Цей віковий період важливий для розвитку пізнавальної потреби дитини, яка знаходить

вираження у формі пошукової, дослідницької активності, спрямованої на виявлення нового. Така активність забезпечує продуктивні форми мислення. Отже, образотворчо-мовленнєву діяльність дітей дошкільного віку важко уявити як пасивну, це насамперед активна діяльність дитини, оскільки будь-який вид образотворчої діяльності (як активно дієвої, що супроводжується активними діями руки) не можливий без мовленнєвого супроводу. У свою чергу, мовленнєву діяльність важко розподілити, як зазначає А. Богуш, на активну й пасивну, адже сутність володіння мовленням одного суб'єкта визначає бути зрозумілим іншим [44].

З психофізіологічного боку, активність мовлення зумовлюється ступенем володіння мовцем мовленнєвовимовним актом і ступенем розуміння мовлення. Мовленнєва активність може трактуватися не лише як здібність суб'єкта певного комунікативного акту до висловлювання, а й як здібність сприймати (розуміти) мовлення іншого, а ці здібності відповідно залежать від ступеня володіння новим способом її вживання. Розуміння мовлення, за С. Рубінштейном, уже включає в себе його активне вживання [212].

Активність (пізнавальна, мовленнєва, художня і т. п.) виступає у двох формах - активації й активізації. Активність завжди співвідноситься з певним видом діяльності як динамічна умова її становлення, реалізації й видозміна як властивість її власного руху [195].

З фізіологічного погляду, активація - це нейрофізіологічні і психічні процеси підсилення активності організму, що є "змінною величиною й залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників, що виступають у процесі взаємодії організму з довкіллям" [225, с.21]. Активація в пізнавальній діяльності - це переведення особистості зі стану недіяльності (пасиву) в діяльний стан (актив). Активація мовленнєвої діяльності - це переведення взаємозв'язку говоріння й слухання (сприймання мовлення) із стану їх відсутності в наявний стан [195].

Активізація процесу навчання - це вдосконалення методів і організаційних форм навчально-пізнавальної роботи дітей, яке забезпечує активну й самостійну теоретичну і практичну діяльність учнів у всіх ланках навчального процесу [195., с.21].

Активізація образотворчої діяльності - це збільшення питомої ваги активності особистості у процесі самої діяльності. Під активізацією мовлення психологи (В. Артемов, Л. Виготський, І. Зимняя, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн) розуміють переведення складників мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання) на більш високий рівень, що полягає в доповненні їх мовними, якісними змінами [70, 106, 144, 214].

Образотворчо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку передбачає як активацію, так і активізацію мовлення. Активація мовлення - це перехід можливості в дійсність; утворення нових мовленнєвих структур шляхом поступового введення у старі структури нових компонентів, що веде до виникнення нових форм мовлення (діалог, монолог, пояснення і т. п.)- Активація відбувається поступово у процесі розвитку суб'єкта в різних видах образотворчої діяльності.

Активізацію мовлення слід розглядати не лише як результат формування й реалізації мовленнєвої активності в конкретному мовленнєвому акті, а й як процес розвитку мовленнєвих навичок аж до повного оволодіння мовною системою. Оскільки мовлення обслуговує всі види пізнавальної діяльності, то можна сформулювати закономірність: чим активнішим є мовлення дитини (запитання, звернення, пояснення, міркування, розмірковування і т. п.), тим ефективнішою буде образотворча діяльність, очевидно її результативність.

Саме тому так важливо для дітей підтримувати їхню мовленнєву та художню активність на заняттях з образотворчої діяльності.

2.3. Експериментальна модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності

2.3.1. Принципи організації експериментальної роботи. Успішність розвитку зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності, пов'язана з адекватним визначенням теоретичного підґрунтя експериментальної методики та чіткого розроблення моделі її реалізації. Отже, теоретичними позиціями побудови експериментальної методики виступили методологічні принципи навчання, розвитку і виховання дітей дошкільного віку.

Аналіз літератури теоретико-методологічного спрямування дав можливість визначити ключові педагогічні принципи, необхідні для практичної реалізації методики розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку засобами образотворчої діяльності.

Педагогічні принципи розглядаються в сучасній педагогіці як керівні ідеї, нормативні вимоги і рекомендації щодо організації і здійснення навчально-виховного процесу в цілому в конкретній освітній установі (ДНЗ, ЗОШ, ВНЗ) як способи досягнення поставленої мети з урахуванням закономірностей і умов навчально-виховного процесу та вікової категорії тих, хто навчається. Сучасні педагогічні принципи зумовлюють вимоги до всіх компонентів навчально-виховного процесу – мети, завдань, змісту, форм, методів, прийомів, планування та аналізу досягнутих результатів [195].

У термінологічних філософських джерелах принцип тлумачиться як: першопричина, основне положення, вихідний пункт; базове поняття системи, що являє собою узагальнення й поширення відповідного положення на всі явища галузі, з якої цей принцип абстраговано [181].

С. Гончаренко визначає принцип як інструментальне, подане в категоріях діяльності вираження педагогічної конкуренції, методологічне вираження пізнаних законів і закономірностей, це знання про цілі, суть,

зміст, структуру навчання, виражене у формі, яка дає можливість використати їх як регулятивні норми практики [80, с. 101].

Учені (Ю. Бабанський, В. Безпалько, А. Богуш, Н. Волкова, С. Гончаренко, А. Кузьмінський, С. Сисоєва, М. Фіцула та ін.) поділяють принципи на загальнодидактичні, методичні, лінгвістичні та спеціальні принципи. Всі принципи, у свою чергу, поділяють: за дидактичною метою та завданнями навчального процесу (принцип розвитку особистості міцності засвоєння знань, свідомості, системності і послідовності, спрямованості навчання на реалізацію завдань освіти); за джерелом здобуття знань (науковості, доступності і послідовності, зв'язку навчання з життям, активності); за способом діяльності (використання наочності; різноманітність форм і методів навчання, активності); за результативністю навчання (міцність знань, умінь, навичок, дієвість знань, умінь і навичок, дієвість знань, формування різних видів компетенцій).

Загальнодидактичним принципам підпорядковується будь-яке дослідження в педагогічній науковій галузі. У цьому зв'язку вони виступили дієвими і в започаткованому дослідженні. Водночас у дослідженні було задіяно спеціальні принципи, пов'язані з організацією мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей дошкільного віку.

Вихідними для започаткованого дослідження виступили **принцип інтеракції** мовленнєвої та образотворчої діяльності; взаємозв'язок розвитку мовленнєвих навичок, зокрема, вміння будувати зв'язні висловлювання, збагачення словника та розвиток умінь і навичок у дітей з різних видів образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація), а також взаємозв'язок розвитку особистості дитини, навчання і виховання (художнє, мовленнєве, естетичне) її в різних видах діяльності.

Комунікативний принцип – один із визначальних у розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови. Зазначимо, що провідною функцією мови є комунікативна, сутність якої полягає в тому, що мова використовується для інформаційного зв'язку між людьми, тому їй

підпорядковуюються всі інші функції. Отже, комунікація – це форма зв'язку, процес повідомлення інформації, акт спілкування між двома і більше людьми, обмін думками, відомостями, ідеями; специфічна форма взаємодії дітей у різних видах діяльності (навчально-мовленнєвій, художньо-мовленнєвій, ігровій, побутовій, образотворчій та тощо).

Відзначимо, що кінцевою метою мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку вченими (А. Богущ, Н. Гавриш, Л. Калмикова, Т. Піроженко та ін.), є включення їх у комунікативний процес, який супроводжує всі види дитячої діяльності, тобто у процес комунікативно-мовленнєвої взаємодії. Задля цього недостатньо пропонувати дитині різноманітний матеріал, потрібно в кожній конкретній діяльності ставити перед нею нові мовленнєві завдання, які б вимагали від дітей застосування нових мовних засобів спілкування і використання різних типів висловлювання – в залежності від виду діяльності та ситуації спілкування.

Принцип наочності Я.А. Коменський назвав «золотим правилом дидактики», цей принцип був описаний К. Ушинським дотично дітей дошкільного віку: «Учіть дитину будь-яких п'яти невідомих слів, і вона буде довго й даремно мучитися над ними, а пов'яжіть з картинками двадцять таких слів – і дитина засвоїть їх на льоту... Спробуйте одну й ту саму подію розповісти двом дітям, однаково здібним: одній – за картинками, другій – без картинок, і тоді ви оціните все значення картинок для дітей» [241]. Учений підкреслював, що дитяча природа потребує наочності, саме тому навчання дітей дошкільного віку та розвиток їхнього мовлення повинно відбуватися на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються дитиною. За словами К. Ушинського, дитина мислить формами, фарбами, звуками, своїми відчуттями і сприйманнями; чим яскравіше будуть сприймання і відчуття дитини, тим яскравішим і образним буде її мовлення [243].

Образотворча діяльність дає найкращу можливість реалізувати принцип наочності в розвитку зв'язного мовлення дітей. Образи, створені засобами кольору, лінії, форми, композиції, стають цілісними, яскравими,

якщо вони опосередковуються мовленням. Те, чого немає в дитячому малюнку, виробі чи аплікації, легко і природно «домальовуються» усно, за допомогою мовлення. Складена дитиною у процесі аплікації відома казка оживає у словесній формі, а її малюнок (ліплення, аплікація) водночас є ілюстрацією, яку виготовила чи створила сама дитина. Зазначимо, що наочність у педагогіці розуміється ширше, ніж безпосереднє зорове відчуття і сприймання. Наочність передбачає також безпосередні моторні і тактильні відчуття, які дитина відчуває у комплексі із зоровими у процесі ліплення, аплікації, малювання. Одержані комплексні відчуття від створення художнього образу в образотворчій діяльності стимулюють мовленнєву активність дитини, у неї з'являється бажання розповісти про результат своєї діяльності.

Принцип поєднання різних форм, методів і прийомів організації образотворчо-мовленнєвої діяльності. Реалізація означеного принципу дає можливість проводити предметні односпрямовані заняття з розвитку мовлення з використанням продуктів образотворчої діяльності дітей чи репродукцій художніх картин, скульптур художніх виробів; заняття з образотворчої діяльності з мовленнєво-художнім супроводом (загадки, прислів'я, художні тексти) чи музичним супроводом; заняття з художньої літератури, на яких ілюстраціями художніх текстів можуть виступати малюнки і вироби дітей; інтегровані заняття, на яких поєднуються різні види діяльності і методи навчання; тематичні заняття, святкові дійства та ін.

Принцип позитивної мотивації і сприятливих емоційних умов. Спокійний і лагідний тон вихователя, зацікавленість дітей колективною творчою роботою з позитивною конкретною в залежності від ситуації мотивацією (для кого чи для чого виконується робота), своєчасна допомога, підказка і схвалення процесу виконання дитиною роботи створюють у них позитивний настрій і ситуацію успіху, про яку діти з великим задоволенням будуть розповідати не тільки в групі вихователю й одноліткам, а й вдома батькам.

Принцип поєднання індивідуальних і колективних форм навчання. Образотворчо-мовленнєва діяльність передбачає проведення індивідуальних, індивідуально-групових, групових і колективних занять. Зауважимо, що реалізація цього принципу тісно пов'язана з принципом індивідуалізації і диференціації завдань як з образотворчої діяльності, так і з розвитку мовлення.

Отже, система педагогічних принципів навчання і розвитку мовлення дітей засобами образотворчої діяльності є дієвим і ефективним чинником щодо реалізації поставленої в дослідженні мети, завдань і гіпотези.

2.3.2. Модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності. Відповідно до визначених педагогічних умов і принципів організації експериментального дослідження було розроблено модель розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності (див. рис 2.5.)

Модель у словникових джерелах визначається як уявна чи матеріально-реалізована система, що віддзеркалює чи відтворює об'єкт дослідження і здатна змінювати його таким чином, що її вивчення дає нову інформацію щодо цього об'єкта [91]. У моделі відображуються найсуттєвіші властивості досліджуваного об'єкта. Модель відображає мету, етапи, форми, методи, педагогічні умови та кінцеві результати дослідження, що узгоджуються з «держаними стандартами» певної освітньої галузі та чинними програмами і визначають стратегії подальшого розвитку галузі (чи окремих її параметрів) на перспективу.

Розроблена модель обіймає чотири послідовних етапи: інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, креативно-мовленнєвий, оцінно-рефлексивний.

Метою першого етапу було збагачення знань дітей про зміст і характеристику різних видів образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація) та репродукції художніх картин, їхніх авторів (художників). На

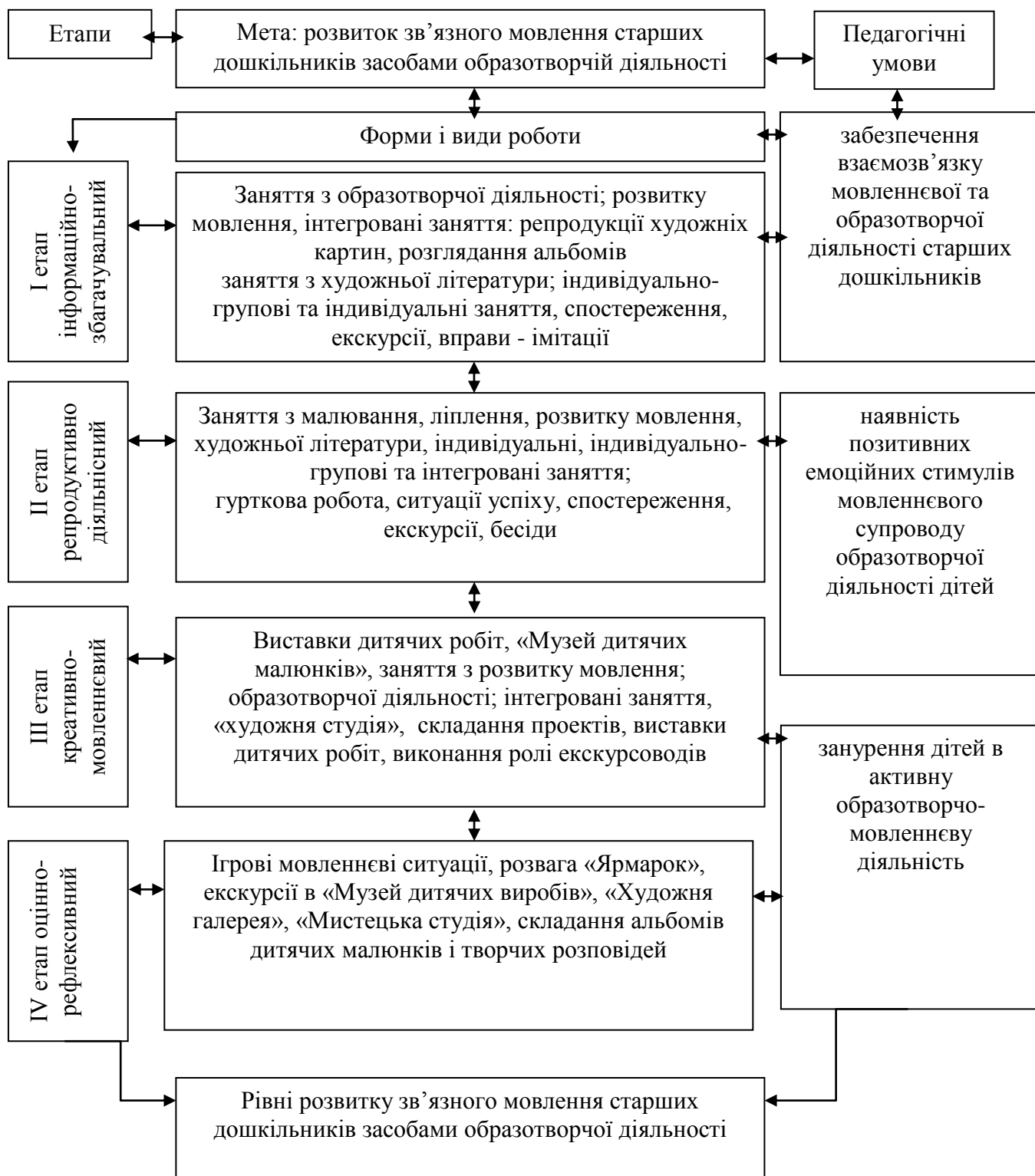

Рис 2.5. Модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності

першому етапі передбачалось збагачення активного словника дітей лексикою образотворчої спрямованості відповідно до розроблених нами тематичних словників. На заняттях з художньої літератури і розвитку мовлення дітей знайомили зі змістом художніх творів, казок, заучували прислів'я, загадки, приказки, які діти могли б використовувати на заняттях з образотворчої діяльності. На цьому етапі реалізувалася така педагогічна умова, як забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Провідними принципами організації експериментальної роботи на цьому етапі виступили: принцип інтеграції мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей та принцип наочності – атрибути, матеріали та інструментарій до занять з малювання, ліплення аплікації, дитячі малюнки та вироби, репродукції художніх картин, декоративні вироби.

Метою другого – репродуктивно-діяльнісного етапу було стимулювання активного мовлення дітей на заняттях з образотворчої діяльності та засобами образотворчої діяльності на заняттях з розвитку мовлення і художньої літератури. Дітей стимулювали будувати зв'язні висловлювання різних типів: мовлення-пояснення, мовлення – міркування, мовлення – планування, мовлення – супровід, мовлення – коментар, мовлення – резюме та ін.

Провідною педагогічною умовою на другому етапі була наявність позитивних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності дітей, створення ситуації успіху.

Принципами організації експериментальної роботи на другому етапі також були: комунікативний принцип (створення стимулювальних комунікативних ситуацій як на заняттях, так і в повсякденному житті).

Принцип поєднання різних форм, методів і прийомів організації образотворчо – мовленнєвої діяльності: заняття, проектна діяльність, гуртки, художні ситуації, студії успіху та ін.

Третій етап – креативно-мовленнєвий передбачав розвиток творчих мовленнєвих проявів дітей в образотворчо-мовленнєвій діяльності, складання дітьми творчих розповідей, виконання ролі екскурсоводів, планування наступної роботи (словесні малюнки, що передували практичній роботі).

На цьому етапі реалізувалася педагогічна умова – занурення дітей в активну образотворчо-мовленнєву діяльність.

Провідними принципами організації діяльності дітей були позитивна мотивація і сприятливе емоційне тло (ситуація успіху) та поєднання індивідуальних і колективних форм навчання.

Четвертий етап – оцінно-рефлексивний передбачав розвиток у дітей оцінних мовленнєвих суджень (самооцінка і взаємооцінка) як результатів власної роботи, так і однолітків. Дітей учили адекватно оцінювати як процес, так і результат своєї роботи, порівнювати виконанні роботи із задумом, планом, якість їх виконання. Діти «продавали» свої роботи на ярмарку, відбирали їх на виставку, попередньо вчилися їх презентувати, підводили підсумки «продавання» своїх робіт, пояснювали чому. Діти були екскурсоводами в музеях, художніх галереях, працювали в художніх студіях; склали тематичні альбоми своїх малюнків, збірки творчих розповідей до своїх виробів. На цьому етапі були задіяні всі педагогічні умови і принципи організації експериментальної роботи. Зауважимо, що експериментальна робота на формувальному етапі була обмежена лише двома темами «Весна» і «Зима», оскільки ці пори року обіймають найбільшу кількість часу (шість місяців) у навчально-виховному процесі дошкільному навчальному закладі і передбачають розмаїття методів і прийомів роботи з дітьми.

2.4. Зміст експериментальної роботи з розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності Безпосередньо експериментальному навчанню передувала пропедевтична робота – підготовка матеріалів, методичного супроводу та вихователів до роботи з

дітьми. Було розроблено тематичні словнички до кожного виду образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація) за частинами мови (див. Додаток В).

Проілюструємо приклад тематичного словника з малювання.

Іменники: акварель, альбом, аркуш, барви, взірець, візерунок, витинанка, вишиванка, відтінки, галерея, графіка, гуаш, демонстрація, деталь, експонат, ескіз, живопис, задача, задум, зразок, квадрат, колір, кольори основні (жовтий, червоний, синій, чорний), кольори додаткові (рожевий, хакі, помаранчевий, жовтогарячий, салатний) коло, контур, контраст, колаж, крапка, крашанка, крейда, круг, лінія, мазок, малювання, малюнок, мольберт, музей, овал, олівець, палітра, папір, пензлик, писанка, пляма, риска, рушник, силует, світло, сюжет, твір, тінь, теплі кольори, тло, тон, фарба, фломастер, холодні кольори штрих.

Прикметники: абрикосовий, бежевий, білосніжний, білий, блакитний, блідо-жовтий, блідо-зелений, блідо-рожевий, білосніжний, бузковий, великий, довгастий, довгий, густий, золотий, діагональний, геометричний, жовтий, жовтогарячий, зелений, зображений, контурний, коричневий, красивий, маленький, малиновий, намальований, написаний, насичений (колір) оливковий, оранжевий, подібний, постельний, прямий, різнокольоровий, рожевий, рідкий, рослинний, рудий, рябий, салатний, світлий, світло-сірий, світло-синій, синьо-зелений, світло-коричневий, сірий, сіро-зелений, смугастий, сонячний, темно-сірий, темно-синій, темно-бузковий, темно-коричневий, темно-червоний, темно-фіолетовий, фіолетовий, хакі, хвилястий, червоний, червоно-коричневий, червоногарячий, чорний, яскравий, яскраво-зелений, яскраво-жовтий, яскраво-малиновий.

Дієслова: виконувати, домальовувати, змальовувати, зображати, малювати, перемальовувати, писати, примакувати, примальовувати, покреслити, придумувати, розфарбовувати, створювати, творити, штрихувати, фарбувати.

Інші частини мови: виконаний, намальований, розфарбований, розгорнутий, змішаний.

Було дібрано художні тексти, казки, за змістом яких діти малювали, ліпили, виготовляли аплікації (дивись додатки В, Г, Д, Е), загадки, прислів'я, приказки.

Проілюструємо прикладами. Прислів'я: без верби і калини немає України; без труда нема плода; більше діла — менше слів; вік живи — вік учись; губами говори, а руками роби; діло майстра величає; добре роби — добре й буде; добрий початок — половина діла; за горами, за долами; косо і криво; ніколи не треба нехтувати товариською допомогою; по роботі пізнати майстра; слово до слова — зложиться мова; сім потів зійшло; хто що вміє, то і діє; що ранком не зробиш, то в вечорі не здогониш і т.ін.

Було дібрано репродукції художніх картин українських художників (див додаток Є) книжкових ілюстрацій. В експериментальних ДНЗ було обладнано «Художній музей», у якому зібрано репродукції художніх картин за тематичним принципом «Зима», «Весна». Зауважимо, що виставка картин відповідала порі року. Це були періодичні виставки «Зимові мотиви» і «Весняні пейзажі».

На пропедевтичному етапі було проведено семінари з вихователями ДНЗ, які були задіяні в експерименті з теми «Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності». Вихователям було прочитано цикл лекцій з проблеми «Взаємозв'язок завдань з розвитку зв'язного мовлення та образотворчої діяльності». На практичних заняттях вихователі описували репродукції художніх картин, складали тематичні словнички, пригадували прислів'я і приказки, які вони знали, визначали програмні завдання, зразки різних типів зв'язних висловлювань і творчих розповідей, оцінних суджень. Вихователям було запропоновано відповідний методичний супровід, вони одержали практичні матеріали: конспекти занять, схеми творчих проектів, репродукції художніх картин, алгоритми побудови

інтегрованих занять, у яких реалізовувався взаємозв'язок мовленнєвої та образотворчої діяльності.

Для експериментальної роботи на формувальному етапі було задіяно дві комплексні теми: «Зимові мотиви: зимова казка» і «Що дарує нам весна?». У процесі реалізації означених тем було використано різні види і типи занять (односпрямовані – предметні, інтегровані, комбіновані, групові, колективні, індивідуально – групові та індивідуальні), види роботи, методи і прийоми навчання (спостереження, екскурсії, екскурсії – огляди, бесіди, читання і розповідання казок, оповідань, заучування віршів, малювання, аплікація, ліплення, виготовлення пано, килимів, ручна праця, складання розповідей, складання проектів і т.ін.).

Робота за кожною темою відбувалася за таким алгоритмом: чуттєвий досвід → наочний супровід → система знань → безпосередня практична діяльність → словесний супровід → зв'язна творча розповідь.

Відповідно до означеного алгоритму планувалась і проводилась експериментальна робота. Так, набуття дітьми чуттєвого досвіду відбувалось у процесі спостережень та екскурсій – оглядів «куточків природи» в групі, на ділянці дошкільного закладу, на найближчих вулицях.

Систему знань з тем «Зима» та «Весна» діти здобували на заняттях з художньої літератури, ознайомлення з природою, довкіллям, на музичних заняттях. Набуті знання закріплювались і уточнювались на заняттях з розглядання і бесід за репродукціями художніх картин, на заняттях ознайомлення з природою та художньої літератури. Безпосередня практична діяльність дітей здійснювалась на заняттях з образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація) з відповідним словесним супроводом (вірші, приказки, образні вирази і т.ін.). Завершальним етапом роботи у визначеному алгоритмі були заняття з розвитку мовлення – складання дітьми розповідей за своїми виробами (малюнками, ліпленням, аплікаціями, листівками і т.ін.). Після такої підготовчої роботи за визначеними темами діти залучалися до колективної групової роботи над проектами «Зимові

мотиви: зимова казка» та «Що дарує нам весна?». Завершувалася робота над проектами літературним конкурсом дитячих розповідей «Моя зимова казка», «Що подарувала мені весна?».

Опишемо послідовний зміст роботи на кожному етапі.

На інформаційно-збагачувальному етапі було проведено серію спостережень за зимовими (грудень, січень, лютий) та весняними (березень, квітень, травень) явищами.

Тематика спостережень: «Зимова казка», «Зимові візерунки», «Сріблясті дерева», «Зимові барви», «Першій сніг», «Зимові дороги», «Зимовий день», «Зимове небо», «Дерева взимку», «Дошкільний заклад взимку». У процесі спостереження діти мали можливість помилуватися зимовими пейзажами в найближчому довір'ї, відчутти «дихання зими», «властивості снігу». Крім того, було проведено екскурсії в різні періоди зими парку (чи лісу), до річки (чи ставку), по зимовому місту.

Тематика спостережень з теми «Що дарує нам весна?»: «Перше дихання весни», «Якого кольору весняний сніг?», «Першій капель», «Пісні весни», «Весняне небо», «Що відбувається з деревами?», «Перші весняні квіти», «Смарагдовий килим», «Якого кольору весна?», «Ділянка весною», «Весняний одяг», «Весняне взуття» та ін. Передбачалися повторні екскурсії до лісу (парку), річки, вулицями міста в різні періоди весни. У процесі таких спостережень і екскурсій словник дітей збагачували образною лексикою, прислів'ями, приказками, вчили дітей зіставляти і порівнювати зимові та весняні явища, висловлювати власну думку про кожен пору року. Проілюструємо прикладами спостережень.

Тема: Зимові барви

Мета: познайомити дітей з кольоровою барвистою гамою зими: барви зимового неба, снігу, дерев. Збагатити словник дітей словами: барви, віхола, сніжинка, крижинка, білий-білий, білосніжний, іній, сріблястий, темно-сірий, ожеледиця, мороз-рипучий, мороз – червоний ніс, хурделиця.

Прислів'я: взимку сонце світить та не гріє.

Спостереження проводилося в сонячний сніжний день у ранкові години на ділянці дошкільного закладу. Розпочалося спостереження із загадки: «Сніг на дорогах, лід на річках, хуга гуляє, коли це буває?» Уточнили значення слова «хуга».

Вихователь: Якими словами можна замінити слово «хуга»? (вітер, в'юга, метелиця, хурделиця, завірюха).

- Подивіться уважно навкруги. Який сьогодні день? Яка погода сьогодні? Діти, кожна пора року має свої кольори, свої барви, свої фарби.

- Які ж кольори, барви має сьогоднішній день? Якими словами можна зафарбувати зимовий день сьогодні? (білий, сніжний, білосніжний, веселий, сріблястий, блискучий, морозний, сонячний, зимовий).

Загадки: «Білий але не цукор, ніг не має, а йде» (сніг). Яку ви, діти, знаєте загадку про сніг? (Скатертина біла, всю землю накрила).

- Якими словами – барвами можна зафарбувати сніг? (білий, білий-білий, сріблястий, пухнастий, м'який, волохатий, скрипучий, темно-сірий, чистий, свіжий, перший, брудний, останній, іскристий, барвистий, мокрий, сухий).

Загадка: «без рук, без фарб вікна розмальовує» (мороз). Якими словами можна «намалювати» мороз? (морозище, лютий, кусючий, тріскучий, холодний, льодяний, сильний, легкий, морозний, сніжний, безсніжний, приємний, неприємний). Діти називають слова – барви до таких зимових явищ: сніжинка, сонце, дерева; пригадують знайомі загадки, прислів'я.

Проілюструємо прикладом спостереження з теми «Що подарувала нам весна?»

Спостереження з теми «Якого кольору весна?» проводилися тричі в різні періоди весни: березень (початок весни), квітень і травень. Діти мали можливість порівнювати і зіставляти різні фарби і кольорове забарвлення різних періодів весни. Наводимо фрагменти спостереження, проведеного з дітьми в парку у квітні місяці.

Мета: ознайомити дітей з весняними явищами другого періоду весни, кольоровою гаммою природних явищ.

Словник: весна, весна – красна, квітень, зелений, світло-зелений, ніжно-зелений, зеленуватий, блакитний, свіжий, весняний, квітучий, пахучий, кольоровий, різнобарвний, ніжний, жовто-зелений, теплий, сонячний.

Прислів'я: Весняний день рік годує; весна ледачого не любить; весна — наші батько і мати, а як не посієш — не будеш збирати; пізня весна не обдурить.

Загадки: Тане сніжок, квітне лужок, день прибуває, коли це буває?. (навесні). У лісах струмки пустила, землю травами встелила. Перші квіти принесла, чарівна моя (весна).

Започатковується спостереження із пригадування дітьми знайомої їм загадки «Тане сніжок, квітне лужок, день прибуває, коли це буває?» Вихователь пропонує змінити текст загадки відповідно до другого періоду весни. Діти складають новий текст загадки «Зацвів лужок, зазеленів лісок, сонце припікає, коли це буває?». За вказівкою вихователя діти складають словесний малюнок, «зафарбовують» такі слова: весна (тепла, рання, пізня, жовта, різнобарвна, зелена, золотава, солов'їна, гомінка, квітуча, пахуча, сонячна, барвіста, співуча, ніжна, кульбабова, трав'яниста та ін.), сонце (весняне, яскраве, променисте, золотаве, пекуче, приємне, ласкаве, тепле, привабливе, червоне, лагідне і т.ін.); трава (весняна, перша, зелена, жовто-зелена, ароматна та ін.). Вихователь пропонує «зафарбувати словами» перші весняні квіти, дерева, кущі, весняний одяг. Діти пригадують знайомі прислів'я і загадки.

Зазначимо, що після кожного спостереження діти відвідували у другу половину дня «Художній музей», розглядали зміст репродукцій художніх картин. Наприклад, після спостереження з тем «Зимовий день», «Зимові барви» діти розглядали такі картини: І. Шишкіна «Зима», М. Глушенка «Зимовий день», Л. Бродського «Морозний ранок» та ін. Після

спостереження з теми «Дерева взимку» розглядали картину І. Левітана «Останній сніг» і т.ін.

Після набуття дітьми чуттєвого досвіду у процесі безпосереднього сприймання зимових (весняних) явищ у природі і на картинах відбувалося їх закріплення на заняттях у процесі розглядання і бесід за репродукціями художніх картин відповідно пори року (зима, весна) та їх періодів. Так, у межах теми «Зимови мотиви: зимова казка» було використано такі картини: І. Шишкін «Зима», «На півночі дикій»; Л. Бродський «Морозний ранок», «Ліс взимку», М. Глущенко «Зимовий день», І. Левітан «Останній сніг», З.Шолтес «Зима на Верховині», Є. Миронова «Ранковий іній», «Новий рік», «Двори», Т. Яблонська «Біля дитячого садка», «В парку», І. Грабарь «Зимовий пейзаж», «Лютнева блакить».

До теми «Що дарує нам весна?» біло дібрано такі картини: В. Бакшеєв «Блакитна весна», М. Глущенко «Квітучий сад», А. Куїнджі «Рання весна», І. Левітан «Березень», О. Саврасов «Граки прилетіли», Т. Яблонська «Весна», «Ранок» І. Левітан «Березовий гай», А. Рілов «Зелений шум».

Упродовж першого етапу на заняттях з художньої літератури діти зачували вірші про зиму, зимові явища, весну та весняні явища; вихователі читали їм оповідання, розповідали казки в межах обраної тематики зачували прислів'я.

На першому занятті дітей познайомили з наскрізними героями – Малювайко і Розмовляйко, які надалі будуть присутніми на всіх експериментальних заняттях. Проілюструємо прикладом.

Заняття з розвитку мовлення

Мета: ознайомлення дітей з матеріалом, який буде задіяно в експериментальній роботі; збагачення словника дітей словами: вірш, рима, ритм, картина, фарби, мольберт, холст, гуаш, акварель, фломастер, пензлик, пейзаж, портрет, художник, комп'ютер, дошка, ляльковий театр, слайди.

Матеріал: репродукції художніх картин, набір картинок із зображенням матеріалів, необхідних для малювання, фарби, гуаш, акварель,

пензлі, олівці, фломастери, мольберт, холст; ляльки Малювайко і Розмовляйко (ляльки – хлопчики великого розміру), ляльковий театр.

Хід заняття: на столі лежать різні предмети, потрібні для малювання; дві ляльки Малювайко з пензликом, Розмовляйко із зошитом; мольберт, холст. Вихователь бере в руки обидві ляльки і знайомить з ними дітей.

- Діти, сьогодні до нас завітали гості з далеких чарівних країн: казкові герої – Малювайко і Розмовляйко (ляльки вітаються з дітьми). Малювайко із чарівної країни Краси, а Розмовляйко – з чарівної країни Мови.

Малювайко дуже любив малювати різні красиві речі. Ходив він у великому капелюсі і завжди носив із собою мольберт і фарби, якими малював картини. Іншого - звали Розмовляйко, він міг складати чудові оповідання, казки та вірші. Розмовляйко носив завжди з собою чарівний зошит з олівцем, куди записував вірші та казки. Якось одного разу вони зустрілися.

(Показ лялькового театру).

– Добрий день, мене звать Малювайко. Я з країни Краси.

– І тобі доброго дня. – відповів Розмовляйко – мене звать Розмовляйко. Я живу в чарівній країні Мови. А це що? - Запитав він у Малювайка, показуючи на його речі, – Навіщо це тобі?

– Це мольберт, – відповів Малювайко, – а ще в мене є холст, фарби, гуаш та акварель, фломастери пензлі та олівці, все це мені потрібне для створення краси в малюнках (показ слайдів).

– Покажи нам, - попросив Розмовляйко.

– Я малюю різні красиві речі, які бачу навколо себе, створюю різні картини. Якщо ти забажаєш, могу намалювати тебе. – відповів Малювайко (показують портрет Малювайка).

– А я теж створюю красу, - – відповів Розмовляйко з гордістю.

– Ти теж вмієш малювати? А де ж твої фарби чи олівці? – здивовано запитав Малювайко.

– А мені вони не потрібні! – відповів Розмовляйко.

– Як же ти створюєш красу? – здивувався Малювайко.

– Я складаю чарівні оповідання, вірші, казки, для цього мені не потрібні фарби та пензлики. У мене є інші помічники, це слова і речення. А ще я вмію створювати вірші про красу, яку я бачу навкруги. Тут мені допомагає рима та ритм.

Не повірив йому Малювайко: та яка ж це краса, розмовляти? От у нас в країні Краси багато красивих речей: це і картини, різні орнаменти та ілюстрації, а у вас одні слова та речення. (Показують слайди репродукцій художніх картин). Образився Розмовляйко – Словами теж можна створювати красиві та чарівні речі - книги. У нас в Країні Мови їх багато, це оповідання, казки, поеми, вірші та романи. Ось послухай, який красивий вірш я склав:

*Раптовий сніг упав на землю,
Завис нечутно на гілках,
І забіліла сосен зелень
У неполоханих гайках.
Вже влаштувавсь ведмідь на зиму
В барлозі темнім і зручний,
Лежить і згадує ожину –
І усміхається у сні.
А змерзлі клени і берези
Ховають ноги в теплий сніг
І затихають обережно
Аж до далекої весни. (А. Костецький)*

Довго-довго вони сперечалися та не переконали один одного. Тоді вирішили Розмовляйко та Малювайко відвідати кожну країну та порівняти, в якій країні більше краси.

Спочатку вони прийшли до країни «Краси». Малювайко із захопленням водив Розмовляйка по різних музеях показував матеріал, яким користується, та репродукції художніх картин.

Вихователь: Діти, Малювайко хоче перевірити, чи знаєте Ви назву предметів, якими він створює картини, та їх назви.

Вихователь викликає до столу дитину, пропонує взяти якийсь предмет чи картину, сказати, як вона називається, для чого потрібна Малювайку. Після того, як діти розглянули всі матеріали з чарівної країни «Краси», Малювайко подякував дітям і запросив Розмовляйку показати, а що ж він уміє робити.

Вихователь: Розмовляйко доручив мені прочитати його твори (вірш, оповідання і казку), які він написав, а Ви будете називати, якого жанру цей твір (читає коротенькі вірш, оповідання, казку). Якщо діти неправильно визначають, пояснює дітям. Розмовляйко звертається до дітей, щоб діти прочитали вірш, розповіли, які казки вони знають, та склали розповідь про свій дошкільний заклад. Вихователь від імені дітей запрошує чарівних героїв бути присутніми на всіх заняттях з образотворчої діяльності та розвитку мовлення.

На перших заняттях з образотворчої діяльності «Що нам потрібно для створення Краси?» діти розглядали і закріплювали назву всіх необхідних матеріалів (відповідно до розроблених словничків) для малювання, ліплення, аплікації; зразки виробів, що були виготовлені різними техніками. Метою таких занять було збагачення й активізація словника дітей лексикою образотворчої спрямованості, яку діти надалі могли використовувати у процесі складання розповідей за своїми малюнками і виробами.

Перші заняття з репродукціями художніх картин (індивідуально-групові, до 8 дітей) відбувалися в художньому музеї. Їх знайомили з жанрами живопису: пейзаж, портрет, сюжетні картини, художниками. Надалі художній музей було обладнано відповідно до пори року, яка вивчалась з тем «Зима» і «Весна». Заняття з малювання, аплікації, ліплення проводилися в художній студії, а з розвитку мовлення, художньої літератури, інтегровані заняття у груповій кімнаті. Проілюструємо приклади інтегрованих занять

(розвиток мовлення, ознайомлення з природою, художня література та образотворча діяльність).

Тема: «Подорож у зимове царство» (інтегроване заняття)

Мета: розвивати зв'язне мовлення дітей, вміння добирати поетичні рядки для опису картини. Збагатити словник дітей словами: художник, блакить, заметіль, іній, картонні аркуші, кольорова крейда, кольори та їх відтінки, засніжений, кришталевий, срібний, блискучий, морозенько - пустунець, перламутровий, волошковий, ультрамарин, індиго, крайня Північ, полярне сяйво, айсберги.

Обладнання: репродукції картин І. Шишкіна «На півночі дикій», І. Грабаря «Лютнева блакить», Є. Миронової «Ранковий іній», аудіозапис Г. Свиридова «Заметіль».

Хід заняття:

Вихователь: Прийшла до нас бабуся

У білому кожусі.

Поля причепурила -

Пухнастим снігом вкрила.

Вгадайте - хто вона

Бабуся чепурна?

Запитання до дітей: - Яка пора року завітала у нашу студію? (зима). – Якою буває зима? (холодна, сувора, морозна, тепла, сніжна, срібна, засніжена, кришталева, велична...). – Чого ви найбільше очікували від зими? – Як ви гадаєте, де живе зима?

Вихователь: Є на землі місце, де ніколи не тане сніг. Це зимове царство називається Крайня Північ. Там завжди господарює зима – сувора, сліпучо-красива і багата цариця. Вона володіє зимовими скарбами: найхолоднішим океаном, який скутий вічними кригами, горами льоду, деякі з них плавають – це айсберги. Віддано служить своїй цариці північний вітер. Але найбільше цариця пишається полярним сяйвом.

Якось давним-давно на далекій півночі було багато лісів. Але прийшли люди і почали вирубувати ялинки, щоб збудувати собі житло. І ось біля села на пагорбі залишилась одна ялинка. Люди і її хотіли зрубати. Але Морозенко працював всю ніч, а вранці, коли сонце збудило мешканців села, вони були вражені. Пухнастою, хутряною шапкою лежав сніг на гілках ялинки, переливався на сонці. Ялинка була такою гарною, що люди не змогли її зрубати. Так і стоїть вона самотньою біля села. Вихователь знайомить дітей з художником і змістом картини. (Показує репродукцію картини І. Шишкіна «На півночі дикій», діти розглядають). Запитання: - Що ви відчуваєте – тепло чи холод? – Чому холод? – Який день зобразив художник: сонячний чи похмурий? – Справді, сонця не видно, але ми відчуваємо його присутність, бо вся картина, ніби залита, сонячними променями. Як ви гадаєте, про що мріє одинока сосна?

Загадка про іній:

- Скрізь зима, та що це, сон?
- Сад цвіте! – гука Антон.
- Білий цвіт он на калині!..
- Та ми знаєм, що це...

(Іній)

- Пам'ятаєте ми з вами спостерігали дивовижне явище – дерево, прикрашене інієм. Розглядання картини Є. Миронової «Ранковий іній» та І. Грабаря «Лютнева блакить». Запитання: - Якими словами можна описати іній? (срібний, блискучий, казковий, кришталевий). Що можна ще сказати про іній? Вихователь читає вірш А.Камінчука «Іній» (дивись Додаток Е).

- Помилуємося цією мовчазною і суворою красою. Послухайте, про що мовчать дерева? Про що вони мріють? Простягніть долоні і відчуйте подих королеви зими.

- Якими ароматами він сповнений (снігу, свіжістю морозного повітря, замерзлими деревами).

- Які кольори використали художники, щоб показати всю красу та велич зими? Діти називають. Вихователь узагальнює: білий – сніжний, холодний, мовчазний, урочистий, сліпучий, спокійний, готує покривало для землі, білі ковдри для неба, блакитний, бездонність; синій – холодний – спокійний, сумний, із голосом морських хвиль, свіжістю неба; сірий – тихо сяє сріблястим перламутром; фіолетовий – загадковий, таємничий, глибокий. А які відтінки синього використали художники, щоб ще більш підкреслити його красу і глибину (блакитний, волошковий, ультрамарин, індіго).

Давайте подивимося на ці дерева: Що в них схожого (будова, зображені взимку). Чим різняться? (берізка тендітна, сосна крислата; на сосні шапки снігу, на березі - тоненький шар інею; сосна одинока, а берізка в гаю);

Чи однакові почуття відчують ці дерева? (сосна сумна, бо вона зовсім одинока, стоїть мовчазна над прірвою; а тендітна берізка в колі подружок вихваляється своєю вродою, неначе коштовне каміння. Це сяюче іскристе дерево).

Як можна описати сосну, яка вона? (висока, струнка, красива, гордовита, самотня, поважна, сумна, засніжена); А берізка? (тендітна, засніжена, кришталева, посріблена, іскриста, струнка, весела); Давайте послухаємо, про що вона може розмовляти зі своїми подружками?

Вихователь: сувору красу зими можна передати і музикою. Так, композитор Георгій Свиридов, схвилюваний величністю і силою зимових явищ, створив чудову музику заметілі. Прослуховування романсу Г. Свиридова «Заметіль». Діти розповідають, що вони відчули.

Вихователь пропонує дітям засвідчити свої враження від побаченого і почутого в малюнках. Діти малюють на шорсткому картоні синього кольору кольоровими крейдами. На цьому мандрівка у царство зими завершується. Вихователь повідомляє, що на наступному занятті діти будуть розповідати за своїми малюнками:

Подаємо фрагмент заняття з розвитку мовлення.

На занятті з розвитку мовлення з теми «Зимове царство» діти самостійно склали загадки про зиму і зимові явища, розповідали про свої зимові розваги, пригадували, які картини про зиму вони розглядали у художньому музеї на минулому занятті. Вихователь виставляє на стенді роботи дітей – малюнки з теми «Зачарована зима». За бажанням дитина підходить до стенду, бере свій малюнок і розповідає.

Проілюструємо розповіді дітей. Олег Ш. Я намалював чарівницю зиму, для цього взяв холодні кольори і різні їх відтінки. Ось синє поле, ну, це сутінки, вечоріє і небо темно-синє. Падає легенький блискучий сніг на ялинки, в мене їх аж три. Вони зелені, пухнасті, стрункі. А ще я знаю загадку про ялинку: «Узимку і влітку однакового кольору», - це зелена ялинка.

Оля П. А я намалювала зимовий зачарований ліс, густий, темний. Це ранок, зимовий, теж на дикій півночі: ніде нікого немає. Тихо, дерева вкриті білим блискучим снігом, а як буде сонце, він буде срібно-золотий. Вранці всі дерева будуть в інеї.

Подаємо заняття з розвитку мовлення фрагмент.

Тема заняття: «На гостинах у зими».

Мета: закріпити знання дітей про зиму та зимові явища; вчити «естетично бачити» картини; складати описові розповіді за змістом картин; збагачувати словник дітей словами зимової тематики: художник, І. Шишкін, іній, блискучий, біло-синій, білий-білий, срібний, сріблястий.

Матеріал: знайомі дітям репродукції художніх картин: І. Шишкін «Зима», «На півночі дикій», Є. Миронова «Ранковий іній», аудіозапис п'єси П. Чайковського «Січень».

Хід заняття. На підставках виставлено знайомі дітям картини. Вихователь пропонує пригадати, де діти були на екскурсії, за якими зимовими явищами спостерігали. Діти називають прислів'я про зиму, загадують загадки.

Вихователь: діти, сьогодні до нас на заняття завітала снігова королева – Зима. Послухайте, як оспівує зиму Роман Завадович. Читає вірш «Зима» (Дивись додаток Е).

Запитання до дітей: Про які морозні квіти на вікнах йдеться у вірші? А тепер уважно подивіться на ці картини. Хто їх намалював? (візерунки на вікнах, намальовані морозом). «До якої картини підходять слова вірша «Зима-зима»?» (Діти називають картини І. Шишкіна «На півночі дикій», «Зима»). Вихователь пропонує дітям уявити, що вони є дієвим особами однієї з цих картин, пропонує уявити, щоб вони побачили, відчули, якби опинились у сніговому царстві зими.

Наводимо приклади розповідей дітей за картиною І. Шишкіна «Зима»: Сашко Я.: *«Картина називається «Зима», написав її художник Іван Шишкін. Зима, холодно, мороз, сонячно, сонце світить та не гріє». Сніг білий – білий, як сметана чи цукор, він холодний, красиво навкруги і тихо – тихо. Я б стояв і дивився й милувався, поки не змерз. А ще я знаю вірш про зиму (читає вірш К. Перелісної «Зимонька»)*

Розповідь вихователя за змістом картини «Зима» (Див. додаток Ж).

Оля С: *«Це картина художника І. Шишкіна, називається вона «На півночі дикій». Це красива велика ялина. Вона вся в снігу, це у неї такий теплий одяг, там же дуже холодно. Я б баялася ввійти у цю картину, там ніч, місяця не видно, але я бачу тінь, то мусить щось відсвічувати та й небо блакитно – темне і блакитно – зелене. А де всі інші дерева, чи їх зрубали, на Новий рік? Не можна такі великі дерева рубати»*

Вихователь читає вірш Л.Первомайського «Срібні дерева». (Дивись додаток Е.)

Запитує в дітей, що ж «розмалював» поет у вірші словом «срібний»? Діти називають всі предмети за змістом вірша. «Чому дерева взимку називають срібними?», «До якої художньої картини підходить зміст вірша «Срібні дерева?». Діти розглядають картину Є. Миронової «Ранковий іній». Запитання: «Що ж фарбує дерева в срібну фарбу? (діти називають «іній»),

читають знайомий вірш А. Камінчука «Іній». Вихователь: - Подумайте діти, чому у вірші «Іній» є такі слова «всі дерева в інею - у білому, у синьому?» Які ж кольори має зима? Чи змінює сніг свій білий колір? Пригадайте, які кольори зими ми спостерігали на прогулянках, на екскурсії.

Розповідь вихователя за картинами (Див. додаток 3). Діти слухають п'єсу П. Чайковського «Січень».

На наступному занятті з розвитку мовлення діти склали творчі розповіді з теми «Зимові подарунки».

На початку заняття вони пригадували знайомі загадки, прислів'я, вірші, картини. Проводилася бесіда з власного досвіду про зимові розваги. У другій половині заняття діти склали творчі розповіді з теми: «Зимові подарунки». Подаємо приклади розповідей дітей.

Віра К. «У зими так багато подарунків. Це сніг, це ковзани і ковзанки, лижі і санки, снігова баба, сніжинки і ялинки зелено-білі в снігу, а на Новий рік в іграшках. А ще ж подарувала зима Діда Мороза і Снігуроньку».

Михайлик С.: «А я хочу сказати, які кольори нам подарувала зима. Цар колір – білий, зафарбував білим-білим білосніжним всю землю і дерева і дахи. А коли Сонце визирне – сніг стає блискучим, жовто-золотим, а коли ввечері, то він синій, темний, а вранці срібний-срібний, бо дерева в інею».

На занятті з малювання діти малювали за змістом вірша А. Костецького «Грудень». Подаємо приклад такого заняття.

Тема: «Малювання за змістом вірша»

Мета: формувати вміння співвідносити зміст картини природи зі змістом вірша, переносити своє враження в малюнок; вчити передавати кольором простір, ритм, симетрію, настрій поетичних рядків; розвивати творчу уяву, сприймати і відчувати картину природи за художнім описом.

Матеріал: вірш А. Костецького «Грудень», репродукції картин С. Шишко «Парк узимку», І. Шишкін «На півночі дикій», М. Глущенко «Зимовий день». Пензлі круглі, щетинні, паралонові губки, свічки, прості олівці, пастель, фарба (акварель, гуаш), аркуші паперу А4 білі та тоновані.

Хід заняття: Вихователь запрошує дітей на виставку картин. На мольберті знайомі дітям репродукції картин відомих художників.

Вихователь: діти, уважно розгляньте ці картини, не поспішайте, картини відкривають свої таємниці лише тому, хто уважно дивиться та думає. Є художники, які найбільше люблять розмовляти з деревами, небом, сонцем, річкою. Таких розмов люди не чують, але відразу починають розуміти, коли дивляться на картини. У кожній картині своя таємниця: це був ранок чи вечір; як почувуються берізки; який настрій був у художника. Запитання до дітей: - Що допомагає відчутти зимову стужу? (холодні кольори), - Як художник передає сліди на снігу, похмуре небо, тінь від дерев? - Скільки відтінків синього кольору? - Як ви гадаєте, як художники змогли передати всі зимові явища на картині?(спостерігали в природі).

Діти пригадують свої враження від спостереження на екскурсії, порівнюють їх зі змістом картин. Давайте ще поглянемо на ці пейзажі. Я буду читати вірш А. Костецького «Грудень», а ви виберете картину, яка найбільше підійде до цих рядків. Діти послідовно вибирають, аналізують рядки вірша зі змістом картини.

- Чи міг поет побачити, як спить ведмідь у барлозі? Він фантазував, а ми можемо це уявити? А як можна зобразити неполохані гаї, змерзлі клени і берези, заховані ноги в теплий сніг, тишу? Діти аналізують фарби, відтінки зображені на картині. Гра «Добери слово» (за віршем).

Сніг - раптовий, білий, завислий, теплий; сосна - зелена, забіліла; барліг - теплий, зручний; ведмідь - лежить, усміхається; клени і берези - змерзлі, ховають ноги, затихають. Вихователь пропонує дітям подумати, яку картину вони намалюють і за якими рядками вірша, якими фарбами. Діти малюють під музику.

Вихователь повідомляє, що всі їхні роботи будуть оформлені в альбом «Наші діти - художники» (показує обкладинку альбому).

Упродовж зимових місяців першого етапу експерименту на заняттях з аплікації діти виготовляли вироби на зимові теми: «Новий рік», «Зимові

розваги», «Зимовий ранок», «Зимовий сад (ліс)», аплікації за змістом репродукції художніх картин та ін.. На заняттях з ліплення виготовляли ялинки, снігову бабу, Діда Мороза та ін., малювали за задумом зимові пейзажі на запропоновану тему. На заняттях з образотворчої діяльності зимової тематики вчили дітей планувати й пояснювати, як вони будуть виконувати роботу, а по завершенні робіт діти аналізували й оцінювали виконані роботи.

Проілюструємо прикладами розповідей дітей. Заняття з малювання «Зимові розваги».

Оксана Б.: *«Я буде малювати гірку сніг, ковзанку, діти катаються на санках».* (Запитання: «Якими фарбами ти будеш малювати?»). *«Я візьму білу, червону. Білою це сніг на синьому папері, а червоною (думає) ковзани, сані. А ще діти... Ну якимись іншими».*

Заняття з аплікації «Новорічна ялинка» (аналіз виконаних робіт).

Вихователь: Діти уважно подивиться на зразок і на свої роботи. Чи все ви правильно зробили? Вам подобаються ваші роботи?

Юра С.: *«Мені подобається моя робота, хоч вона не зовсім така як ваша, ялинка трохи похилилась і голова у діда Мороза з'їхала. А так охайна, чиста».*

Рая Ш.: *«Робота Олега мені подобається, він все правильно виконав все чисто. Мені подобається».*

На заняттях з художньої літератури дітям читали казки («Мережана хатка», «Морозко», «Зайчикова хатка», «Дванадцять місяців», М. Коцюбинський «Брати місяці» та ін.), оповідання (В. Сухомлинський «Зайчик і місяць», О. Пчілка «Сніг», К. Перелісна «Довгоніс», І. Січовик «Троє ведмежати і зима» та ін.), вірші, пісеньки, заучували скоромовки, прислів'я.

Відтепер опишемо приклади занять з теми «Що подарувала нам весна?».

Заняття з розділу «Ознайомлення дітей з довкіллям»

Бесіда про весну.

Мета: закріпити знання дітей про весняні явища, зміни в погоді і природі, розвивати діалогічне і монологічне мовлення.

Словник: весна-красна, березень, квітень, травень, повінь, світло-зелений, блакитний, теплий, сонячний, струмок, дзюрчать; В. Бакшеев, М. Глущенко, А. Куїнджі.

Матеріал: репродукції художніх картин І. Левітан «Березень», В. Бакшеев «Блакитна весна», М. Глущенко «Квітучий сад», А. Куїнджі «Рання весна». Вірші: веснянки, О. Олесь «Весна», І. Франко «Надійшла весна», Я. Щоголів «Травень», М. Вороний «Весна».

Хід заняття: Заняття розпочинається із загадок про весну. Діти пригадують знайомі загадки, вірші, прислів'я, розповідають, де вони були на екскурсії (в парку, на річці, на луках і т.ін.), за якими весняними явищами погоди спостерігали. Називають весняні місяці.

Вихователь звертає увагу дітей на репродукції художніх картин.

Запитує, як називається картина, як прізвище художника (запитання до кожної картини). Пропонує подумати, на яких картинах зображено початок весни – березень (Діти описують зміст картини І. Левітана «Березень»), пригадують і називають всі ознаки і явища погоди першого періоду весни (розглядають картину А. Куїнджі «Рання весна»), порівнюють зображення першого періоду весни на картинах І. Левітана й А. Куїнджі. Називають характерні ознаки третього періоду весни, розглядають картину М. Глущенка «Квітучий сад». На пропозицію вихователя пригадують весняні явища квітня місяця, розглядають картину В. Бакшеева «Блакитна весна». Вихователь читає вірші, а діти визначають, до якої картини підходить вірш за своїм змістом, порівнюють рядки вірша зі змістом картин. Слухають класичну музику П. Чайковського із циклу «Весна». Завершується заняття ігровими хороводами веснянок.

На занятті з аплікації діти виконували роботи з тем «Весняні етюди», «Весна -красна»; на заняттях з малювання малювали з теми «Кольорова

весна». На заняттях з розвитку мовлення діти розповідали за змістом своїх виробів, пригадували знайомі оповідання, вірші, казки.

На другому – репродуктивно - діяльнісному етапі робота з розвитку зв'язного мовлення відбувалася за таким алгоритмом:

- екскурсії і спостереження у природі (зима, весна);
- розглядання репродукцій художніх картин у «Художньому музеї»;
- узагальнювальні бесіди з тем «Весна», «Зима» («Весна у нашому місті», «Зимові розваги» та ін.);
- малювання, аплікація, ліплення за змістом репродукцій художніх картин і художніх творів;
- складання розповідей дітей за малюнками: розповіді оцінної спрямованості, описові та сюжетні розповіді дітей;
- виготовлення альбому дитячих виробів з тем «Зима» і «Весна»;
- заняття з розвитку мовлення;
- інтегровані заняття: художня література, розвиток мовлення, образотворча діяльність, музичне виховання.

На другому етапі експерименту на всіх заняттях з розвитку мовлення, образотворчої діяльності та інтегрованих стимулювали дітей до складання різних типів розповідей, як-от: розповідь - пояснення, розповідь – планування, розповідь – міркування, розповідь – коментар, розповідь – оцінні судження.

Провідними стимулом до складання дітьми різних типів розповідей були ситуації успіху: відбір робіт на виставку в художній музей, виготовляємо подарунки Малювайку і Розмовляйку, подарунки мешканцям Країни Краси, батькам, товаришу, виготовлення альбому малюнків, розповідей у подарунок дітям іншого дошкільного закладу, Діду Морозу, Снігурочці. Створювати ситуації успіху допомагали постійною присутні на заняттях герої Малювайко й Розмовляйко, для яких оформлювали «Скриньку ліпних виробів», діти читали вірші, складали творчі розповіді, проводили змагання.

На другому етапі було започатковано роботу творчої художньої студії «Майбутні художники» і гурток «Ми екскурсоводи». Проілюструємо прикладами заняття.

Тема «Весна» (інтегроване заняття)

Мета: закріпити уявлення дітей про перші ознаки весни (тепло, світить і гріє сонечко, прилетіли і співають птахи, в'ють гнізда. Збагачення словника лексику: весна-красна, блакить, світло-блакитний, весняний, ласкавий, сонячний, промені, граки., О. Саврасов, І. Левітан, Т. Яблонська.

Прислів'я: побачив грака – весну зустрічай; весна багата водою; від березняних дощів земля квітне.

Матеріал: репродукції художніх картин Т. Яблонська «Весна», О. Саврасов «Граки прилетіли»; І. Левітан «Останній сніг»; вірші: М. Вороний «Весна», І. Франко «Надійшла весна», О. Пчілка «Весняним ранком». Лічилка: Я- весна, а ти зима, був мороз – тепер нема.

Хід заняття: Заняття відбувалося в художньому музеї. Бесіда про першій період весни. Діти пригадують ознаки першого періоду весни, знаходять картини до змісту віршів, які читає вихователь. Розглядають картину І. Левітана «Останній сніг». Запитання до дітей: Як називається картина? Як прізвище художника? В яку пору року буває останній сніг? Якого кольору останній сніг? Які властивості останнього снігу? Де зберігається останній сніг? Які фарби переважають на картині (жовто-білі, сині, темно-сині, коричневі, жовто-коричневі, світло-блакитні, світло-зелені)? Який настрій погоди передано в картині? (Вихователь описує зміст картини). Описові розповіді дітей.

Розглядання картини О. Саврасова «Граки прилетіли». Запитання: Як називається ця картина? Як прізвище художника? Яка пора року зображена на цій картині? Який період весни? Чому ви думаєте, що це рання весна? Які птахи зображено на картині? Що роблять граки? (Діти пригадують, що вони бачили на прогулянці та на екскурсії). Якими кольорами художник передав весну (світло-блакитний, сіро-блакитний, темний)? Якого кольору дерева

весною? Які дерева ви бачите на картині? (берези). Розповідь вихователя за картиною.

Розглядання картини Т. Яблонської «Весна». Бесіда за картиною. Вихователь звертає увагу на одяг і настрій дітей, фарби, які переважають на картині, запитує у дітей, що допомагає нам дізнатися, що настала весна. Порівняльна розповідь вихователя за всіма картинами. Розповіді дітей. Проілюструємо прикладами розповідей дітей.

Марійка П. *«Картину «Останній сніг» написав художник Левітан. Це березень місяць, уже настає весна, сніг розтанув, всі кучугури розтанули. Залишились маленькі галявинки, бо там було дуже багато снігу і він не встиг розтанути. День якийсь неприємний, похмурий, сонця немає. Калюжі скрізь. Все художник написав темними кольорами: темно-сірий, якийсь білий брудний, темні коричньово - чорні хати, дерева сумні. Ця картина мені навіює сум, не можу на неї довго дивитись; я не люблю похмурі дні».*

Сергій Ю. *«Це картина «Весна», художника Яблонської. Це теплий березень, бо всі діти ще тепло одягненні, як взимку. Пригріло сонечко і всі мами, бабусі вивели дітей на якусь площу, а може це парк, багато лавок, а дерев мало. Діти хто чим займаються: хто сидить, хто копається, хлопці граються іграшками, а дівчата щось роздивляються. Я думаю, що вони всі радіють, що снігу вже немає».*

На занятті з розвитку мовлення діти склали розповіді з власного досвіду з теми «Перший місяць весни» за планом вихователя:

1. Перший місяць весни.
2. Зміни у природі і погоді.
3. Птахи весною.
4. Весняний одяг.
5. Діти на прогулянці.

Розповіді дітей записувались на магнітофон і на камеру. Наводимо приклади таких розповідей.

Зіна Ш.: *«Настала весна в березні. Зійшов сніг, хоча не весь, ще на краях доріг лежать кучугури снігу, брудного, сірого, неприємного, скрізь калюжі, бо сонце гріє, але не кожного дня, треба взувати гумові чоботи, тоді можна ходити по калюжах. Весною прилітають птахи, граки. Це написав Саврасов на картині «Граки прилетіли», вони першими прилітають, а дерева ще зовсім голі, багато похмурих днів, ідуть весняні дощі. Діти знімають шуби, зимові шапки і теплі чоботи».*

Руслан Б. *«Перший місяць весни – це березень. Ми розглядали картину Левітана «Березень». У березні ще лежить сніг, він тільки починає танути на сонечку. І зразу прилітають граки, як на картині Саврасова «Граки прилетіли». Люди і діти знімають зимовий одяг, хоча буває ще холодно. Я вірш знаю про ранню весну.*

Тільки сонечко пригріло –

І розтанув килим білий.

Клен радіє: певно зна –

В гості йде до нас весна»

На заняттях з ліплення з теми «Весняні птахи» діти ліпили птахів, читали вірші про перших птахів весни, пояснювали процес виготовлення з пластиліну птахів.

На другому етапі було проведено серію інтегрованих занять з теми «Ілюструємо казки (оповідання)» з малювання і аплікації. Дітей учили співвідносити зміст художнього тексту (знайомого дітям) із відтворенням його на папері, у виробках. Стимулювали пояснювальне мовлення, мовлення – міркування, мовлення – резюме і мовлення – оцінні судження. В першій частині заняття діти пригадували зміст знайомої казки (оповідання), обирали, якийсь епізод з цієї казки (чи оповідання), який вони хочуть малювати (наклеювати). Пояснювали, як вони будуть малювати, в якій послідовності, олівцями чи фарбами, який матеріал потрібний для аплікації. В кінці заняття діти аналізували свої роботи, висловлювали оцінні судження.

Упродовж другого етапу дітей вчили «перевтілюватись» у зміст художніх картин. Опишемо фрагменти заняття.

Тема «Зима»

Матеріал: репродукція картини Л. Бродської «Морозний ранок».

Хід заняття. Вихователь повідомляє дітям, що сьогодні в них буде надзвичайна прогулянка – уявлювана подорож до змісту картини (Діти пригадують назву картини, художника).

Вихователь: діти, подивіться уважно, яка пора року зображена на картині, яка погода на дворі. Давайте ми всі подумаємо, як нам потрібно одягтися на зимову прогулянку (тепло, шапки, шуби, чоботи, шарф, рукавиці). Діти розповідають, імітують процес одягання.

Вихователь: Ви всі одяглися тепло, вирушуємо в подорож. (Вихователь водить указкою за змістом картини і супроводжує словами). Ідем, ідем, навкруги бачимо кущі, покриті снігом, чуєте як сніг під ногами рипить. Зупинились. Мороз, сильний мороз. Пригадайте, діти, вірш про мороз. (Діти читають вірш Г. Бойка «Морозець»). Зупинились на галявині (показує указкою місце на картині). Уважно роздивіться, що ви побачили навкруги.

Діти: *Я бачу ялинки всі в снігу і дерева в снігу (Олена П.); Я бачу багато ялинок і на них дуже багато снігу, гілки аж прогинаються від снігу (Юра С.); Я дивлюся на небо, воно таке красиве, світло-рожеве, ще сонце не зійшло, але зійде, небо відображується на снігу рожевим відтінком, як в дзеркалі (Михайлик П.).*

Вихователь: А тепер, діти, вдихніть повітря, відчуйте запахи, що ви відчуваєте, що чуєте?

Діти: *повітря свіже – свіже, ранком зимовим морозним пахне (Оля С.); мені пахне ялинками, як у хаті на новий рік, хвойне повітря (Зоя П.); я бачу голі кущі, густі-густи, якби я пішов туди, то весь подряпався б, я стою, дивлюсь і дихаю свіжим повітрям (Олег М.); я чую як співають птахи, я бачу снігурів, їх тільки два, вони мене не бояться, чекають, що я їх погодую, а там за кущами, мабуть, їх багато (Богдан Ш.)*

Вихователь: Яка це частина доби, ранок чи вечір? Як ви думаєте, яким буде день?

«Я думаю, що ранок, сонце ще не зійшло і вітру немає. Думаю, що день буде сонячний, можна сказати як у вірші: «мороз і сонце – день чудовий» (Максим Г.)

Вихователь: «прогулянка» завершилась, «повертаємося» всі в групу, «роздягаємось» і сідаємо на заняття. Всі сіли. Зараз ви будете складати розповіді за змістом своєї подорожі до картини «Морозний ранок». Діти складають описові зв'язні розповіді за картиною. Проілюструємо розповідь Тараса Б. «Мій морозний ранок».

«Одного зимового ранку я вийшов у парк, довго гуляв між деревами і кущами. Зупинився біля ялинок. Вони були так стрункі і красиві, їхні гілки були покриті шапками снігу, сніг був білий-білий, блискучий, мов срібло.

Я стояв і милувався ялинками, деревами в снігу, ранковим рожево-сірим небом. Ще не зійшло сонце. Я побачив снігурів, їх було два. Вони шукали їжу, я кинув їм насіння. Десь у даліні, в парку чути спів птахів. Я пішов до дому, під ногами рипів сніг. Мені пригадався вірш:

Все пухнастим снігом вкрила

Луки, річку, гай, дома.

Білий лісі поле біле

Значить вже прийшла зима».

Аналогічними були й розповіді й інших дітей.

На занятті з аплікації діти виконували роботу з теми «Зимовий ранок», на занятті з розвитку мовлення розповідали за змістом своїх малюнків. Проілюструємо прикладами.

Алла П. :*« Я для роботи взяла блакитний папір – це в мене небо. Вранці небо чисте блакитне. Ялинок у мене немає, але є багато кущів, на яких лежить білий сніг, сніг лежить і на землі. А це чиста доріжка, без снігу, тут можна ходити, гуляти, дивитись навкруги на сніг. У мене є птахи, які клюють зернята, на дереві – годівниця. Птахів потрібно взимку годувати».*

Оля Д. *«У мене дуже холодний ранок. Мороз тріскучий. Снігу випало дуже багато, все засипало, я розчистила доріжку, де я буду гуляти зі своєю собакою. А ще я вранці, винесла зернятка птахам і вони клюють. З'явилося сонечко, заліпило рожево-золотистим світлом все навкруги».*

На другому етапі дітей вчили порівнювати зміст відомих картин (різних художників) на одну й ту саму тему, складати порівняльні описові розповіді за зразком вихователя.

Наприклад, розглядання і порівняння змісту картин А. Куїнджі «Березовий гай» і І. Левітана «Березовий гай».

Вихователь виставляє знайомі три репродукції художніх картин І. Левітан «Березовий гай» (дві картини), А. Куїнджі «Березовий гай», читає вірш П. Тичини «Гаї шумлять». Діти пригадують назву картин, художників. Вихователь завертає їхню увагу на дві картини І. Левітана, пропонує уважно їх розглянути. Запитання: Чим відрізняються ці дві картини І. Левітана? (кольоровим тлом). Які фарби переважають на одній і другій картині? Яка пора року зображена на цих картинах? Вихователь дає зразок описової розповіді і викликає дітей розповідати.

Наводимо приклади порівняльних розповідей дітей за картинами І. Левітана. Роман С.: *«І на першій, і на другій картинах зображено березовий гай. Я думаю, що на першій картині це кінець квітня, початок травня. На деревах ще мало листочків, все намальовано у світло-зелених кольорах, жовто-зелених, як відображення сонця, воно відчувається, хоч і не видно. У цьому березовому гаї приємно гуляти, хороший весняний настрій і видно тільки кілька стовбурів дерев.*

У другій картині переважають темно-зелені кольори, але й світло жовті, світло-зелені та білі стовбури беріз. Я думаю, що це все вже травень, або літо. У такому березовому гаї добре сховатися від спеки».

Надалі діти порівнювали дві картини І. Левітана і А. Куїнджі з однією і тією самою назвою. Запитання до дітей: чому ці картини мають однакову назву? Що спільного на цих картинах? Чим відрізняються берези? Які

кольори переважають у цих картинах? Яка картина вам більше подобається і чому? До якого березового гаю вам хотілося б зайти?

Після бесіди дітям пропонували скласти творчу розповідь з теми «У березовому гаю», використовуючи прийом «перевтілення у зміст картини» від імені першої особи. Наводимо приклад розповіді Наталки С.

«Настала весна, пригріло сонечко, дерева покрилися листям. На галявинах у лісі зазеленіла трава, вона виросла високою від теплого сонечка і води від снігу і дощу. Я люблю їздити в ліс з мамою і татом. Біля нас недалеко чудовий березовий гай. У неділю ми всі поїхали в гай. Там було так добре, зелено, трава висока, листя на деревах багато, сонце тільки трішечки світить на галявину, тому в лісі темно, а там де сонечко, трава світло-жовта. Я гуляла по гаю і вийшла на велику світлу сонячну галявину, трава там ніжна, світло зелена, дерева високі, там де тінь там трава темно-зелена. А ще ми весною збираємо березовий сік, коли ще немає листя».

У цей же день на занятті з аплікації діти виконували колективну роботу з теми «Весна у березовому гаї». На початку заняття діти розглядали репродукції знайомих картин І. Левітана і А. Куїнджі. Пригадали знайомий вірш П. Тичини «Гаї шумлять». Вихователь пояснила, що діти будуть виконувати спільну роботу з аплікації на виставку в художній музей. Для цього кожна дитина повинна вибрати собі, яку картину вона буде виготовляти з теми «Весна у березовому гаї», який матеріал для цього потрібний, а потім всі діти разом будуть виготовляти велике пано. Дітям було запропоновано заготовлені матеріали: папір зеленого кольору різних відтінків (від світлого до темного), дерева – берези, різного розміру, стовбури, метелики, зайчик, дівчинка; клей, пензлик. Діти усно розповідали, що вони будуть виготовляти, описували свою майбутню роботу. Проілюструємо прикладами.

Ірина С. «Я хочу зробити аплікацію беріз у сонячних променях: таку купку беріз молоденьких навколо великої берези. Сонячна галявина. На галявині дівчинка ловить метеликів. Мені потрібний світло-зелений папір,

білий, сірий, темно-зелений – це трава буде, жовтий і червоний для дівчинки і метелика. Все це буде на жовтому аркуші, це наче сонячні промені».

Оля Д. *«Я думала, що зроблю із зеленого світлого паперу велику галявину, з темного – травичку, з блакитного невеличке озеро і під березою сірого зайця».*

На наступному занятті у другу половину дня діти разом з вихователем виготовляли пано на виставку «Весна у березовому гаї». Діти колективно за планом вихователя склали розповідь – екскурсовода, який буде розповідати відвідувачам виставки.

Наводимо розповідь – опис за виготовленим пано, яку склав Роман С. у ролі екскурсовода.

«Це робота дітей нашої групи, називається «Весна у березовому гаї». Настала весна, землю уквітчала травою і квітами ранніми, весняними, все навкруги зазеленіло. Це велика галявина в лісі (показує). На ній жовто-зелена, світло – зелена трава, у траві квіточки біленькі, рожеві, а це кульбабка, вона жовта. На ній сидить метелик і божжа корівка. А це все берези, берези. Вони різні і високі, і маленькі, стовбури в них білі з чорними цяточками, листя і світле, і темне. Від дерев падає тінь, хоча сонця не видно. Це така в нас вийшла картина, дивишся на неї і хочеться вірш згадати Павла Тичини «Гаї шумлять» (Дитина читає вірш).

Роботи дітей – гуртківців підлягали аналізу на заняттях з образотворчої діяльності, на інтегрованих заняттях, а на заняттях з розвитку мовлення діти склали розповіді за своїми виробами, їхні роботи демонструвалися на виставках.

На третьому – креативно-мовленнєвому етапі спонукали дітей до творчої роботи на заняттях з образотворчої діяльності (роботи за задумом, за власним вибором) та на заняттях з розвитку мовлення (складання різних видів творчих розповідей).

Подаємо фрагмент заняття з розвитку мовлення з теми «Зимові розваги».

Мета: стимулювати дітей складати творчі розповіді з власного досвіду, використовуючи знайомі прислів'я, вірші, образні вирази. Активізація словника дітей.

Матеріал: малюнки і вироби дітей.

Хід заняття.

Вихователь читає вірш Р. Завадовича «Зима, зима». Бесіда: які ознаки зими ви знаєте? (холод, мороз, сніг, метелиця, хурделиця, завірюха, снігопад, вітер, заметіль). Чому вам подобається зима? Що діти роблять взимку? Як розважаються? Виставляє роботи дітей: сніговики із глини; аплікація і малюнки дітей з теми «Зимові розваги». Пропонує роздивитись спочатку сніговиків, обрати, кому який сніговик сподобався, розповісти, чому сподобався. Наприклад, розповідь Оксани С. «Мені цей сніговик сподобався, він великий, рівенький, добре зафарбований білою фарбою, шапка – відро в нього синє, ніс морквою – червоний, він акуратно зліплений і нагадує того сніговика, що ми ліпили на прогулянці».

Вихователь пропонує розглянути роботи з аплікації і малювання, обрати, хто з дітей, про яку роботу хоче розповісти. Кожний вибирає роботу що йому подобається, описує та аналізує. Наприклад, Іра Ч.: *«Мені подобається ця аплікація. Вона, наче картина, акуратна, красива і чисто наклеєна. На білому папері – це сніг, зима. Є гірка, під гіркою санчата, діти прийдуть і будуть кататись. А тут снігова баба, її вже зліпили діти і пішли обідати. Біля дерева – лижі, хлопчик поставив, він прийде після обіду. А в кутку наліплені сніжки. Дітей немає, але все є для розваг».*

Юра К. *«Мені подобається моя робота. Я наклеїв сніг, багато снігу, ковзани, сані, лижі з палками, два хлопчики грають у сніжки».*

Вихователь повідомляє, що всі роботи дітей будуть на виставці «Чарівниця зима». Пропонує дітям подумати і скласти свою розповідь з теми «Зимові розваги» за таким планом:

1. Сніжна зима.
2. Вихідний день.

3. Мої улюблені зимові розваги.

4. Повернення додому.

Вихователь нагадує дітям, що в розповіді потрібно пригадати знайомі приказки, вірші.

Проілюструємо розповіді дітей. Тарас К. Почав свою розповідь із вірша: *«На подвір'ї біло-біло, ні стежиночки не ма. Завихріло, завихріло, знов прийшла до нас зима. Настала зима. Випав великий сніг, намело цілі кучугури, великі сугроби. У нашому дворі зробили дорослі ковзанку, а неподалік є гірка, з якої можна кататися на санчатах. Я кожного дня з дітьми і бабусяю катаюся на санках, але не люблю санки піднімати вгору, бабусяю прошу. А вона мені каже: «Любиш кататися, люби і саночки возити». Я їй возив, хоча не хотілось. А на ковзанах не вмію. Попросив і тато купив мені ковзани. Спочатку я не вмів кататися, падав, гупи набивав, але вже навчився, тепер сам катаюся. А ще я люблю грати в сніжки з татом. До дому приходжу весь мокрий. А мама, суши свій одяг: скінчив діло, гуляй сміло».*

Оля С.: *«Я люблю зиму, коли дуже багато снігу, я ходжу по сугробам, снігу мені до пояса, я падаю, підіймаюся вся у снігу, як снігурка. Іду вся в снігу, мені весело і наспівую: «Зима, зима!» Летять сніжинки, ой як багато їх, ой як, я люблю, коли летять сніжинки. Я їх ловлю і їм, хоча мама не дозволяє».*

А в неділю ми всі – мама, тато і я, і брат ходимо кататися на лижах до лісу, а на санчатах мене возить мій брат Сашко, з ним я граю в сніжки, ми з ним ліпили снігову бабу і вона стояла дуже довго. Коли я приходжу додому, мама сушить і пере мій одяг, я прибираю ковзани, санки, бо мама каже, що все треба робити самій. Її улюблені слова: без діла жити, тільки небо коптити».

На занятті з художньої літератури дітям читали казку В. Сутеева «Ялинка», після чого було проведено низку індивідуальних занять з дітьми.

Проілюструємо прикладом мовлення – планування, мовлення-пояснення, мовлення-супровід дітей у процесі індивідуальних занять з образотворчої діяльності.

Індивідуальне заняття з Іриною С. (малювання за змістом казки).

Матеріал: аркуші паперу різного кольору, крейда (воскова), акварель, гуаш, пензлики, склянка з водою.

Дитині пропонується розглянути ілюстрації до змісту казки, пригадати зміст казки і подумати, що вона хотіла б намалювати.

Іра С. «Мені ця казка дуже подобається і ілюстрації красиві. Але я хочу малювати свою картинку. Я буду малювати гуашшю, там є біла фарба, я буду нею сніг малювати. (Дівчинка бере білий аркуш паперу, розмахує ним, дивиться, хитає головою). Ні, я не буду білий брати, я візьму блакитний, на ньому добре буде видно сніг. Буду малювати, як сніговик розсипався, а лисичка лист забрала. Буде красиво. Я лисичку намалюю великою, помаранчеву, яскраву. Тулуб у неї овальний, як огірок, а хвіст великий, ось тут вона буде (Показує на аркуші). Відро намалюю синім, а моркву – червоною. А з цього буде конверт – яскраво-жовтий. (Малює, милується). Все, красиво вийшло, тільки зверху нічого немає. Я зараз домалюю сніжинки. Нехай іде сніг. Це ж зима. Тільки мені потрібен тоненький пензлик (Завершує роботу). Подивиться, як гарно вийшло. На блакитному тлі – пухнастий білий сніг, яскрава лисичка, відро, конверт. Я думаю, що вдало добрала фарби. А Ви візьмете мій малюнок на виставку?».

Наводимо приклад різного типу мовлення Дмитрика Ц. на індивідуальному занятті з аплікації з теми «Маленькій ялинці холодно в лісі».

Матеріал: кольоровий папір, різнокольоровий картон холодних відтінків, ножиці, клей, олівці.

Дмитрик Ц.: *«Я знаю, що я буду виготовляти: ялинку, що стоїть у зимовому лісі серед великих дерев. Навкруги зима. А я знаю віршик і про зиму, і про ялинку, я ж їх читав на святі (читає вірш про ялинку, обирає світло –*

сірий аркуш), оцей я візьму, він красиво блищить і переливається, наче іній, чи сніг ранковий, як на картинах Шишкіна і Глушченка (бере зелений аркуш, відрізає половину). З цього аркушу я зроблю ялинку, складу навпіл і відріжу (Малює куточки-трикутники ялинки). Ножниці від себе тримати, так? Ялинка готова, беру клей, підкладаю папірець, щоб чисто було. Я її наклею посередині, в центрі, а збоку дерева, я їх намалюю, виріжу і склею. І сніг наклею, бо це ж зима. Деревя виріжу з коричневого паперу широкими і вузькими смужками – стовбур і гілки. (Дивиться на свою роботу, розмірковує). Чогось не вистачає. А, я зрозумів, я зараз нарву з білого паперу шматочків – це буде сніг, наклею їх на ялинку і дерева. Мені моя робота подобається. Я мамі подарую».

Проілюструємо різні типи розповіді Марійки Ш.: планування, пояснення, розповідь-супровід, розповідь-міркування під час індивідуально-групового заняття «Ліплення весняних птахів» (за вибором дітей).

Марійка Ш. (на КЕ – достатній рівень) – на ПЕ- високий: «Мені більше подобається ластівка. Я коли дивлюсь на неї, вона мені - ну – така ошатна, наче в костюмчику – біла грудка, а все інше чорне. А я люблю цей колір. Ви нам читали казку «Дюймовочка», там теж була ластівка, яка врятувала дівчинку. А це я й приказку знаю про ластівку: ластівка прилітає, на крилах весну приносить. Це дуже весела радісна пташка. Я так і назву свою роботу «Радісна ластівка». Ліпити я буду так: візьму чорний і білий пластилін. Білого трішки – це буде грудка, я його наліплю на чорний і розмаже пальцем на тулуб. А чорного я візьму два шматка – один на тулуб, а другий – на крила. Беру один шматочок на дощечку, дуже притисну долонькою і розкатую, щоб вийшла ковбаска, довго треба розкатувати, щоб пластилін став м'який. О, вже м'який, тепер буду між долонями катати (показує). Зроблю кульку, з неї витягну шийку (робить, показує). Тут уже я все роблю пальцями. Бачите, вже схожа на грушу. Загинаю кінчик і приплющую. О, є дзьобик! З другого боку витягну хвостик. А з цього шматочка зроблю крильця, кульку притисну долонею й міцно притисну до тулуба. О, - вийшла

ластівка! Мені вона дуже подобається, шкода, що не літає. А на виставку Ви її візьмете?».

Роман С. (КЕ – задовільний рівень, ПЕ - достатній): *«Я хочу ліпити грака, я його швидко зліплю. Я вмю це робити. Ми вдома з сестрою теж ліпили: між долоньками розкачаю кульку, приплющу великим і вказівним пальцями. Ось, дивіться. Потім треба натиснути – зробити крила, хвіст і буде красивий грак. (Бере стеку і вирівнює). Все, вийшов грак, він трохи схожий на шпака, бо маленький, граки більші. Я зараз зроблю з нього шпака, а потім зліплю великого грака».*

На цьому етапі діти були залучені до проектної діяльності, виготовляли проекти «Зимова казка», і «Що весна нам принесла?». Проілюструємо прикладом складання проекту з теми «Що весна нам принесла?»

Мета: колективне виконання роботи; закріплення знань дітей про весну весняні явища, природу, стимулювати складання творчих розповідей за змістом проекту; активізація словника.

Словник: рання весна, весна-красна, тепла, сонячна, дощова, вітряна, ласкава, зелена, світло-зелена, темно-зелена, квітучий, симетричний, зигзагоподібний, різнокольоровий, повінь, срумкок, злива, веселка, рожевий, жовтогарячий, веселий, радісний, зворушливий блакитне небо, родюча земля, домальовувати, примальовувати, розфарбовувати, зигзаг, пропорції, мозаїка, площина, силует, рельєф.

На початку проектної діяльності дітям було повідомлено, що в дошкільному закладі в художньому музеї до Дня захисту дітей відбудеться виставка з теми «Що весна нам принесла?». Всі групи дошкільного закладу готують свої роботи. І ми з вами будемо готуватися до виставки: вивчати вірші, прислів'я складати творчі розповіді, малювати, виготовляти аплікації, а потім велике пано, колективну роботу нашої групи. Допомогати нам будуть Малювайко і Розмовляйко.

Матеріал: знайомі вірші про весну, загадки; матеріал для малювання, аплікації.

Прислів'я: Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба врожай; коли квітень з водою, то травень з травою; весна днем красна, а на хліб пісна; весна красна квітками, а осінь плодами.

Робота над проектом тривала впродовж місяця з 15 квітня до 20 травня і охоплювала різні види занять і самостійну роботу дітей.

Завдання проекту:

- Стимулювати творчі прояви дітей в образотворчо-мовленнєвій діяльності.
- Розвивати вміння використовувати набутий досвід в образотворчо-мовленнєвій діяльності дітей у нових умовах проектної діяльності.
- Розвивати творче монологічне мовлення і творчі образотворчі здібності дітей.

Мотиваційний етап.

Настала весна. Що робити? Готувати подарунки до 8 березня мамі, бабусі; весняні подарунки Малювайку й Розмовляйку; виготовляти роботи (малюнки, аплікації), цікаві розповіді на виставку «Що весна нам принесла?».

Інформаційний етап передбачав спостереження, екскурсії у природу, розглядання дидактичних картин, читання оповідань про весну: Ю.Ярима «Чому синичка повеселішала?», К. Ушинський «Ранкові промені», В. Чаплін і Г. Скребицький «Хто як весну зустрічає», Н. Забіла «Ластівки», заучування вірші про весну, прислів'я, загадки, складання розповідей.

Образотворчий етап:

- Робота в художньому музеї: розглядання репродукцій художніх картин: П. Кончаловський «Бузок», С. Герасимов «Букет бузку», Й. Бокшай «Цвіте терен», В. Непійпиво «Яблуневий цвіт», С. Шишко «Зацвіли каштани». Складання розповідей - мініатюр, розповідей - етюдів за картинами.

- Робота в художній студії: малювання з тем «Весняні квіти», «Конвалії», «Проліски», «Бузок», «Весняний ліс», «Настала весна»,

«Квітучий сад», «Птахи прилетіли»; ліплення: весняні квіти, птахи, шпаківні. Аналіз своїх робіт, складання розповідей – мініатюр.

Мовленнєво-творчий етап:

- Складання дітьми описових розповідей за репродукціями художніх картин; пригадування до змісту картин знайомих віршів, прислів'їв, загадок, оповідань і казок, зіставлення їх змісту зі змістом картин. Складання творчих розповідей з теми «Прогулянка до весняного лісу», «Весна на річці», «Чим мені подобається весна?», «Що я буду робити навесні?»;

- Складання колективної розповіді до віршованої казки Л. Глібова «Квіткове весілля» з використанням методу символічної синектики.

- Складання творчих розповідей за дитячими виробами.

Образотворчо-мовленнєвий етап.

- Виготовлення колективного проекту «Що весна нам принесла?»

- Виготовлення проекту – пано «Що весна нам принесла?» (колективна робота);

- Виставка дитячих робіт в художньому музеї, пано «Що нам весна принесла?», розповіді екскурсоводів за змістом колективного пано. Виготовлений пано-проект обіймає такі розділи: «Весняні квіти», «Весняні птахи» (малювання, аплікація), «Наша група весною» (аплікація), «Наша ділянка» (малювання, аплікація), «Весна у виробках дітей» (ліплення), «Розповіді дітей», «Прислів'я і приказки», «Загадки», «Вірші про весну». Свято «Весна - красна».

Проілюструємо прикладом творчих розповідей дітей з теми «Чим мені подобається весна?».

Юля Т.: *«Я люблю весну. Мені вона подобається тим, що стає тепло, гріє сонце, сніг тане, біжать струмки, все оживає і прокидається; співають і цвірінькають птахи. Мені дуже подобаються весняні квіти – проліски, конвалії, бузок. Весною цвітуть дерева і все навкруги пахне, буяє. На луках зелена трава, висока, шовкова. А ще розпочинаються роботи на дачі:*

збираємо щавель, черемшу; тюльпани цвітуть. А ще мені подобається ходити без пальта і шапки, бо тепло. Весна принесла сонце, тепло, квіти, свята. Я люблю весняний дощик, він теплий, я бігаю босоніж і співаю: «Іди, іди дощику, зварю тобі борщику, дощик-дощик, припускай і мене доганяй». А після весняного дощику на небі з'являється «червоне коромисло – через річку повисло» - веселка. Я нею милуюся».

Упродовж експериментальної роботи на заняттях з різних розділів програми, на індивідуальних та індивідуально-групових заняттях дітям пропонувалися різноманітні творчі завдання. Опишемо їх.

Творче завдання а) скласти порівняльну описову розповідь за двома картинами М. Глущенко «Зимовий день» і З. Шолтеса «Зима на верховині», пригадати за змістом вірші про зиму, прислів'я; б) скласти словесний малюнок до майбутньої творчої роботи з малювання, ліплення, аплікації («Весна на річці», «Льодохід», «Витівки зими», «Весняний сад» та ін.); скласти розповіді – етюди на теми весни і зими, розповіді – мініатюри до виробів з ліплення, аплікації, предметного малювання (наприклад, «Я перша квіточка весни», «Бурулька», «Бузок», «Букет конвалій» та ін.); малювання за змістом оповідань, казок та розповіді за серією малюнків дітей, колективні розповіді за колективними роботами дітей «У весняному лісі», «Витівки чарівної зими» та ін.

На цьому етапі проводилися з дітьми ігри на закріплення знань про зимові і весняні явища, збагачення їхнього словника і розвитку зв'язного мовлення. Серед них: «Пори року», «Буває – не буває», «Дарунки зими», «Дарунки весни», «Оживи картинку», «Намалюй словесний портрет зими (весни)», «Я почну, а ти продовжиш», «У художньому музеї», «На гостинах у І. Левітана», «Живі картинки», «Про що говорить ліс?», «Я відчуваю запах», «Порівняй за кольором», «Знайди і покажи» і т.ін.

На четвертому оцінно-рефлексивному етапі експериментальної роботи відбувалося занурення дітей в активну оцінно-контрольну образотворчомовленнєву діяльність. Діти разом вихователем виготовляли альбоми

дитячих малюнків, аплікацій, складали розповіді за їх змістом, творчі розповіді – оповідання на весняно-зимові теми, ілюстраціями до яких слугували роботи дітей. Їм пропонувалося «оживити» свої малюнки, вироби. На цьому етапі робота відбувалася здебільшого в художньому музеї та художній студії з невеличкими групами дітей (до 6-8) за їхніми інтересами. Разом з дітьми оформлювали виставки їхніх робіт, готували дітей виконувати ролі екскурсоводів у художньому музеї і на виставках, запрошували батьків і дітей з інших груп.

Впродовж четвертого етапу на кожному занятті діти оцінювали результати своєї діяльності, складали розповіді оцінного характеру.

Їх учили порівнювати свої роботи з роботами однолітків, зразками вихователя. Проілюструємо прикладами. Малювання з теми «Весняний букет». Аналіз своєї роботи: Оля Д.: *«У моєму букеті є такі весняні квіти – конвалії і проліски, я їх взяла в один букет, щоб було красиве поєднання кольорів: конвалії білі, листя у них зелене, темно-зелене, широке, а проліски – сині, листочки у них світло-зелені і маленькі. Мій букет стоїть у вазі, ваза в мене червона. Мені не дуже подобається, як я намалювала проліски, вони в мене схожі на дзвіночки, ще їй розмазала листочки і ваза некрасива, дуже яскрава. Я дома намалюю ще один малюнок».*

Роман Ш.: *«Мені сподобалася робота Катрусі, вона намалювала перші весняні квіточки – кульбабки, вони в неї яскраво-жовті як сонечко, розкидані на зеленому килимі трави, їх дуже багато. Але Катруся не намалювала букет, а розкидала по траві, в букеті вони швидко зів'януть, їх у букет мама ніколи не ставить. Робота в неї акуратна, чиста, мені подобається. А я намалював букет тюльпанів у вазі, хотів багато різних намалювати, а вийшло тільки червоні й жовтогарячі, ваза в мене якась маленька, а тюльпани високі, вони можуть падати».*

Було розроблено сценарії свят «На гостинах у чарівниці зими» та «Весна - красна», на які запрошали батьків, дітей інших груп. До свят разом з

дітьми виготовляли оформлення, костюми, готували подарунки (див. додаток З).

На четвертому етапі експериментальної роботи було організовано «Ярмарок» дитячих виробів. Діти самі добирали, чиї роботи будуть продавати, за якою ціною, обґрунтовували свій вибір. Обиралися продавці і покупці. Продавці презентували роботи, пропонували їх придбати. На ярмарок запрошувалися батьки, діти інших груп.

Отже, цілеспрямована робота з розвитку зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності не тільки викликала інтерес і зацікавленість дітей, а й сприяла активізації їхнього зв'язного мовлення.

2.5. Динаміка рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності

На прикінцевому етапі експериментальної роботи було проведено контрольний зріз з метою з'ясування ефективності визначених педагогічних умов та методики розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.

Зазначимо, що оцінювання досягнутих результатів щодо рівнів розвитку зв'язного мовлення відбувалося за кожним критерієм та відповідними показниками, що були задіяні на констатувальному етапі. З цією метою було використано ті самі діагностувальні завдання, що й на констатувальному етапі. Крім того було проаналізовано кількісні і якісні результати зв'язного мовлення дітей, що спостерігались в образотворчомовленнєвій діяльності впродовж формувального етапу експерименту.

Проаналізуємо одержані результати за кожним критерієм. Рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним критерієм на прикінцевому етапі подано в таблиці 2.6. та діаграмі 2.6

Таблиця 2.6.

**Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників
засобами образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним
критерієм (%)**

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Наявність у словнику дітей лексики образотворчої спрямованості	19	8	53	24	21	42	5	26
Обізнаність дітей з різними видами мистецтва	20	12	56	22	20	44	4	22
Обізнаність дітей з матеріалом для образотворчої діяльності	28	14	58	38	10	32	4	16
Загальний показник	23	12	57	28	17	39	4	21

Як засвідчують таблиця 2.6. і рис.2.6, в експериментальній та контрольній групах відбулися позитивні зміни. Так, високого рівня розвитку зв'язного мовлення досягли 20% (КЕ - 6%) дітей ЕГ та 12% (було на КЕ 6%) - КГ, достатнього – 57% (КЕ - 16%) ЕГ та 28% (було на КЕ 16%) дітей КГ. На задовільному - залишилось 17% (було 53%) ЕГ та 39% (на КЕ – 49%) дітей КГ. На низькому рівнях стало 4% (КЕ - 31 %) дітей ЕГ груп 21% (на КЕ було 31%) у КГ.

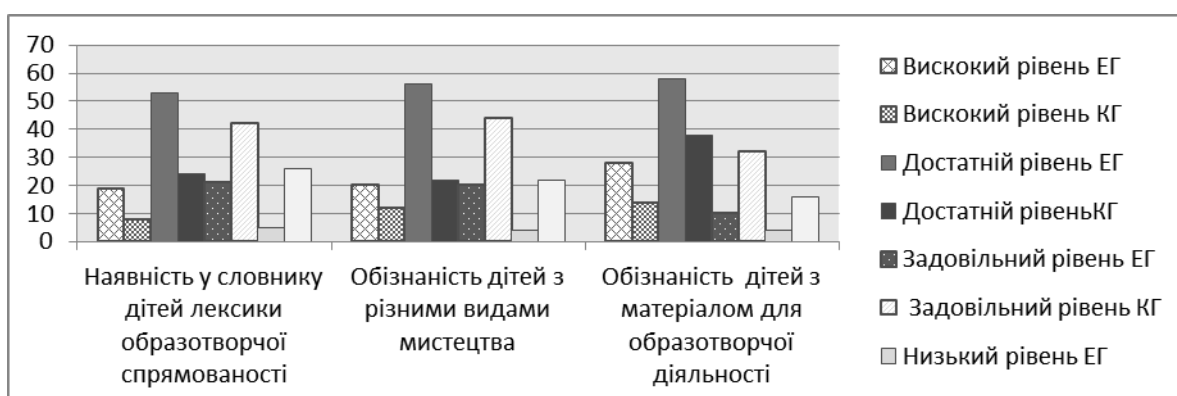

Рис.2.6. Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за когнітивно-збагачувальним критерієм (%)

Проілюструємо прикладами відповідей дітей ЕГ. Діти високого рівня легко орієнтувалися у назвах усіх картин, які були в художньому музеї, легко називали жанри (пейзаж, портрет), знали прізвища художників; називали всі матеріали, які потрібні художнику для роботи, фарби і т.ін. Правильно і точно вживали лексику образотворчої спрямованості.

Зіставимо відповідь Олі С. на констатувальному і прикінцевому етапах. На констатувальному етапі Оля С. (задовільний рівень) не змогла назвати всі матеріали, що потрібні художнику, обмежилась такими: підставка, фарби, пензлик; не знала і назви фарб, якими користується художник. Відповідь Олі С. на прикінцевому етапі (високий рівень): *«Художнику для роботи потрібні мольберт, це така підставка, яку він бере на природу, холст, різні пензлики, їх багато у художника; фарби різні бувають: акварелі, гуаш, масляні, туш, фломастер, а це можна малювати крейдою, вугіллям»*. Правильно назвала художників І. Левітана і його картини «Березень», «Березовий гай», Т. Яблонської «Весна» та визначила їх жанри.

Інна С. (низький рівень) на констатувальному етапі: *Я не знаю, як називається ця картина - «Яка вона за жанром?» – Не пам'ятаю. – «Хто її написав?» – Не знаю. – «Що зображене на картині?» – Ялинка*. На запитання: *«Хто її писав?» – Не знаю..* Відповідь Інна С. (достатній рівень) на прикінцевому етапі: *«Я вже знаю, хто написав цю картину – Шишкін. На ній зображено ялинку взимку. Вона росте на пагорбі. Навкруги темно і холодно. Світить місяць. А це пейзаж «Граки прилетіли весною». Хто художник забув»*.

Якщо на констатувальному етапі розповідь Олі М. була на низькому рівні, вона не знала назви картин, їх жанри, художників, то на прикінцевому етапі дівчина досягла достатнього рівня: *«Я знаю, які це картини: ця*

картина Шишкіна «Зима», він пише пейзажі, у нього всі картини про природу. Це Левітан «Березовий гай» - називається картина. А ця картина теж пейзаж на ній зображено дитячий садок. Хто написав цю картину не знаю».

Як бачимо з відповідей, діти експериментальних груп, засвідчили досить ґрунтовну обізнаність зі змістом образотворчої діяльності порівняльно з констатувальним етапом.

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за комунікативно-відтворювальним етапом подано в таблиці 2.7 та рис 2.7.

Як бачимо з таблиці 2.8. та рисунка 2.8, за комунікативно – відтворювальним критерієм відбулися також позитивні зміни. Так, високого рівня розвитку зв'язного мовлення за комунікативно – відтворювальним критерієм досягли 22% (було 2%) дітей ЕГ і 8% (було 2%) – КГ; на достатньому рівні стало 36% дітей ЕГ (було 11%) і 20% (було 13%) – КЕ; на задовільному рівні було виявлено 34% (було 47%) дітей ЕГ і 42% (було 48 %) КГ на низькому рівні залишилось 8% (було 42%) дітей ЕГ та 36% (було на КЕ – 41%).

Таблиця 2.7

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за комунікативно-відтворювальним критерієм (%)

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
Група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Вміння пояснити процес виконання майбутньої образотворчої діяльності	22	8	36	20	34	42	8	30
Вміння скласти зв'язну розповідь за змістом свого малюнка чи виробу	26	10	48	22	20	30	6	38
Вміння використовувати у зв'язній розповіді образні вирази,	12	2	32	10	46	8	10	40

прислів'я								
Загальний показник	20	7	38	17	34	40	8	36

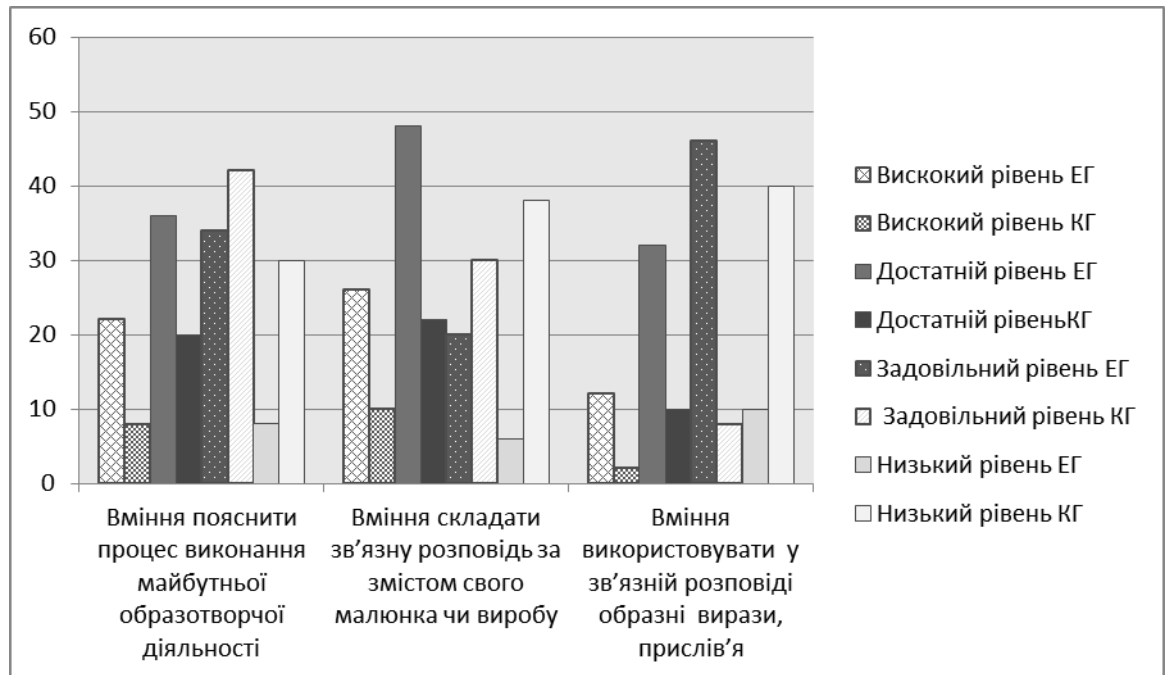

Рис 2.7. Рівні розвитку зв'язного мовлення вміння старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за комунікативно-відтворювальним критерієм (%)

Проілюструємо прикладами.

Христина К. на констатувальному етапі не змогла зовсім пояснити, як вона буде малювати з теми «Весна - красна» (низький рівень). На прикінцевому етапі Христина К. досягла достатнього рівня: *«На дворі весна, я хочу намалювати де-не-де залишки брудного снігу, а так скрізь намалюю світло-зелену травичку, ще невеличку, а в траві – жовті кульбабки; на клумбі – тюльпани: червоні, бузкові, жовті, а ще б я намалювала кущ бузку, не знаю, якщо вийде. А на небі сонечко велике, його промені потраплять на метелика, який сів на кульбабку»*.

Порівнюємо розповідь за своїм малюнком Антона Л. (задовільний рівень: *«Антоне, що ти намалював?» – Весняну прогулянку. «Що ти можеш розповісти про свій малюнок» – Я намалював сонячний день, діти граються. «В які ігри граються діти на твоєму малюнку?» – Різні, в м'яча. «Що ще зображене на твоєму малюнку?» – Котик. «А що робить котик» - він*

гріється на сонці. «Тобі він подобається?» – Так. «Як ти назвав свій малюнок?» – Не знаю.). Розповідь Антона Л. за своїм малюнком «Зимові розваги»: «Я намалював зиму, сніг, сугроби. Посередині ковзанка, хлопчик і дівчинка взяли за руки і катаються. З гірки хлопчик їде на санчатах, а тут мама дивиться, щоб ніхто не впав. Надворі холодно, всі діти тепло одягненні» (високий рівень).

Наводимо приклад використання прислів'їв, образних виразів за змістом картин, виконаних робіт.

Оксана С. (КЕ достатній рівень: Маша С. (до картини І. Шишкіна) «Зимою сонце світить та не гріє»). На прикінцевому етапі вона досягла високого рівня. Прислів'я, які вона пригадала і використала до репродукцій картин з теми «Зима»: «Як лютий не лютий, а на весну брів не хмур, січень – року початок, а зими середина; зимонька-зима, наша краса, зимою сонце світить та не гріє». До теми «Весна»: «весна-красна, вода з гір потекла – весну принесла, весно – ладо, весна – днем красна».

Іванко Л. (КЕ задовільний рівень – зміг згадати тільки *бережи ніс у страшний мороз*). На прикінцевому етапі до теми «Зимові розваги» назвав: *не смійся з чужої біди і сам не попади; бережи свій ніс у великий мороз; морозець, морозець, не щіпи нам щічки; два друга – мороз та в'юга*».

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за креативно-продуктивним критерієм подано в таблиці 2.8. та рисунку 2.8.

Як бачимо з таблиці 2.8 та рисунку. 2.8. 15% (було 4%) дітей експериментальної і 9% (було 3%) контрольної груп засвідчили високий рівень розвитку зв'язного мовлення. Так, наприклад, розповідь Жені К. (КЕ достатній рівень: *Я буду малювати весняний луг.. – «Чим ти будеш малювати луг?» – Олівцями зеленого кольору, бо там багато травички. А ще червоним і жовтим, червоним я буду малювати квіти, а жовтим сонечко*). Розповідь Жені К на ПЕ (високий рівень): *«Я думаю намалювати сніговита на*

майданчику дитячого садка, біля клумби. Я хочу його намалювати білими фарбами –

Таблиця 2.8.

Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за креативно-продуктивним критерієм (%)

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький%	
Група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Вміння планувати й пояснювати майбутню образотворчу діяльність	24	12	54	20	20	40	2	28
Вміння складати творчі розповіді у зв'язку зі своїм малюнком	20	15	48	18	28	37	4	30
Вміння використовувати знайомі художні тексти у творчих розповідях за своїми малюнками (виробами)	12	-	38	22	38	38	12	40
Загальний показник	15	9	46	20	28	38	6	33

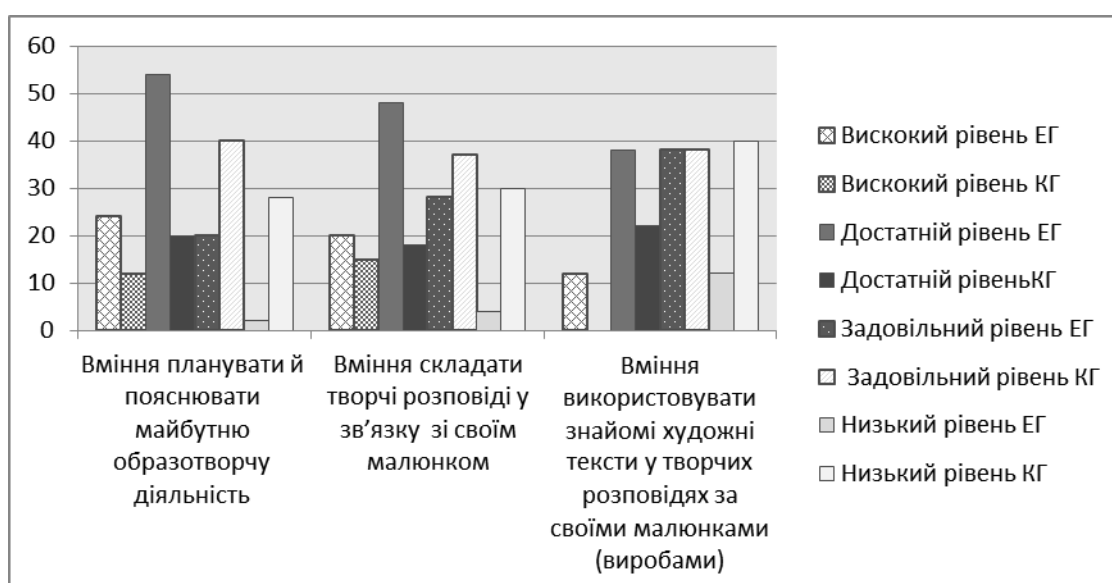

Рис. 2.8. Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за креативно-продуктивним критерієм (%)

гуаш; великого. Внизу великий овал, потім менший і голову. На голові – червоне відро – шапка; ніс – морквою – оранжевий, а ще чорною фарбою очі і червоною рот. А на майданчику буде сірий сніг, затоптаний. А ще я намалюю мітлу сніговику коричневою фарбою».

На достатньому рівні стало 46% (було 13%) дітей експериментальної і 20% (було 13%) – контрольної груп.

Задовільний рівень становив 28% (було 39%) дітей ЕГі 38% (було 40%) – КГ; на низькому рівні залишилися 6% (було 43%) дітей ЕГ і 33% (було 45%) – КГ.

Порівняємо розповіді Олега Р. на констатувальному і прикінцевому етапах. Олегу було запропоновано подумати, щоб він хотів намалювати на весняну тему.

Олег Р. (КЕ, низький рівень): (думає) – *Пролісок (мовчить) Як ти його будеш малювати? – Фарбою, синьою.*

Олег Р. (прикінцевий етап, достатній рівень): *«Я хочу намалювати конвалії на лісовій галявині. Зеленою і світло-зеленою фарбою намалюю траву, а потім у траві – конвалії, білими цяточками на стеблинках, а листя темно-зеленими фарбами, а ще сонце таке, весняне».*

Порівняємо творчу розповідь Павлика С. за змістом картини Т. Яблонської «Біля дитячого садка».

Павлик С. (низький рівень, констатувальний етап): *«Зима, випав сніг, Далі не знаю».*

Павлик С. (достатній рівень, прикінцевий етап): *«Настала зима. Випав сніг, багато насипало снігу: засипало всю ділянку дитячого садка: в снігу павільйон, драбинки, грибки. Діти всі в групах дитячого садка, вони сплять після обіду. Прокинуться, пополудничають візьмуть санки, відерця, совки і*

вийдуть на прогулянку. Будуть паски робити зі снігу, може снігову бабу, а може ще щось».

Оля Д. (низький рівень на констатувальному етапі) не змогла дібрати до свого малюнка з теми «Зима» та до картини Т.Яблонської «Біля дитячого садка» жодного вірша, прислів'я, не могла згадати жодного оповідання чи казки про зиму. На прикінцевому етапі дівчинка досягла достатнього рівня. Так, до своєї роботи з аплікації «Зимові розваги» пригадала два вірші: К. Перелісної «Саночки» і «Ковзани», а до картини Т. Яблонської вірш Л. Біленької «Зимонька»:

Ой ти зимонька – зима
 В тебе жалощів нема:
 Снігом вкрила наш садок,
 Розігнала всіх пташок.
 Вітер твій гуде-гудить,
 За вікном мороз тріщить,
 А та віхола, не раз,
 Заганяє в хату нас.

Зазначимо, що на прикінцевому етапі більшість дітей у своїх розповідях на зимові теми зверталися до тексту знайомих казок («Морозенко», «Брати місяці», «Снігуронька,» «Дванадцять місяців»), і до теми «Весна» пригадували оповідання (О.Іваненко «Бурулька», В. Чапліної і Г. Скребицького «Хто як весну зустрічає», оповідання В.Сухомлинського), віршів про зиму, зимові явища, весну та весняні явища.

Розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку за оцінно-рефлексивним критерієм подано у таблиці 2.9. та рис. 2.9.

Як засвідчують кількісні дані таблиці 2.9 та рисунка 2.9 відбулися позитивні зміни в обох групах. Натомість в експериментальній групі вони були більш відчутними під впливом експериментального навчання. Якщо на констатувальному етапі в обох групах за всіма показниками був відсутній

високий рівень, то на прикінцевому етапі високий рівень було виявлено в 17% дітей ЕГ і 10 % - КГ.

Таблиця 2.9.

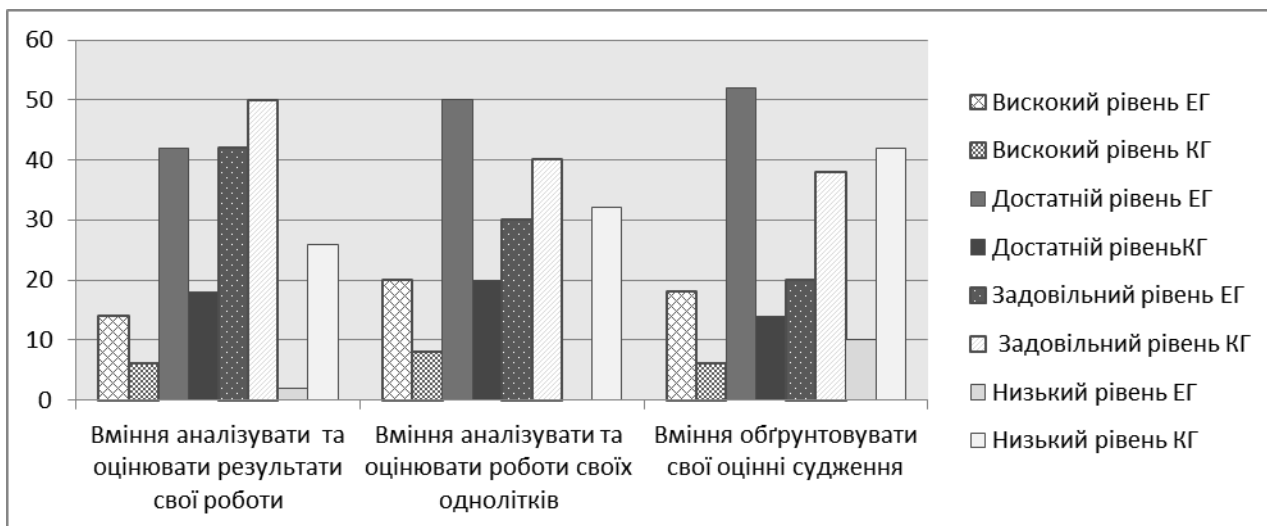
Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за оцінно-рефлексивним критерієм (%)

Показники	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
Група	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Вміння аналізувати та оцінювати результати своєї роботи	14	6	42	18	42	50	2	26
Вміння аналізувати та оцінювати роботи своїх однолітків	20	8	50	20	30	40	-	32
Вміння обґрунтовувати свої оцінні судження	18	6	52	14	20	38	10	42
Загальний показник	17	10	48	17	31	42	4	33

На достатньому рівні стало 48% (було 8%) дітей експериментальної і 17% (було 7%) – контрольної груп.

Задовільний рівень становив 31% (було 39%) дітей ЕГ і 42% (було 34%) – КГ; на низькому рівні залишилися 4% (було 53%) дітей ЕГ і 33% (було 59%) – КГ.

Рис. 2.9. Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності за оцінно-рефлексивним критерієм (%)

Проілюструємо прикладами. Роман Б. (на KE – задовільний рівень, на ПЕ - високий): *«Моя робота називається «Весняна галявина». Мені моя робота не зовсім подобається. Я невдало зліпив травичку, вона вийшла в мене темною для весни, бо в мене був темний пластилін. Хотів зліпити конвалії, не було білого пластиліну, зліпив тюльпан, він у мене більше на дзвіночок схожий. Я дома зліплю краще, у мене там є пластилін різного кольору».*

Віра К. (на KE – достатній рівень, на ПЕ - високий): *«Мені подобається малюнок Олега «Весняна клумба». У нього досить вдало підібрані фарби, яскраві, як сама весна: білі ромашки з жовтими серединками, тюльпани червоні, жовті, рожеві, а тут синя волошка. А весною ще немає волошок, треба було фіалки намалювати. Я думаю, його роботу можна відібрати на виставку».*

Малювання з теми «Зимова ділянка дошкільного закладу»

Олена С. (на KE – задовільний рівень): *«Мені подобається тільки моя робота, я дуже старалась».* На пропозицію вихователя обрати чиюсь роботу, яка їй подобається, відмовилась.

Олена С. (достатній рівень – прикінцевий етап): *«Я б обрала роботу Вадима на виставку. Мені подобається, як він намалював гірку, драбинку, наші грибочки, все-все в снігу, як на картині Яблонської, а ще він намалював сніговика, якого діти зліпили на прогулянці і пішли на обід. А там позаду*

видно дошкільний заклад, а на передньому плані діти залишили совки і відерця».

Порівняльні дані рівнів розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності подано в таблиці 2.10 та діаграмі 2.10.

Таблиця 2.10 засвідчує значні зміни в розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва. Так, високого рівня розвитку досягли 18% (КЕ 3%) дітей експериментальної і 9,5

Таблиця 2.10

Порівняльні дані рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва (%)

	Рівні							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ	КЕ	ПЕ
ЕГ	3	18	12	47,25	44,5	27,5	40,75	5,5
КГ	2,75	9,5	12,25	20,5	42,75	39,75	44	30,75

Примітка: КЕ – контрольний етап; ПЕ прикінцевий етап.

(КЕ 2,75) контрольної груп; достатнього рівня – 47,25% (КЕ 12%) дітей експериментальної і 20,5% (КЕ 12,25%) – контрольної груп. Задовільний рівень засвідчили 27, % (КЕ 544,5%) дітей експериментальної і 39,75% (КЕ 42,75%) – контрольної груп. На низькому рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності залишилось 5,5% (КЕ 40,7%) дітей експериментальної і 30,75% (КЕ 44%) – контрольної груп. Як бачимо, за всіма показниками у дітей експериментальної групи відбулися відчутні позитивні зміни.

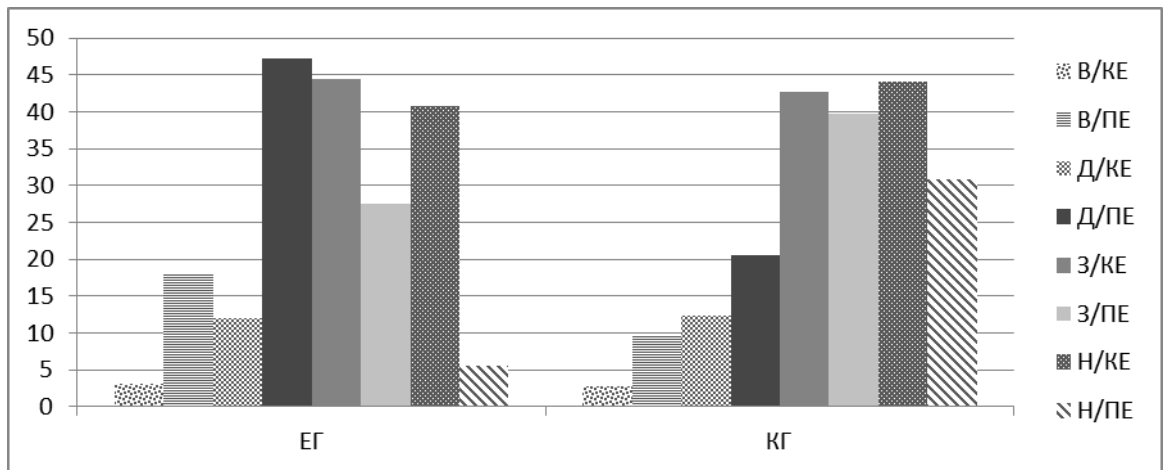

Рис. 2.10. Порівняльні дані рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва (%)

На прикінцевому етапі було обчислено одержані результати щодо розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності методами математичної статистики. Достовірність розбіжностей визначали за критерієм Стьюдента [153]. Критерій визначали за формулою:

$$t = \frac{x - y}{\sqrt{\frac{Qx^2}{Nx} + \frac{Qy^2}{Ny}}}$$

де: t – критерій достовірності результатів;

x, y – середнє значення вибірок;

Q_x – кількість дітей у контрольній групі, які мають низький, задовільний, достатній рівні;

Q_y – кількість дітей в експериментальній групі, які мають низький, задовільний, достатній рівні;

N_x – загальна кількість дітей у КГ;

N_y – загальна кількість дітей в ЕГ.

t критерій після проведення констатувального етапу експерименту складав – 0,01. Коефіцієнт ЕГ дорівнює 3,37, КГ – 3,47. Як бачимо, немає суттєвої різниці між коефіцієнтами КГ і ЕГ.

t критерій після формувального етапу експерименту збільшився і склав – 0,22. Коефіцієнт ЕГ збільшився і дорівнює 4,88, КГ – 4,71. Достовірність розбіжностей характеристик за всіма критеріями в КГ та ЕГ після завершення

експерименту склала 95 % (розрахунковий t-критерій Стьюдента дорівнює в ЕГ – 4,87 при критичному значенні 4,30) [155].

Таким чином, проведений статистичний аналіз отриманих експериментальних даних за всіма критеріями може слугувати достатнім доказом ефективності методики розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності .

Висновки з другого розділу

Для з'ясування рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності було визначено критерії оцінювання дітей: когнітивно-збагачувальний, комунікативно-відтворювальний, креативно-продуктивний, оцінно-рефлексивний.

Показниками оцінювання рівня розвитку зв'язного мовлення дітей виступили: обізнаність дітей з різними видами мистецтва та жанрами художніх картин; обізнаність дітей із матеріалом для образотворчої діяльності; вміння пояснити процес виконання майбутньої образотворчої діяльності; вміння складати зв'язну розповідь за змістом репродукції художньої картини, свого малюнка чи виробу (опис, розповідь); вміння використовувати у зв'язній розповіді образні вирази, прислів'я, порівняння; вміння планувати майбутню образотворчу діяльність за власним задумом; вміння складати творчі розповіді у зв'язку зі змістом своїх малюнків (виробів) та сюжетів репродукцій художніх картин; вміння використовувати знайомі художні тексти (вірші) у творчих розповідях за своїми малюнками (виробами), змістом репродукцій художніх картин; вміння аналізувати та оцінювати результати своєї роботи (малювання, ліплення, аплікація, розповіді); вміння аналізувати та оцінювати роботи своїх однолітків (малювання, ліплення, аплікація, розповіді); вміння обґрунтовувати свої оцінні судження.

За кожним показником у межах кожного критерію було розроблено діагностичні завдання і методики на виявлення вихідного рівня розвитку

зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності. Було виявлено й схарактеризовано чотири рівні розвитку зв'язного мовлення: високий, достатній, задовільний і низький. З'ясувалося, що більшість дітей старшого дошкільного віку перебували на задовільному та низькому рівнях.

Було визначено педагогічні умови ефективного розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності: забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку; наявність позитивних емоційних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності дітей; занурення дітей в активну образотворчо-мовленнєву діяльність.

Теоретичними позиціями побудови експериментальної методики виступили такі методологічні принципи: принцип спрямованості експериментального навчання на інтеракцію мовленнєвої та образотворчої діяльності, комунікативний принцип, принцип наочності, принцип поєднання різних форм, методів і прийомів організації образотворчо-мовленнєвої діяльності, принцип позитивної мотивації і сприятливих емоційних умов (ситуація успіху), принцип поєднання індивідуальних і колективних форм навчання.

Було розроблено модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності, яка обіймала чотири етапи: інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, креативно-мовленнєвий, оцінно-рефлексивний. На кожному етапі реалізувалася експериментальна методика розвитку зв'язного мовлення дітей відповідно до розробленого змісту та перспективного плану.

За результатами прикінцевого зрізу діти експериментальної групи досягли значних позитивних результатів щодо загальних рівнів розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.

Основні положення другого розділу відображено в публікаціях автора [14, 15, 16, 17, 19, 27, 28].

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено проблему розвитку мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності. Визначено педагогічні умови, розроблено експериментальну методичку ефективного розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності.

1. Зв'язне мовлення – це побудова висловлювання як логічного викладу її у підтемах, відрізках мовлення, якому притаманні значна протяжність і розчленованість на більш чи менш завершені (самостійні) частини, має значну протяжність у часі, поділяється на більш чи менш закінчені частини і передає завершену думку.

2. Аналіз наукових досліджень засвідчив наявність потенційних можливостей щодо розвитку зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку. Водночас у науковому фонді з дошкільної педагогіки та лінгводидактики відсутні дослідження щодо взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності, що і спонукало до організації дослідження інтеракційного характеру, тобто взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності.

3. Образотворча діяльність є соціально-педагогічним явищем, що, з одного боку, формує творчу особистість кожної дитини, забезпечує розвиток її самосвідомості, надає можливості самореалізації, з іншого - формує позитивно стійку взаємодію дитини у співтворчості з однолітками й дорослими. Вона є складною синтетичною діяльністю, в якій виявляє себе особистість дитини і під її впливом розвивається образотворча діяльність, яка, у свою чергу, так само впливає на формування особистості дитини.

4. Образотворчо-мовленнєва діяльність - це вид художньо-мовленнєвої діяльності, в якій мовленнєві дії підпорядковуються меті й змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання й коментарю. Образи, створені засобами кольору, лінії,

форми, композиції, стають цільними, яскравішими, якщо опосередковуються мовленням.

Образотворчо-мовленнєву діяльність розуміємо як інтегровану художньо-мовленнєву діяльність, у процесі якої дитина подумки (чи в голос) планує (моделює) процес і результат художньо-образного створення (перетворення) предметів і явищ довкілля (малюнки, вироби, ліплення, аплікація і т.ін.), використовуючи різні типи мовленнєвого супроводу: пояснення, планування, констатація, міркування, оцінні судження.

Мовленнєво-образотворча діяльність – це двокомпонентне утворення, в основі якого лежить взаємодія (інтерація) мовленнєвої та образотворчої діяльностей, за якою мовлення супроводжує процес образотворчої діяльності, підпорядковане змісту образотворчої діяльності, впливає на результат образотворення.

5. Проаналізовано чинні програми, навчально-виховні плани, проведено анкетування вихователів, результати яких засвідчили, що під час образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку, вихователями не ставляться завдання розвитку зв'язного мовлення дітей; у дошкільних навчальних закладах відсутній цілеспрямований процес розвитку зв'язного мовлення на заняттях з образотворчої діяльності.

6. Для з'ясування рівня розвитку зв'язного мовлення засобами образотворчої діяльності було визначено критерії оцінювання дітей: когнітивно-збагачувальний, комунікативно-відтворювальний, креативно-продуктивний, оцінно-рефлексивний з відповідними показниками. За кожним показником у межах кожного критерію було розроблено діагностичні завдання і методики на виявлення вихідного рівня розвитку зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності. Було виявлено й схарактеризовано чотири рівні розвитку зв'язного мовлення: високий, достатній, задовільний і низький. З'ясувалося, що більшість дітей старшого дошкільного віку перебували на задовільному та низькому рівнях.

7. Визначено педагогічні умови ефективного розвитку мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності: забезпечення взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей старшого дошкільного віку; наявність позитивних емоційних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності дітей; занурення дітей в активну образотворчо-мовленнєву діяльність.

8. Теоретичними позиціями побудови експериментальної методики виступили такі методологічні принципи: спрямованість експериментального навчання на інтеракцію мовленнєвої та образотворчої діяльності, комунікативний принцип, наочності, поєднання різних форм, методів і прийомів організації образотворчо-мовленнєвої діяльності, позитивної мотивації і сприятливих емоційних умов (ситуація успіху), поєднання індивідуальних і колективних форм навчання.

9. Було розроблено модель розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності, яка обіймала чотири етапи: інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, креативно-мовленнєвий, оцінно-рефлексивний. На кожному етапі реалізувалася експериментальна методика розвитку зв'язного мовлення дітей.

10. За результатами прикінцевого зрізу, високого рівня розвитку досягли 18% (КЕ 3%) дітей експериментальної і 9,5 (КЕ 2,75) контрольної груп; достатнього рівня – 47,25% (КЕ 12%) дітей експериментальної і 20,5% (КЕ 12,25%) – контрольної груп. Задовільний рівень засвідчили 27,5% (КЕ 44,5%) дітей експериментальної і 39,75% (КЕ 42,75%) – контрольної груп. На низькому рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності залишилось 5,5% (КЕ 40,7%) дітей експериментальної і 30,75% (КЕ 44%) – контрольної груп. Як бачимо, за всіма показниками у дітей експериментальної групи відбулися відчутні позитивні зміни.

Виконана робота не вичерпує всіх актуальних питань досліджуваної проблеми. Перспективу дослідження вбачаємо в розвитку зв'язного мовлення дітей засобами інших видів художньо-естетичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства : развитие отношений ребенка в детской субкультуре / Вера Васильевна Абраменкова. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 416 с. (Серия «Библиотека школьного психолога»).
2. Абраменкова В. В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. – 2002. – №1. – С. 3-16.
3. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – СПб. : Златоуст, 1999. – 472 с.
4. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
5. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания / Б. Г. Ананьев / Под ред. А. А. Бодалева. – М. : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
6. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 336 с.
7. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев . – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1969. – 39 с.
8. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 1988. – 238 с.
9. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 606 с.
10. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды/ Сост. М.Ю. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560с.
11. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / [під ред. О. Л. Кононко]. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
12. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: за ред. А. М. Богуш; авт. кол-в: Богуш А. М., Бельенька Г. В., Богініч О. Л.,

- Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. — К.: Видавництво МОН, 2012. – 26 с.
13. Бакушинский А. Художественное творчество и воспитание. Опыт исследования на материале пространственных искусств.– М.: Карапуз, 2009 – 320 с.
14. Баранова В. В. Содержание и методы развития связной речи детей в изобразительной деятельности // Концепт. – 2014. – № 05 (май). – ART 14125. – 0,5 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14125.htm>. – Гос. рег. Эл № ФС 77-49965. – ISSN 2304-120X
15. Баранова В. В. Використання образотворчої діяльності для розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку у ДНЗ : Матеріали третьої всеукраїнської конференції з міжнародною участю [«Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні»] (26 квітня 2013 р.) / Баранова Вероніка Володимирівна . – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Сімферополь – Дніпропетровськ. - 2013. - С. 11 - 13
16. Баранова В. В. Проблема інтеракції мовленнєвої та образотворчої діяльності у ДНЗ : Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції [«Педагогіка та психологія: наука та практика на сучасному історичному етапі»] (26 - 27 квітня 2013 р.) / Баранова Вероніка Володимирівна . – Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень» - 2013. С.34-36
17. Баранова В. В. Педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в процесі образотворчої діяльності // Матеріали за X міжнародна научна практична конференція [«Ключові въпроси в съвременната наука - 2014»] (17 - 25 април 2014.) / Баранова Вероніка Володимирівна . – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД - 2014. - С.19-21

18. Баранова В. В. Підготовка студентів факультету дошкільного виховання до формування у дошкільників навичок малювання технічними засобами навчання / Баранова Вероніка Володимирівна // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Якість підготовки фахівців в умовах Болонського процесу»] (Одеса, 20–21 листопада 2007 р.). – Одеса : ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2008. – С. 3–4.
19. Баранова В. В. Роль виховання в інтеракції мовленнєвої і образотворчої діяльності дітей у дошкільному навчальному закладі / Баранова Вероніка Володимирівна // Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 195-й річниці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (Одеса, 27–30 вересня 2013 р.). – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2013. –С. 46–47.
20. Баранова В. В. Взаємозв'язок мовленнєвої та образотворчої діяльності дітей у дошкільному навчальному закладі/ В.В. Баранова // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип.24. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – 2012. – С. 44-48
21. Баранова В. В. Взаємозв'язок мовлення і зображувальної діяльності дітей у теорії дошкільного виховання/ Баранова Вероніка Володимирівна// Матеріали Першого міжнародного педагогічного конгресу [«Дошкільна, перед шкільна та початкова ланки освіти: реалії та перспективними»] (Одеса, 30 травня -2 червня 2011р.) . – Одеса : Абрикос Компани, 2011. – С. 11–12.
22. Баранова В. В. Вплив образотворчої діяльності на розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку/ В.В. Баранова // Збірник укових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ. – БДПУ.– 2012. – № 3. – С. 77 - 82
23. Баранова В. В. Дослідження зв'язного мовлення дітей дошкільного в сучасній науці / В.В. Баранова // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Одеса. – ПНПУ ім. К.Д. Ушинського. – № 9 - 10. – 2012. – С. 77 – 82

24. Баранова В. В. Змістовий аспект взаємозв'язку мовленнєвої та образотворчої діяльності/ В.В. Баранова // Проблеми Сучасної педагогічної освіти: Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб.статей: Ялта: РВВ КГУ. –Вип.35. – Ч.1.. – 2012. – С. 246-253
25. Баранова В. В. Проблема розвитку зв'язного мовлення в процесі зображувальної діяльності дітей дошкільного віку в сучасній теорії і практиці ВНЗ / Баранова Вероніка Володимирівна// Матеріали Міжнародній науково-практичній конференції [«Вища освіта в сучасному суспільстві: шляхи оновлення та засоби реформування»] (Одеса, 6–7 жовтня, 2011 р.). – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2011. –С. 6–8.
26. Баранова В. В. Рівні розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників в образотворчій діяльності / В.В. Баранова // Матеріали Міжнародній науково-практичній конференції [«Актуальні питання сучасної педагогіки»] (Острог, 1–2 листопада, 2013 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. –С. 87–89.
27. Баранова В. В. Розвиток у дітей розумових дій засобами малювання/ Баранова Вероніка Володимирівна // V Всеукраїнськи науково-практичні читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині Костянтина Дмитровича Ушинського (Одеса, 15–16 травня 2007 р.). – Одеса : ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2007. – С. 81–83.
28. Баранова В. В. Специфіка зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку / В.В. Баранова // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Одеса. – ПНПУ ім.. К.Д. Ушинського. – № 5 - 6. – 2013. – С. 32 - 37
29. Баранова В. В. Стан розвитку зв'язного мовлення у процесі образотворчої діяльності дітей дошкільного віку / В.В. Баранова // Наука і освіта. - № 3. – 2013. – С. 10-13
30. Баранова В. В. Сутність образотворчої діяльності / Баранова В.В. // Наука і освіта. - № 8. – 2012. – С. 11-14

31. Баранова В. В. Сутність феномена «зв'язне мовлення»: генеза його становлення/ В.В. Баранова // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Одеса. – ПНПУ ім.. К.Д. Ушинського. – № 9 - 10. – 2012. – С. 56 – 61
32. Бахтин М. М. Естетика словесного творчства / М. М. Бахтин. – М., 1986. – 431 с.
33. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник для студентів вищ. навч. закл.] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», (Альма-матер), 2004. – 342 с.
34. Білан О. І. Навчання дітей старшого дошкільного віку розповіді за ілюстраціями: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Білан Олександра Іванівна ; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т (м. Одеса) ім. К.Д.Ушинського. - О., 2003. - 232 с.
35. Богатеева З. А. Чудесные поделки из бумаги [Книга для воспитателей детского сада и родителей]/ З.А.Богатеева. – М.: Просвещение,1992, - 208 с.
36. Богуш А. М. Компетентнісний підхід до мовленнєвого розвитку дошкільників / Алла Михайлівна Богуш // У кн. Педагогічна і психологічна науки в Україні. – Том 2. Дидактика, методика, інформаційні технології. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С.155-170.
37. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / Алла Михайлівна Богуш. – Х. : Вид-во «Ранок», 2011. – 176с. – (Дошкільна освіта).
38. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : [підручник] / За ред. А. М. Богуш. . – К. : Вища школа, 2007. – 542 с.
39. Богуш А. М. Запрошуємо до розмови. Розповідання за сюжетними / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш/ Навчально-методичний комплект для дітей старшого дошкільного віку: методичний посібник та 16 картин. – К.: «Генеза», 2013. – 43 стр.
40. Богуш А. М. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку/ А.М. Богуш, Н.В. Гавриш/ Навчально-методичний комплект: посібник та

предметні картинки. – К.: «Генеза», 2013. – 160 стр.

41. Богуш А. М. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку/ А.М. Богуш, Н.В. Гавриш/ Навчально-методичний комплект (216 предметних картинок за 18 тематичними групами, три касових поля з 18 кишеньками). – К.: «Генеза», 2013. – 160 стр. + зошит.

42. Богуш А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. [Навчально-методичний посібник] / А.М.Богуш, Н.І.Луцан. – К. : Видавничий дім «Слово», 2008. – 256 с.

43. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : [підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти] / Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. – К. : Видавничий дім «Слово», 2006. – 304с.

44. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах / А.М.Богуш, Н.В. Гавриш- К.: Видавничий дім «Слово», 2011, - 704 с.

45. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: підручник/ А. М. Богуш, Н. В. Гавриш/ [за ред. А. М. Богуш]. друге видання, доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2011. – С. 544

46. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти/ А.М. Богуш. – Х. : Вид-во «Ранок», 2011. – 176 с.

47. Богуш А. М. Методика організації художньо–мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах/ А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, Т. М. Котик / . – К. : Видавничий дім «Слово», 2006. – 544 с.

48. Богуш А.М. Культура речевого об'єднання дітей дошкільного віку / А.М. Богуш, Е.П. Амацьєва, С.К. Хаджираєва. – Х. : Вид-во «Ранок», 2011. – 288 с.

49. Богуш А.М., Березовська Л.І. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності : [монографія] / А.М.Богуш, Л.І.Березовська. – Одеса : М.П. Черкасов, 2008. – 203 с.;

50. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років :

- [монографія] / Богуш Алла. – [2-е видання]. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – 374 с.
51. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников : проблемы и подходы / Е. Д. Божович // Вопросы психологии. – 1997. – №1. – С. 36-39.
52. Божович Е. Д. Учителю о языковой компетенции школьника. Психолого-педагогические аспекты языкового образования / Е. Д. Божович. – М., 2002.
53. Божович Л. И. Психическое развитие школьника и его воспитание / Л. И. Божович, Л. С. Славина. – М. : Знание, 1979. – 96 с.
54. Божович Л. И. Избранные психологические труды : Проблемы формирования личности / Л. И. Божович / [Под ред. Д. И. Фельдштейна]. – М. : Междунар. пед. академия, 1995. – 212 с.
55. Бородич А. М. Методика развития речи детей. – М.,: Просвещение, 1974. – 228 с.
56. Бюлер К. Духовное развитие ребёнка / К. Бюлер. – М. : Новая Москва, 1924. – 556 с.
57. Вахтеров В. П. Основы новой педагогики / В. П. Вахтеров. – М. : Т-во И. Д. Сытина, 1913. – Т. 1. – 583 с.
58. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : [метод. посібн.] / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006 – 268 с.
59. Вашуленко М. Компетентнісний підхід до перевірки мовних і мовленнєвих знань молодших школярів / М. Вашуленко // Початкова школа. – 2009. – №1. – С. 16–20; №2. – С. 8-11.
60. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. С. Вашуленко // Початкова школа, 2000. – №4. – С.11-14.
61. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Під ред.. В.Т.Бусел. – К. : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
62. Ветлугина Н.А. Художественное творчество и ребенок/ Ветлугина Н.А.- М.: Педагогика. – 1972. – 287с.

63. Виноградова Н.Ф. Окружающий мир : Методика обучения : 1 – 4 классы/ Н.Ф. Виноградова. - М.: Вентана – Граф, 2004. – 240 с.
64. Волков Н.Н. Восприятие предмета и рисунка/ Николай Николаевич Волков. – М. – 508 с.
65. Впевнений старт. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку (6-й рік життя). – К., 2010. – 36 с.
66. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во Акад. пед. наук. РСФСР, 1956. – 519 с.
67. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – [5 изд., испр.]. – М. : Лабиринт, 1999. – 351 с.
68. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский / [под ред. В.В. Давыдова]. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
69. Выготский Л. С. Собрание сочинений : [В 6-ти т.] / Лев Семенович Выготский. – Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1982. – 504 с.
70. Выготский Л. С. Собрание сочинений : [В 6-ти т.] / Лев Семенович Выготский. – Т. 3. Проблемы развития психики / Под ред. А. М. Матюшкина. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
71. Выготский Л. С. Собрание сочинений : [В 6-ти т.] / Лев Семенович Выготский. – Т. 6. Научное наследие / Под ред. М. Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1984. – 400 с.
72. Вышнякова С. М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика/ С.М. Вышнякова.- Москва: НМЦ СПО, 1999. - 538 с.
73. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – Калинин, 1987. – 138 с.
74. Гальперин П. Я. Развитие исследований по формированию умственных действий / П. Я. Гальперин // Психологическая наука в СССР. – М., 1969. – Т. 1. – 599 с.

75. Глухов В. П. Основы психолінгвістики / В. П. Глухов. – М. : АСТ : Астрель, 2005. – 351 с.
76. Головань Микола. Компетенція і компетентність : досвід теорії, теорія досвіду / М. Головань // Вища освіта України. – 2008. – №3. – С. 23-31.
77. Головань Н. А. Особливості монологічного мовлення учнів 1-3 класів : Дис. ... канд. психол. наук / Н. А. Головань. – К., 1972. – 193 с.
78. Головин Б. Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1983. – 231 с.
79. Головин Б. Н. Основы культуры речи : [учебное пособие для вузов по специальности : "Русский язык и литература"] / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1988. – 320 с.
80. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Устимович Гончаренко. – [Видання друге, доповнене й виправлене]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
81. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
82. Гусарова И. Л. Аппликация в детском саду/ Ирина Леонидовна Гусарова. – М.: Просвещение. – 1986. – 61 с.
83. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
84. Давыдов В.В. Проблемы развивающегося обучения. Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В.В.Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.
85. Дитина : Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту : О. В. Огневюк, К. І. Волинець; наук. кер. програмою : О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко, Н. В. Кудикіна; авт. кол. : Г. В. Беленька, Е. В. Белкіна, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко, С. А. Васильєва, М. С. Вашуленко [та ін.] / Мін. осв. і наук., мол. та спорту України; Головн. упр. осв. і наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ. ун-т

- ім. Б. Грінченка. – 3-є вид., доопр. та доп. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
86. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / [автор. колектив] ; (науковий керівник К. Л. Крутій). – Запоріжжя : ТОВ "ЛПС" ЛТД, 2011. – 188 с.
87. Додонов Б. И. В мире эмоций/ Борис Игнатъевич Додонов. - Киев, 1987 г., С. 48-52.
88. Доронова Т. Н. Природа, искусство и изобразительная деятельность детей / Т. Н. Доронова. – М. : Просвещение, 2007. – 160 с.
89. Дошкільна освіта. Словник - довідник /Упор. К.Л. Крутій, О.О. Фунтікова. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2010, 234с.
90. Дымарский М. Я. Текст – дискурс – художественный текст / М. Я. Дымарский // Текст как объект многоаспектного исследования : Научно-методологический семинар «TEXTUS». – СПб.; Ставрополь, 1998. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 18-26.
91. Енциклопедія освіти / гол.ред. В.Г. Кремень Інтер, 2012. – 1048 с.
92. Енциклопедія освіти/ гол.ред. В.Г. Кремень Інтер, 2008. – 1040 с.
- 93.Ерастов Н.П. Психологические проблемы рациональной организации учебной работы школьников/ Н.П.Ерастов.- Ярославль, 1972,-96 с.
94. Жаринова Е. С. Связная устная речь младших школьников / Е. С. Жаринова / Речевое развитие младших школьников. – М. : Просвещение, 1970. – 222 с.
95. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
96. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Николай Иванович Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 158 с.
97. Жинкин Н. И. Язык – речь – творчество : Исследования по семиотике, психолінгвістике, поезіке : Избр. тр. / Н. И. Жинкин. – М. : Лабиринт, 1998. – 366 с.

98. Жинкин Н. М. Психологические основы развития речи / Н. М. Жинкин. – М. : Просвещение, 1966. – С. 14-16.
99. Жинкин Н.И. Психологические основы развития мышления и речи / Н.И. Жинкин // Русский язык в школе. – 1985. – №1. – С. 47-54.
100. Закон України про дошкільну освіту. – К. : Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2001. – 33 с.
101. Запорожец А. В. Об эмоциях и их развитии у ребенка. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / А. В. Запорожец. – М. : Педагогика, 1986. – 216 с.
102. Запорожец А. В. Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения / А. В. Запорожец // Избранные психологические труды в 2 т. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 1. – 320 с.
103. Зарубина Н. Д. Текст : лингвистический и методический аспекты / Н. Д. Зарубина. – М. : Русский язык, 1981. – 113 с.
104. Захарова В.Л. Навчання як умова активізації творчості в образотворчій діяльності дошкільників/ Вікторія Леонідівна Захарова: Автореф. дис.канд.пед.наук: 13.00.08- дошкільна педагогіка. – Одеса. – Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, - 1995. - 18с.
105. Захарченко В.Г. Формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами сюжетно-рольової гри/ В.Г. Захарченко: Дис.канд.пед.наук: 13.00.01- загальна педагогіка та історія педагогіки. – К., 1997. – 186с.
106. Зимняя И. А. Личностно-деятельностный подход в обучении русскому языку / И. А. Зимняя // Русский язык за рубежом. – 1985. – № 5. – С. 41– 42.
107. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2002. – 384 с.
108. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
109. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе /

- И.А. Зимняя. – М : Просвещение, 1991. – 222 с.
110. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
111. Зимульдинова А. О. Особливості розвитку зв'язного мовлення шестирічок / А. О. Зимульдинова // Початкова школа. – 1988. – №2. – С.36-39.
112. Зинченко В. П. Методологические вопросы психологии / В. П. Зинченко, С. Д. Смирнов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 165 с.
113. Зрожевская А.Я. Обучение грамоте детей старшего дошкольного возраста / А.Я. Зрожевская, Машкова З.Я., Коцур З.А. – Бердянск, 1995. – 50 с.
114. Истомина З. М. Влияние словесного образца и наглядного материала на развитие речи ребенка дошкольника / З. М. Истомина. – М. : Известие АПН РСФСР, 1956. – Вып. 81. – С. 139-168.
115. Изард К. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард. Санкт-Петербург. – Мастера психологии. – 2007. – 265 с.
116. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / Моисей Самойлович Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
117. Казакова Т. Изобразительная деятельность: интеграция и взаимосвязь видов / Т. Казакова // Дошкольное воспитание. – 2006. – № 2. – С. 80 – 86.
118. Казакова Т. Сказочный образ в изобразительном творчестве, или „Оживи сказку” / Т. Казакова, И. Лыкова // Дошкольное воспитание. – 2005. – № 2. – С. 87 – 91.
119. Калмикова Л. О. Комуникативний підхід до розвитку мовлення / Л. О. Калмикова // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. –С. 51-55.
120. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку : [монографія] / Лариса Олександрівна Калмикова. – К. : Фенікс, 2008. – 497 с.
121. Калуська Л.В. Соняшник. [Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку]/Л.В. Калуська .- Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 144с.

122. Климов Е. А. Основы психологии : [уч. для вузов] / Евгений Александрович Климов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 462 с.
123. Клюев Е. В. Речевая коммуникация : [учеб. пособие для ун-тов] / Е. В. Клюев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
124. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике / Галина Михайловна Коджаспирова, Алексей Юрьевич Коджаспиров. – Москва : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д : Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
125. Колунова Л.А. Работа над словом в процессе развития речи детей старшего дошкольного возраста/ Л.А. Колунова. Дисс. канд. пед. наук. М., 1993. -173 с.
126. Комарова Т. С. Игра и изобразительное творчество / Т. С. Комарова // Дошкольное воспитание. – 2005. – № 4. – С. 74 – 76.
127. Комарова Т. С. Формирование графических навыков у дошкольников / Т. С. Комарова. – М. : Просвещение, 1970. – 152 с.
128. Комарова Т. С. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию / Т. С. Комарова, Н. П. Сакулина, Н. Б. Халезова и др. / [учеб. пособие для учащихся пед.уч.–щ по спец. Дошкольное образование, под ред. Т. С. Комаровой]. – М.: Просвещение, 1991. – 256 с.
129. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов / Н. Г. Комлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1308 с.
130. Комплексна додаткова освітня програма «Дитина у дошкільні роки» / [під ред. К. Л. Крутій]. – Запоріжжя : Ліпс, 2011. – 188 с.
131. Короткова Э. П. Обучение детей дошкольного возраста рассказыванию / Э. П. Короткова. – [Изд. 2-е испр. и доп.]. – М. : Просвещение, 1982. – 128 с.
132. Костюк Г.С. Избранные психологические труды /Г. С. Костюк. – М. : Педагогика, – 1988. – 304 с.
133. Котляр В.Ф. Изобразительная деятельность дошкольников. – К.: Рад. шк., 1986. – 92с.

134. Краткая философская энциклопедия. – М. : Издат. группа «Прогресс» - «Энциклопедия», 1994. – 576 с.
135. Крафт Б. Реализация инструктивного диалога шестилетними дошкольниками / Б. Крафт // Психолингвистика. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1984. – С. 260–282.
136. Курлянд З.Н. Педагогіка вищої школи [навчальний посібник] / З.Н. Курлянд, Р.І.Хмелюк, А.В.Семенова/ За ред. З.Н. Курлянд. – 2 вид. перероб. і доп. – Київ : Знання. – 2005. – 399 с.
137. Ладыженская Т. А. Живое слово. Устная речь как средство и предмет обучения / Т. А. Ладыженская. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
138. Ласунова С.В. Розвиток описового мовлення старших дошкільників засобами української народної іграшки: Дис... на здобуття наукового ступеня к-та пед. наук / спеціальність 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова) / Ласунова Світлана Валеріївна. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. – Одеса, 2000. – 195 с.
139. Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста / А. А. Леонтьев // Лингвистика текста : Сб. науч. трудов МГПИИЯ. – М., 1976. – Вып. 103. – С. 168-172.
140. Леонтьев А. А. Психология общения / Алексей Алексеевич Леонтьев. – Тарту, 1974. – 218 с.
141. Леонтьев А. А. Язык и разум человека / А. А. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1965. – 128 с.
142. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
143. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл; СПб. : Лань, 2003. – 287 с.
144. Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. :Наука, 1974. – 387 с.
145. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождения речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 306 с.

146. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
147. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерные реконструкции / Д. А. Леонтьев //Философские науки. – 1996. – №4. – С. 15 – 26.
148. Леушина А. М. О роли и значении пересказа в развитии речи дошкольника / А. М. Леушина. – М. : Просвещение, 1978. – 142 с.
149. Леушина А. М. Развитие связной речи у дошкольников. Психология речи / А. М. Леушина, Уч. заметки им. Герцена. – 1941 - Т. 5. – 1941 С. 22 - 136.
150. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
151. Лисина М. И. Проблема онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М. : Педагогика, 1986. – 214 с.
152. Лисина М. И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками / М. И. Лисина // Вопросы психологии. – 1982. – №4. – С. 97-101.
153. Лупандин В. И. Математические методы в психологии : учеб. пособ. / В. И. Лупандин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2009. – 175 с.
154. Лурия А. Р. Письмо и речь : Нейролингвистические исследования / А. Р. Лурия. – М. : Академия, 2002. – 346 с.
155. Лурия А. Р. Речь и развитие психических процессов у ребенка / А. Р. Лурия, Ф. Я. Юдович. – М., 1956. – 213 с.
156. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия (Под ред. Е. Д. Хомской). – [2-е изд.]. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 336 с.
157. Луцан Н. І. Теорія і практика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку в мовленнєво-ігровій діяльності : дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : 13.00.02 / Надія Іванівна Луцан. – Одеса, 2005. – 466 с.

158. Луцан Н. В. Мовленнєво–ігрова діяльність дітей дошкільного віку: дис.. на здобуття наук. ступеня пед. Наук: спец: 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Н.І. Лучан. – О., 2005. 425 с.
159. Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников: пособие для учителя/ М.Р. Львов. – М.:Просвещение . – 1985.
160. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути ее развития / М.Р. Львов. – М. – 1975.
161. Львов М. Р. Основы теории речи : [учеб. пособие для студентов пед. вузов] / М. Р. Львов. – М. : Academia, 2000. – 247 с.
162. Львов М. Р. Развитие языкового чутья и опора на него и обучение родному языку [Текст] / М. Р. Львов // Русская словесность. – 2003. – № 1. – С. 41-46.
163. Люблінська Г. О. Дитяча психологія / Ганна Олександрівна Люблінська. – К. : Вища школа, 1974. – 355 с.
164. Макаренко С. І. Збагачення словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «теорія і методика навчання (українська мова)» / С. І. Макаренко. – Луганськ, 2010.
165. Макаров М. Р. Основы теории дискурса / М. Р. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
166. Малікова Ю. В. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва: автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ю.В. Малікова ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. — О., 2009. — 21 с.
167. Маркова А. К. Психология усвоения языка как средства общения / А.К. Маркова. – М. : Педагогика, 1974. – 240 с.
168. Мацько Любов. Українська мова в освітньому просторі : [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] Л.Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
169. Мацько Л. І., Сидоренко О.М. Українська мова : [посібник] / Л. І. Мацько,

- О. М. Сидоренко. – К. : Либідь, 1995. – 432 с.
170. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О. С. Мельничук//Мовознавство. – 1997. - №2-3. – С.13-19
171. Менг К. Онтогенез речевого общения / К. Менг // В кн. : Психолого-педагогические вопросы развития речи в детском саду. – М. : АПН СССР, 1981. – С. 55-62.
172. Менг К. Коммуникативно-речевая деятельность старших дошкольников в ситуативной обусловленности (компоненты и градации) / К. Менг // Психолингвистика : Сб. ст. – М. : «Прогресс», 1984. – С. 241–259.
173. Методика навчання рідної мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. П. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 264 с.
174. Методика навчання української мови в початковій школі : [Навч-метод. посібн. для студентів вищ. навч. закладів] / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
175. Михайлова Л. І. Розвиток розмовного мовлення дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л.І. Михайлова ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — О., 2010. — 21 с.
176. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта /В. С. Мухина. – М., 1981. – 265 с.
177. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ століття. – К. : Видавництво «Шкільний світ», 2001. – 16 с.
178. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012 – 2021 роки. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://guonkh.gov.ua/reforma_osviti/1517.html
179. Негневицкая Е.И. Язык и дети / Е.И. Негневицкая, А.М. Шахнарович. – М. : Наука, 1981. – 111 с.
180. Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи / О. А. Нечаева. – Улан-Уде, 1974. – 121 с.
181. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.

182. Новий тлумачний словник української мови : [у чотирьох томах] / Укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Видавництво «Аконіт», 1999. – Т.3. – 927 с.
183. Новий тлумачний словник української мови : [у чотирьох томах] / Укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 4. – 926 с.
184. Новик И. Б. О моделировании сложных систем / И. Б. Новик. – М. : Мысль, 1965. – 335 с.
185. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за заг. ред. Г. В. Сухорукової. – К. : Вид. Дім „Слово”, 2010. – 376 с.
186. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки : рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства : факс. вид. 1936 р. / Іван Огієнко. – К. : Обереги, 1994. – 72 с. – (Б-ка рідної мови).
187. Огієнко І. І. Українська культура / І. І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 277 с.
188. Омеляненко А. В. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді роздуми/ Алла Володимирівна Омеляненко: Дис.канд.пед.наук: 13.00.02- теорія і методика навчання (українська мова). -Бердянськ, 2007. – 229 с.
189. Орланова Н. П. Складання казок дітьми старшого дошкільного віку / Н. П. Орланова. – К. : Радянська школа, 1974. – 126 с.
190. Пантелеев Г. Детский дизайн/ Георгий Пантелеев. – М.: КАРАПУЗ-ДИДАКТИКА, 2006. – 192 с.
191. Пассов Е. И. Диалог культур : социальный и образовательный аспекты / Е. И. Пассов // Мир русского слова. – 2001. – № 2. – С. 54-59.
192. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.

193. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е. И. Пассов. – М., 1977. – 216 с.
194. Педагогика : Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : «Современное слово», 2005. – 720 с.
195. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
196. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Жан Пиаже. – М., 1997. – 250 с.
197. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов / Сост. Г. С. Савенок. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с.
198. Пироженко Т. О. Мовленнєве зростання дошкільника : [науково-методичний посібник] / Т.О. Пироженко. – К. : Грайлик, 1999. – 38 с.
199. Пироженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Тамара Пироженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 152 с.
200. Порядченко Л.А. Наступність у навчанні опису дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Л.А. Порядченко; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. — О., 2007. — 21 с.
201. Постоян Т.Г. Розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в процесі продуктивно-творчої діяльності : дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Постоян Тетяна Григорівна. – О., 1998. – 195 с.
202. Природа и художник: Художественно–экологическая программа по изобразительному искусству / [за ред. Т.А. Копцевой]. – М.: Сфера. – 2008. – 208 с.
203. Програма виховання дітей і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина» / – К. : «Богдана», 1999. – 327 с.
204. Програма виховання дітей і навчання дітей дошкільного віку «Малютко» / К. – 1999. – 288 с.

205. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І.Білан, Л.М.Возна, О.Л.Максименко та ін.. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 264 с.
206. Развитие речи детей дошкольного возраста / [Под ред..Ф.А. Сохина]. – М.:Просвещение, 1984. – 223 с.
207. Развитие речи и творчества дошкольников : Игры, упражнения, конспекты занятий / Под ред. О. С. Ушаковой. – М. : ТЦ Сфера, 2001. – 144 с.
208. Речь ребенка : Ранние этапы / Ред. С. Н. Цейтлин. – СПб., 2000.
209. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку : [монографія] / Л. О. Калмикова, Н. В. Харченко, С. Д. Дем'яненко, Л. А. Порядченко; / За заг. ред. Л. О. Калмикової. – К. : ПП Медведєв, 2007. – 304 с.
210. Розвиток мовлення. Конспекти комплексних занять. Старша група / Упоряд. В.Л.Сухар. – Х. : Вид-во «Ранок», 2011. – 208 с. – (Дошкільна освіта)
211. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : [Пособие для учителя] / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — [3-е издание, исправленное и дополненное]. — М. : Просвещение, 1985. — 399 с.
212. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : В 2 т. / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 488 с.
213. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : В 2 т. / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 450 с.
214. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2004. – 713с.
215. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / И. М. Румянцева. – М. : PerSe (Логос), 2004. – 319 с.
216. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Федорівна Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
217. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Федорівна Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
218. Рыбалко Е. О проявлении способностей у детей в дошкольном возрасте / Е. Ф. Рыбалко // Проблемы способностей. М. 1962. - С. 73 – 79.

219. Рыбников Н.А. Детские рисунки и их изучение. – М. – Л., 1926. – 48с.
220. Сакулина Н.П. Роль слова и наглядных приёмов в обучении рисованию и лепке в детском саду // Наглядность и слово в художественном воспитании дошкольника (методы художественного воспитания) / Отв. ред. Н.П.Сакулина. – Известия АПН РСФСР. – М.: Изд-во АПН, 1955. – Вып. 69. – С. 3-85.
221. Симонов П. В. Что такое эмоция/ Павел Васильевич Симонов.- М.: Наука, 1966. - 94 с.
222. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів (монолог) / І. О. Синиця. – К.:Рад.школа, 1974. – 206 с.
223. Скиданова Л. Декоративне малювання та аплікація в дитячому садку: методический материал / Л. Я. Скиданова, Л.І. Сірченко. - 2-е вид. - Київ : Радянська школа, 1981. - 64 с.
224. Словарь лингвистических терминов / [авт. сост. Ахманова О.С.] – М.: Сов. Энциклопедия, 1966. – 608 с.
225. Словник-довідник з української лінгводидактики : [навч. посібн.] / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
226. Смага А.А. Особенности понимания смысловой стороны слова детьми пятого года жизни: Дис. канд.пед.наук: 13.00.02 – теория и методика обучения языку. – М. 1992. – 165 с.
227. Смирнова Е. О. Проблема общения ребенка и взрослого в работах Л. С. Выготского и М. Н. Лисиной / Е. О. Смирнова // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – 48-53 с.
228. Смольнокова Н.Г. Формирование структуры связного высказывания у старших дошкольников / Н.Г. Смольникова: Автореф. Дис. Канд.пед.наук: 13.00.02 – теория и методика обучения языку. – НИИдошк.восп. М. 1986. – 23 с.
229. Сохин Ф. А. О задачах развития речи / Сохин Феликс Алексеевич // Психология дошкольника : [хрестоматия]. – М. : Академия, 1997. – С. 90-102.

230. Сохин Ф.А. О психологическом и лингвистическом анализе детской речи / Ф.А.Сохин // Доклады АПН РСФСР. – М., 1959. - №4. С.63-66
231. Стежинки у Всесвіт : програма для дітей п'ятирічного віку / [автор. кол.]; наук. кер. К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ "ЛПС" ЛТД, 2011. – 124 с
232. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. [Навчально-методичний посібник]/ М. Стельмахович. - К.:ІЗМН, 1996
233. Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі / Г. В. Сухорукова, О.О. Доронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур/[підручник, під ред. Г. В. Сухорукова]. – К.: Видавничий дім слово «Слово», 2010. – 376 с.
234. Тихеева Е. И. Развитие речи детей / Е. И. Тихеева. – М. : Просвещение, 1981. – 159 с.
235. Тураева З.А. Лингвистика текста . Текст : структура и семантика: Учебное пособие/ З.А. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
236. Удина О.М. Виховання самостійності дошкільників в образотворчій діяльності (на матеріалі аплікації) : автореф. дис... канд. пед. наук / О. М. Удіна; Ін-т пробл. виховання АПН України. - К., 2008. - 21 с.
237. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 451 с.
238. Українська мова:Хрестоматія / [Ред.кол. Русанівський В. М., Татаренко О.О. та ін]. – К.: «Укр. енциклопедія», 2000. – 752 с.
239. Ушакова Т. Н. Рождение слова. Проблемы психологии речи и психолінгвистики / Т.Н.Ушакова. – М. : Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2011. – 524 с.
240. Ушакова Т. Н. Теория и практика развития речи дошкольника / Т. Н. Ушакова. – М.: Творческий центр «Сфера». – 2008, 240 с.
241. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения / Константин Дмитриевич Ушинский. – [В 6 т.] — Т. 3. — М. : Педагогика, 1989. – 510 с.
242. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения / Константин Дмитриевич Ушинский [В 6 т.] – Т. 5 /сост. С. Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1990. – 528 с.

243. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения / Константин Дмитриевич Ушинский. – [В 6 т.] — Т. 1.– К. : Радянська школа, 1988.
244. Фердінан де Сосюр. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр ; [Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324с.
245. Философский словарь / Авторский коллектив И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Липецкий, А. В. Шуба. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
246. Философский словарь / Под. ред. И. Т. Фролова. – М., 1991. – 560 с.
247. Флерина Е. А. Рассказывание в дошкольной практике / Е. А. Флерина. – М. : Просвещение, 1982. – 145 с.
248. Фомина Н. И. Современный русский язык : лексикология / Н. И. Фомина. – М., 1983. – 279 с.
249. Формування мовної особистості на різних вікових етапах [монографія] / Богуш А. М., Трифонова О. С., Кисельова О. І., Горіна Ж. Д., Черкасов М. П. / (За загальною редакцією акад. А. М. Богуш). – Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. – 271 с.
250. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи : [учеб. пособие для студентов вузов] / Стелла Наумовна Цейтлин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 238 с.
251. Чуковский К. И. От двух до пяти / К. И. Чуковский. – М. : Просвещение, 1966. – 399 с.
252. Чуковский К. И. Сочинения : В 2 т. / Сост. Е. Ц. Чуковская. – М. : Правда, 1990. – Т. 1. – 654 с.
253. Шадрина Л.Г., Семенова Н.В. Развитие речи – рассуждения у детей 5-7 лет [методические рекомендации]/ Л.Г. Шадрина, Н.В. Семенова. – М.: ТЦ Сфера. – 2012. – 65с.
254. Шапар В. Сучасний тлумачний словник психологічний словник. – Х.:Пропор, 2005. – 64с.
255. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба / Под ред. Л. Р. Зиндера и М. И. Матусевич. – [Изд. 4-е.]. – М. : Издание ЛКИ, 2008. – 432 с.

256. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин (Под ред. В. В. Давыдова). – М. : Педагогика, 1989. – 554 с.
257. Эльконин Д. Б. Психология младшего школьника / Д. Б. Эльконин. – М., 1974. – 327 с.
258. Эльконин Д. Б. Психология обучения младших школьников / Д.Б. Эльконин. – М. : Просвещение, 1971. – 63 с.
259. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность./ Эрик Григорьевич Юдин —М.: УРСС, 1997. — С. 412. — 444 с.
260. J. J. Goodnow, P.J. Miller, & F. Kessel (Eds.), *New Directions for Child Development*, 67, 71-85. San Francisco: Jossey-Bass.
261. Jameson K. Pre-school and infant-art / К. Jameson. – Studio vista London, 1973. – 155 p.
262. Luckens. Die Entwicklungsstufen beim Zeichnen. *Zeit. f. Kinderfors.* – *Chung*, 11 – 1897.

Додаток А**Анкета**

для вихователів

1. За якою програмою Ви працюєте?

2. Яким типам і видам занять Ви надаєте перевагу?
з розвитку мовлення _____

з образотворчої діяльності _____

3. Які види наочності Ви використовуєте на заняттях з розвитку мовлення?

Які види наочності Ви використовуєте на заняттях з образотворчої діяльності? _____

4. Які конкретно завдання з розвитку мовлення дітей Ви плануєте на заняттях з образотворчої діяльності ?

5. В яких напрямках, на Вашу думку, може бути здійснений взаємозв'язок мовленнєвої і образотворчої діяльності? _____

Дякую за співпрацю!

ДОДАТОК Б**Анкета
для методистів**

1. Який наочний матеріал з образотворчого мистецтва є в педкабінеті?

2. Які конкретно репродукції художніх картин є в педкабінеті?

3. Які альбоми?

4. Які набори листівок?

5. Чи є педкабінеті розроблені Вами анотації до репродукцій художніх картин?

6. Яким чином вихователі Вашого дитячого закладу пов'язують роботу з розвитку мовлення і образотворчої діяльності?

7. Як це відображається в планах навчально-виховної роботи?

Дякую за співпрацю!

Орієнтовний словник дітей старшого дошкільного віку

Малювання

Іменники: акварель, автопортрет, анімаліст, анфас, альбом, аркуш, весна – красна, вернісаж, відтинок, вітраж, воскові олівці, візерунок, витинанка, вишиванка, вугілля, вуглик, демонстрація, деталь, галерея, гуаш, графіка, динаміка, експонат, жанр, живопис, задача, задум, зразок, квадрат, інтер'єр, картина, композиція, творчість, краса, колір, коло, контур, крапка, крашанка, крейда, круг, лінія, мазок, малювання, малюнок, мистецтво, мозаїка, мольберт, монотипія, натура, натюрморт, овал, олівець, орнамент, палітра, портрет, пропорції, папір, пензлик, писанка, пляма, риска, ритм, ритмічні мазки, розпис, рисунок, рушник, сангіна, симетрія, світло, сюжет, тінь, тло, тон, туш, фарба, фактура, фантазія, фломастер, штрих, штамп.

Прикметники: абрикосовий, бежевий, білосніжний, білий, блакитний, блідо-жовтий, блідо-зелений, блідо-рожевий, білосніжний, бузковий, великий, довгастий, довгий, золотий, діагональний, геометричний, жовтий, жовтогарячий, жовто-зелений, зелений, зображений, контурний, коричневий, красивий, маленький, малиновий, намальований, оливковий, оранжевий, подібний, прямий, різнобарвний, різнокольоровий, рожевий, розфарбований, рослинний, рудий, рябий, зеленуватий, салатний, світлий, світло-сірий, світло-синій, синьо-зелений, ніжно-зелений, світло-коричневий, сонячний, сірий, сіро-зелений, смугастий, сонячний, темно-сірий, темно-синій, темно-бузковий, темно-коричневий, темно-красний, темно-фіолетовий, теплий, фіолетовий, хакі, хвилястий, червоний, червоно-коричневий, червоногарячий, чорний, яскравий, яскраво-зелений, яскраво-жовтий, яскраво-малиновий.

Дієслова: виконувати, домальовувати, змальовувати, зображати, малювати, перемальовувати, примальовувати, покреслити, придумувати, розфарбовувати, штампувати, штрихувати, фарбувати.

Аплікація

Іменники: аплікація, елемент, зигзаг, картон, квадрат, квадрат, клей, коло, круг, кут, ножиці, матеріал, мозаїка, овал, орнамент, папір, пропорції, півкруг, підкладинка, площа, прямокутник, ромб, ритм, силует, смуга, трикутник, фігура.

Прикметники: акуратний, верхній, вирізаний, зигзагоподібний, квадратний, круглий, лівий, нижній, однаковий, правий, природній, прямокутний, розрізаний, ритмічний, симетричний, трикутний.

Дієслова: викласти, вирівнювати, вирізувати, наклеювати, намастити, обрізати, обривати, підрізати, примірювати, приклеювати, приставати, розташовувати, розрізати склеювати.

Ліплення

Іменники: верх, верхівка, відбитки, виріб, глина, об'єм, пластилін, шар, куб, куля, циліндр, конус, наліпок, низ, орнамент, пропорції, площа, рельєф, ритм, скульптура, стека, тісто.

Прикметники: заглиблений, твердий, м'який, круглий, плаский, об'ємний, великий, маленький, рівний, шершавий (шорохатий), гладкий.

Дієслова: відщипувати, виліпити, заглибити, ліпити, місити, розкатувати, розкачувати, приєднати, пригладити, прилипати, приліплювати, прикріплювати, розм'якшувати, розплющити, розташовувати, розплескати, сплющувати, стискати.

Мистецтво

Іменники:

виріб, витинанка, вишивка, герой, графіка, жанр, картина, кераміка, килимарство, композиція, марина, мистець, натюрморт, натура, пейзаж, персонаж, писанкарство, подія, портрет, рельєф, репродукція, розпис, скульптура, станковий живопис, сюжет, творчість, художник, фантазія.

Прикметники:

видатний, відомий, зворушливий, зразковий, зображений, казковий, майстерний, місцевий, намальований, побутовий, прекрасне, рельєфний, різьбярський, сучасний.

Дієслова: виліплювати, вирізувати, виробляти, витесати, виліпити, вишивати, зображувати, майструвати, описувати, розписати, розповідати, творити и та інше.

Додаток Г

Приказки

Байка байкою, а борщ стигне.
Без верби і калини немає України.
Без діла жить — тільки небо коптить.
Без діла слабшає сила.
Без солі, без хліба немає обіда.
Без труда нема плода.
Більше діла — менше слів.
Вік живи — вік учись.
Сонце гріє, сонце сяє — вся природа воскресає.
Весна ледачого не любить.
Весняний день рік годує.
Весна днем красна.
Весна — наші батько і мати: хто не посіє, не буде жати.
Проспиш весною — заплачеш зимою.
Весна красна квітками, а осінь пирогами.
Весна кличе в поле.
Грамоти вчиться — завжди пригодиться.
Губами говори, а руками роби!
Де мало слів, там більше правди.
Діла говорять голосніше, як слова.
Діло майстра величає!
Добре роби — добре й буде!
Добре слово краще, ніж готові гроші.
Добрий початок — половина діла.
Дружба — велика сила.
Дружба — найбільший скарб.

Ніколи не треба нехтувати товариською допомогою.

Обоє рябоє.

Знання людини, що крила пташини.

Вода крапля по краплі і камінь довбає.

І від солодких слів буває гірко.

Красне слово — золотий ключ.

Краще переконувати словами, як кулаками.

Маленька праця краща за велике безділля.

Не кидай слів на вітер.

Не одяг красить людину, а добрі діла.

Під лежачий камінь вода не тече.

По роботі пізнати майстра.

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

Рідна мова - не полова: її за вітром не розвієш.

Скінчив діло – гуляй сміло.

Слово до слова — зложиться мова.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

Хто що вміє, то і діє.

Чесне діло роби сміло!

Що ранком не зробиш, то ввечері не здогониш.

Марець хапає за палець.

У березні сім погод надворі: сіє, віє, крутить, мутить, рве, зверху ллє, знизу мете.

В марець не замерзне й старець.

Уночі тріщить, а вдень плющить.

Як буде полоз вогкий, то й буде кінь мокрий.

До першого грому земля не розмерзається.

Прийде тиждень вербовий, бери віз у дорогу дубовий.

Весна ледачого не любить.

Як почав орать, то в сопілку не грать.
Тому горе, хто мілко оре.
Як зорем мілко, та посієм рідко, то й уродить, дідько.
Де оре сошка, там хліба трошки.
Глибше орати — більше хліба мати.
Добре грунт угноїш — урожай потроїш.
Хліб на хліб сіяти — ні молотити, ні віяти.
Казав овес: сій мене в болото — буду я золото.
Казав ячмінь: кинь мене в грязь, то будеш князь.
Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти.
Гречка каже: а мене хоч в золу, аби в пору.
Не вважай на врожай, а жито сій, то хліб буде.
Хто сіє, той ся надіє.
До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки.
Сій овес у кожусі, а жито — в брилі.
Тоді просо засівається, як глухий дуб розвивається.
Сій вчасно, вродить рясно.
Посій упору, будеш мати зерна гору.
Весна — наші батько і мати, а як не посієш — не будеш збирати.
Пізня весна не обдурить.
Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба врожай!
Сухий марець, мокрий май — буде жито, як той гай.
Коли квітень з водою, то травень з травою.
Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.
Травнева роса краща вівса.
Травень холодний — рік хлібородний.

Погода — всім вигода, а сльота — усім гризота.

Дощ упору — золото.

Як сіно косять, то дощів не просять.

Буде погода, як не потече з неба вода!

Ластівки низько літають — дощ обіцяють.

Чайка сіла в воду — чекай доброї погоди.

Де багато пташок, там нема комашок.

Ластівка день починає, а соловей кінчає.

Весна днем красна, а на хліб пісна.

Весна красна квітками, а осінь плодами.

Де квіток — там медок.

Додаток Д

Фразеологізми

Безодня премудрості, брати за душу, бути господарем свого слова, виходити з голови, водою не розлити, гіркі сльози, глибокий погляд, гнатися по п'ятах, гнути спину, давати слово, диву даватися, до глибини душі (серця), з важким серцем, з висоти пташиного польоту, з відкритим словом, з головою поринати, з дорогою душею, з покоління в покоління, за горами за долами, за сьома замками, за тридев'ять земель, запасатися терпінням, збитися з ніг, звичайна історія, згущувати фарби, земля горить під ногами, знайти себе, знайти спільну мову, знання-сила, знати міру, знати толк, золота середина, золота голова, з'явитися на світ, і нашим і вашим, і сліду нема, із завмиранням серця, іти на лад, іти своїм шляхом, кидати жереб, косо і криво, крапля в морі, красна дівчина, легка рука, легко на душі, летіти стрімголов, ловити гав, ловити на слові, місце під сонцем, на білому світі, на краю світу, на перший погляд, не до душі, не покладаючи рук, ні світ не зоря, набивати руку, незваний гість, обливатися сльозами, обоє рябоє, одна назва, одну хвилину, охопити оком, очей не відірвеш (відведеш), очі розбігаються, пожинати лаври, показати хвіст, покрито таємницею, поле бою, ростуть крила, сам не рад, серце вискакує, серце не камінь, сива давнина, сили як у горобця, сім потів зійшло, сім п'ятниць на тиждень, сказати по правді, слід у слід, солодкі слова, так би мовити, у давню давнину, у дружньому колі, у поті чола, у центрі уваги, усе на світі, усіх благ, утрачати мову, учувати серцем, хазяйське око, ходити півнем, хто на що здатний, чарувати зір, щира дружба, що завгодно, що й казати.

Додаток Е

Художні твори

Іній

Усі дерева в інею –
У білому, у синьому.
Ростуть димки над хатами
Стовпцями волохатими.
Гілки похитує вітерець,
Снігур сніжок покльовує,
А Морозенько-пустунець
Нам вікна розмальовує.

Анатолій Камінчук

Баба Віхола

Баба Віхола ішла,
Велетенський міх несла,
Аж тут вихор налетів,
Міх пошарпав, потрусив.
Розв'язався бабин міх –
І посипав долу сніг.
Вранці біля хати

Анатолій Камінчук

Зима... і пролісок блакитний!
Навколо ще лежать сніги,
А він всміхається, привітний,
А він вже скинув ланцюги!
Така і ти! Ще ніч навколо,
Весь край в руїнах і хрестах,

А в тебе сміх, безжурне чоло
І пісня ранку на устах. *О. Олесь.*

Срібні дерева

Срібні дерева, Срібне гілля
Сріблом пухнастим вкрита земля.
Срібні у синьому небі хмаринки,
В срібних заметах срібні стежинки.
Срібний – пресрібний ліс приберіг
Білочці срібній – срібний горіх.

Л.Первомайський

Зима

Зима, зима! Летять сніжинки
О, як багато їх!
Довкола нашої хатинки
Лежить глибокий сніг.
Зима, зима!
Цвітуть на вікнах морозні квітки,
А здалеку скрізь шибку
Видно сріблястий лід ріки.

Р.Завадович

Сніг

Сніжок! Сніжок!... Ось падає, літає, як пушок...
Ось на руку, на рукав спускаються легесенькі, кудряві сніжиночки!
Звідкіля вони летять? О, здалека та звисока – з-під неба самого, з хмари зимової, сивої. А де ж вони там узялись? Туди вони з землі прилинули. Еге, були вони колись на землі, були крапельками води у річці. Сонечко пригріло, вода почала парувати, а та пара полинула високо і стала хмаркою. Коли на хмарку не дуже холодний вітер віє, то сіє вона крапельки дощові;

Коли ж наженеться на хмарку холодніше повітря – кожна крапелька замерзає і робиться сніжинкою. Як зимня година ясна, тиха, то сніжинки бувають кучеряві, зірчасті. А як вітряно, туманно, сніжинки стають мляві, розволочені, злипаються в клоччя,

А як повітря потеплішає, тоді сніжинки зовсім рідшають, стають крапельками, і тоді це вже не сніг, а дощ; отже, значить, сніжинки стануть тоді знов водою, як були колись....

Олена Пчілка

Лютий

Він взимі останній, діти, –
 Місяць лютий кожен зна...
 Хоч морозний і сердитий,
 Та за ним іде весна.
 В небо глянеш – мружиш очі:
 Сяють промені ясні!
 Покоротшали вже ночі
 І зробились довші дні.

М. Познанська

Зимовий урок

А якого кольору сніг?
 Малинового, - сказала малина.
 Вишневого, - сказала вишня.
 Бузкового, - сказав бузок.
 Небесного сказало небо.
 І кожен правильно сказав.
 Бо кожен згадав своє літо.

Д. Чередниченко

Грудень

Раптовий сніг упав на землю,

Завич почуто на гілках,
 І забіліла сосен зелень
 У неполоханих гайках
 Вже влаштувавсь ведмідь на зиму
 В барлозі темнім і зручнім ,
 Лежить і згадує ожину
 І усміхається у сні.
 А змерзлі клени і берези
 Ховають ноги в теплий сніг
 І затихають обережно
 Аж до далекої весни.

А.Костецький

*Лічилка: Я – весна
 А ти зима.
 Був мороз,
 Тепер нема.*

Загадки

Про зиму

Прийшла до нас бабуся
 У білому кожусі.
 Поля причепурила -
 Пухнастим снігом вкрила.
 Вгадайте - хто вона
 Бабуся чепурна? (Зима)

Стало біло навкруги -
 Я розтрушую сніги,
 Наганяю холоди,

Води сковую в льоди,
В дружбі з дітьми я всіма.
Здогадались? Я... (Зима)

Холодна, біла,
Ліс оголила,
Скувала річку,
Струмок спинила. (Зима)

Хто наткав полотна
Аж від лісу до вікна?
І сміється,
Задається:
— Ось така ширина. (Зима)

П. Воронько

Чудо-сани прилетіли,
Скакуни в тих санях білі.
В санях тих сидить цариця
Білокоса, білолиця.
Рукавом махає,
Сріблом все вкриває. (Зима)

Сніг на полях
Лід на річках.
Метелиця гуляє.
Коли це буває? (Взимку)

Біла, гарна, чарівна,
Мов Снігуронька вона.

Землю прикрашає,
Сріблом засипає
Все навколо – наче рай!
Нумо! хто це, відгадай! (Зима)

Раптом в лісі посвітліло,
Стало всюди чисто й біло.
А тепла чогось нема.
Це прийшла до нас... (Зима)

Хто вночі у лісі, полі
побілів усе довкола?
Хто смереку і ялину
вбрав у сніжну кожушину? (Зима)

Їхала пані в білому вбранні,
Як посипалось убрання –
Всю землю вкрило. (Зима)

Махнула птиця крилом
І покрила весь світ
Білим килимом. (Зима)

На подвір'ї – біло-біло,
Ні стежиночки нема.
Завихрило, засвістило –
Знов прийшла до нас... (Зима)

Біле-біле покривало
По землі порозстеляла,

Все укрила ним сама.
Відгадайте: це ... (Зима)

Снігом все позамітала,
Ріки в кригу закувала.
Холоднішої нема,
Аніж тітонька... зима.

Наталія Гуркіна

Розгулялась завірюха,
Морозець щипає вуха.
Діток гірочка катає,
Хто з вас пору цю впізнає?

Наталія Гуркіна

Перша гостя – дівка вміла,
Вся морозяна та біла,
Пухом-снігом ліс вкриває:
Хай спочине ліс, дримає.. (Зима)

Все пухнастим снігом вкрила
Луки, річку, гай, дома...
Білий ліс і поле біле —
Значить, вже прийшла ... (Зима)

Мухи білі прилітають,
На головоньки сідають,
Замітають всі доріжки
І дарують діткам сніжки.
Хто ж дарує жартома

Білі мухи? Це ... (Зима)

Про сніг

Гуси пір'я розгубили -

Все подвір'я стало біле.

А коли набив подушку -

Потекла вода з-під вушка!

Що це? (Сніг)

Я падаю на ваши хати.

Я білий-білий, волохатий.

Я приліпаю вам до ніг

І називаюсь просто.... (Сніг)

Його не мили, а він блищить, його не смажили, а він хрустить. (сніг)

Як цей білий цукор зветься,

Що із хмар взимі трясеться? (Сніг)

Зірка сніжно-біла на рукав мені злетіла,

Поки ніс її сюди, стала краплею води. (Сніг)

Біла скатертина всю землю вкрила. (Сніг)

Біле, а не цукор, м'яке, а не вата, без ніг, а йде. (Сніг)

Ой, за лісом за пралісом біла сукня висить. (Сніг)

Біле, як сорочка,

Пухнасте, як квочка.

Крил немає,
А гарно літає.
Що це за птиця,
Що сонця боїться? (Сніг)

В небі хмарка пролітала, білий пух розсипала,
він на землю міцно ліг, називають його ... (Сніг)

З голубого вулика
Летіли бджоли -
Білим вкрили вулиці,
І хати, і поле.
А на яблуні старій
Сів одразу цілий рій! Що це? (Сніг)

Взимку вкрили ми навкруг
Ліс, дорогу, поле й луг,
А як сонце припече -
Ми струмочком потечем. (Сніжинки)

Впаде з неба — не розіб'ється,
Впаде в воду — розпливеться. (Сніг)

«Що це? Що це? — всі кричать.— Білі мухи он летять». (Сніг)

На дворі горою, а в хаті водою. (Сніг)

Живе — лежить, помре — побіжить. (Сніг)

Я падаю на ваші хати.
Я білий-білий, волохатий.
Я прилипаю вам до ніг
І називаюсь просто... (Сніг)

Білий як пір'їна, холодний як крижина. (Сніг)

Узимку під ногами лежить,
А влітку його не знайдеш. (Сніг)

Коли падаю я з неба,
Люди кажуть: «Так і треба».
Восени тоді вважай —
Буде добрий урожай. (Сніг)

Прийшов до нас гість
та зробив нам міст
без сокири, без долота -
швидка й міцна робота. (Лід)

Прийшла баба з вітрами
Та з білими снігами.
Привела з собою
Діда з бородою. (Зима і Дід Мороз)

Зелену сукню маю,
Ніколи не міняю,
Один - єдиний раз на рік
Її я прикрашаю. (Ялинка)

Бігли два пси,
Позадирали носи. (Санчата)

В зимовий, студений час
Люблять всі малята нас.
З гірки ми рушаєм в путь,
А на гірку - нас везуть. (Санчата)

Влітку коні спочивають,
Взимку діточок катають.
Коні ці не просять їжі.
Хто ж вони? Звичайно... (Лижі)

Який рік триває один день? (Новий рік)

Невеличкі дві хатини,
В них м'які і теплі стіни.
По п'ять братиків малих
Прожива в хатинах тих. (Рукавички)

Пара довгих вушок,
Сіренький кожушок.
Скорий побігайчик,
Як він зветься?... (Зайчик)

Узори вишиває
Без голки і без нитки.
Улітку спочиває,

А взимку - дуже рідко. (Мороз)

Хоча сам не біжить,

А стояти не велить. (Мороз)

Що то за гість, що тепло їсть? (Мороз)

Тане сніжок, квітне лужок, день прибуває, коли це буває? (Весна)

Зійшли сніги, шумить вода,

Земля вже квіти викида.

Бує травка молода,

Все мертве оживає.

Коли, діти, це буває? (Весна)

Прояснилось наверху, і земля стоїть в пуху. (Весна)

Я пробуджую поля,

Небеса і ручаї

Та завітчую гаї.

І усякий мене зна...

Відгадали? Я... (Весна)

Привітанням журавля

Я пробуджую поля,

Небеса і ручаї

Та завітчую гаї.

Відгадали, хто вона,

Ця красуня чарівна? (Весна)

У лісах струмки пустила,
Землю травами встелила.
Перші квіти принесла.
Чарівна моя... (Весна)

Тільки сонечко пригріло –
І розтанув килим білий.
Клен радіє: певно, зна –
В гості йде до нас ... (Весна)

Клюк! Клюк! Співа струмок,
Біжить з-під шапки снігу.
Ріка ламає кригу.
То йде ясна до нас ... (Весна)

Три брати ідуть по світу -
Від зими назустріч літу.
Перший пройде - тане лід,
другий пройде - всюди квіт,
третій пройде - укрива
землю шовкова трава!
Неразлучні три брати.
Не стрічався з ними ти? (Березень, квітень, травень)

За лісом, за пралісом золота паляничка печеться. (Сонце)

Усі його люблять, усі його чекають, а хто подивиться -- кожен скривиться.
(Сонце)

Вдень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. (Сонце)

Без дров, без огня, а світить і гріє щодня. (Сонце)

Хто однаково всіх любить,

Всіх однаково голубить?

Кожний скося тільки гляне,

А обняти не дістане. (Сонце)

Сходжу ясно, всіх людей до себе скликаю. (Сонце)

Що горить без полум'я? (Сонце)

Що сходить без насіння? (Сонце)

По соломі ходить, а не шелестить. (Промінь сонця)

Два брати весь вік живуть, один на одного дивляться, а до купи не зійдуться.

(Небо і земля)

Він і гріє, і пече

І, як зайчик, грається

Схочеш взяти його - втече

І мерщій сховається. (Промінь сонця)

Синій кожух покрив увесь світ. (Небо).

Синє море хитається, білий заєць купається. (Небо і сонце).

Розстелене рядно, а на ньому - горох і шматок хліба. (Небо, зорі, місяць).

На синьому килимі жовті зерна посіяні.

У синьому мішечку золотих гудзиків багато. (Небо і зорі).

На небі біліє, світить, а не гріє. (Місяць).

Без рук, без ніг, тільки з рогами, а ходить попід небесами. (Місяць).

Один пастух багато овець пасе. (Місяць).

Біг зайчик попід лісок, сипав з гори пісок. (Місяць і зорі).

Без крил, а літає, ніхто її не б'є, а вона плаче. (Хмара).

Вся дорога всипана горошинками. (Зорі.)

Торох,. торох, розсипався горох, почало світати - нема чого збирати. (Зорі.)

Горя не знаємо, а гірко плачемо. (Дошові хмари) .

Червоне коромисло через річку повисло. (Веселка).

Летіло золото, а стало болото. (Дощ).

Їхав пан - у воду впав, а сам не змочився, а води побільшало... (Дощ).

Коли нема — чекають, а коли прийду — тікають. (Дощ).

Що у світі найбагатше? (Земля.)

Всіх годує, напуває, а про неї не всяк дбає. (Земля.)

Біла морква зимою росте. (Бурулька.)

Біла скатертина всю землю застелила. (Сніг).

Зимою народжуюсь, навесні вмираю, своїм тілом землю зігриваю. (Сніг).

Надворі горою, а в хаті водою. (Сніг).

Хто тільки зимою росте? (Сніг).

Лежало, поки лежалось, а як припекло, то й сліду не зосталось. (Сніг).

Коли живе, то лежить, а помре, то побіжить. (Сніг).

Зимою біле, навесні чорне, літом зелене, восени стрижене. (Поле).

Без ніг, а біжить; без рук, а рукави має. (Річка.)

Тече, тече — не витече; біжить, біжить — не вибіжить. (Річка.)

Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить. (Річка.)

Між берегів текла, текла, мороз зміцнів — під скло лягла. (Річка.)

День і ніч біжить, втоми не знає, півроку покрита буває. (Річка.)

Дуже тихою ходою

Йде та йде вона за мною,

Підбіжу - й вона біжить,
Стану я - й вона стоїть.
А як сонце спать лягає,
Отоді вона зникає. (Тінь) **Б. Трофимчук**

Сіро-білий, волохатий
Обгорнув дерева й хати.
У долині тихо ліг,
Доїдає сніг. (Туман)

М. Білецький

В небі я тружуся,
Знає мене кожний.
Я на всіх дивлюся,-
На мене ж не можна. (Сонце)

Г. Бойко

Наче скло прозоре,
В'ється синя стрічка.
То біжить у море
Безупинна...(річка)

С. Жупанин

**Репродукції художніх картин для використання на заняттях з дітьми
дошкільного віку**

Бакшеев В. «Блакитна весна»

Бакшеев В. «Іній»

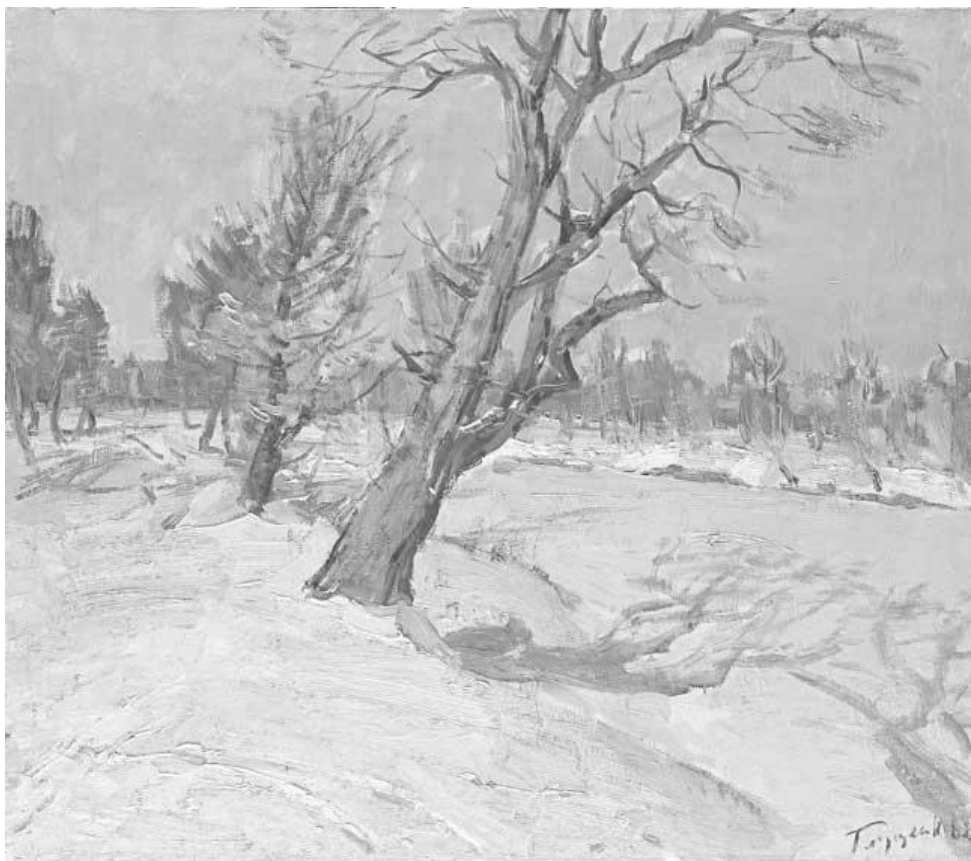
Бродська Л. «Зимний ранок»

Глуценко М. «Квітучій сад»

Глуценко М. «Зимовий день»

Куїнджі А. «Рання весна»

Куїнджі А. «Березовий гай»

Левітан І. «Березовий гай»

Левітан І. «Березовий гай»

Левітан І. «Березень»

Левітан І. «Останній сніг»

Саврасов О. «Граки прилетіли»

Шишкін І. «На півночі дикій»

Шолтес З. «Зима на Верховині»

Яблонська Т. «В парке»

Яблонська Т. «Весна»

Яблонська Т. «Біля дитячого садка»

Опис художніх картин

Бакшеєв В. «Блакитна весна»

Ця чудова картина – розповідь про вічно молоду красу весняної природи. На картині зображено березовий гай ранньою весною. Білі тендітні березки тільки почали прокидатися після довгої суворої зими. Художник чудово передав у своїй картині ясне ніжно блакитне небо, що проглядає крізь тонке, ще не вкрите молодим, зеленим листям гілля, стрункі білі, рожеваті стовбури берез. Земля зігріта сонечком, покривається свіжою яскраво-зеленою травичкою. А на задньому плані, вдалині ми побачимо кущі, вкриті молодим зеленим вбранням.

Ця картина випромінює свіжість, радість життя та віру в невичерпні родючі сили природи.

Бакшеєв В. «Іній»

Цією картиною художник запросив глядачів у незвичайну подорож стежкою через зимовий ранковий ліс. Ми побачимо, як майстерно автор передав ніжність ранкового неба, як світяться під ранковими ніжно-жовтими променями сонця крони дерев. Як блищить на сонці сріблястий іній, що вкрив все навкруги. Не чути ні вітру, ні пісень птахів. Картина випромінює спокій та тишу. Можна тільки уявити, як скрипить під ногами сніг та блакитне бездонне небо завершує неповторний зимовий пейзаж.

Бродська Л. «Зимний ранок»

Художниця Лідія Бродська на картині «Зимовий ранок» чудово передала спокій зимового ранку. Сонце ще не вийшло із-за небосхилу, але небо вже світиться від його світло-жовтих променів.

На передньому плані, ми бачимо темно-зелені, майже чорні ялинки, вкриті білим снігом, наче ковдрою. Зелені красуні пишаються своєю зимовою прикрасою. Білий сніг на їх пухнастих гілках лежить великими шапками.

Вдалині стоять дерева, коричневі гілки яких вкриті сріблястим, блискучим інеєм. Від картини так і віє холодом, морозним повітрям. На гілках кілька яскраво-червоних снігурів насупилися від холоду, так і хочеться дати їм насіння, погодувати їх.

На небі ні хмаринки - це буде чудовий морозний день.

Глуценко М. «Квітучій сад»

Букет весняних яскравих кольорів передав на своїй картині «Квітучій сад» Микола Глуценко. На картині зображено пізню весну, коли вже все навкруги прокинулося від довгої зими та радіє теплому сонечку. Квітнуть дерева та кущі. В повітрі з'явилися комахи, які дзижчать навколо квітів.

Художник ритмічними мазками показав на траві відблиски сонячних променів, що проходять крізь зелене гілля дерев. Сонце вже високо, це спекотний, шумний день: шумить листя, співають птахи. Так і хочеться погуляти в такому весняному квітучому садку.

Глуценко М. «Зимовий день»

На картині зображено зимове поле, край села. На передньому плані стоять кілька дерев, майже непокритих снігом. Де-не-де крізь білий сніг проглядає жовте листя та трава. Дерев вдавнені стоять в осінньому червоно-жовтому вбранні. Небо ясне, яскраво світить сонечко, але його промені не такі теплі, як улітку. Від сіро-синьої тіні дерев так і віє холодом та морозом. На свіжому снігу ми бачимо сліди. Це, мабуть, зайчик стрибав.

Куїнджі А. «Рання весна»

Архип Куїнджі на картині «Рання весна» передав, як природа прокидається від зимового сну. Безкрає небо, широке узлісся, поодинокі дерева. Річка ще вкрита льодяною кригою. Блакитне небо, вкрите тонкими хмаринками, а всюди пожухла жовто-коричнева торішня трава, багато калюж. Природа очікує тепла, поступово земля звільняється від сірого, брудного, важкого снігу, тане крига на річці. Ось-ось повернуться з теплих краї птахи, все навкруги почне вкриватися зеленим листям. Картина вражає прозорістю і чистотою.

Куїнджі А. «Березовий гай»

Картина «Березовий гай» Архипа Куїнджі, насичена різними кольорами. Художник передав в ній переливи сонячних відблисків світло-зеленими, салатовими відтінками, гру світла й тіні. Зелений колір є основним у картині. Але художник, зображуючи дерева й траву під ними, використав безліч кольорів і відтінків. Ми бачимо на березах і на землі блакитні, бузкові, коричневі, рожево-жовті відтінки.

Соковиті фарби художник використав для того, щоб підкреслити красу листяного лісу, пишноту килима із трав і квітів. Дивлячись на картину, мені хочеться порадіти теплому літньому дню, сонячному світлу, прозорому лісовому повітрю.

Левітан І. «Березень»

Ісаака Левітана «Березень» ми бачимо, як під променями теплового весняного сонечка, тане рихлий сніг. Небо блакитне, бездонне, жодної хмаринки на ньому. Ще рання весна, дерева не вкриті листям, ми бачимо шпаківню. Птахи ще не прилетіли, бо холодно. Поле, вкрите глибоким чистим білим снігом. Але стіна, ганок, дах дерев'яної хатинки розігріті сонечком. Кінь запряжений у сані теж гріється на яскравому весняному сонці. Скоро вийде його господар і вони поїдуть по талому, рихлому снігу додому. Пройде ще трохи часу і почнуть співати птахи, дзюрчати струмки, все вкриється зеленим листям.

Левітан І. «Останній сніг»

На картинні зображено ранню весну, коли вже сніг майже розтанув, і все навкруги стало прокидається до життя. Навкруги похмуро, мокро. Ми бачимо калюжі, пожухлу жовту траву, сірий бруд, коричневі дахи хатин. Ніде не видно ні людей, ні тварин. Удалині – ліс, він вже теж звільнився від снігу, ми можемо бачити сіре гілля беріз, жовті кущі та чорні силуети ялинок. Можна відчутти вологість весняного повітря.

Ця картина нагадує нам, що навесні багато роботи у селі після довгої суворої зими.

Саврасов О. «Граки прилетіли»

На цій картині ми бачимо природу, що ледве-ледве прокидається від зимового сну. На передньому плані картини рихлий, сірий, брудний сніг, удалині – чорне поле та сіре, вкрите важкими хмарами небо. На картині є багато темних, сірих та коричневих кольорів. На перший погляд можна сказати, що художник написав зиму, але якщо уважно подивитися, побачимо ознаки весни: велику проталину з водою; де-не-де клаптик блакитного неба; промінь сонця, що освітлює берези та церкву; граків, які повернулися з теплих країв та в'ють гнізда. Можна тільки уявити, який гам вони підняли. Картина наповнена повітрям – весняним, свіжим, теплим.

Шишкін І. «На півночі дикій»

Іван Шишкін на картині «На півночі дикій» зобразив вкритою снігом та льодом самотню ялину, що стоїть на скелі. Ми бачимо глибоку темну ущелину, яку освітлює місяць. Здається, що нічого живого в цій царстві зими не має. Ялина вся в снігу, над нею похмуро темно-синє небо. Вдалині за ялиною бачимо великий темний ліс. Ялина нагадує зачаровану красуню у білому мережевому вбранні. На її гілках лежать великі хлоп'я блискучого снігу. Шапка снігу на верхівці ялини, ніби зливається з хмарами на небі.

Ялина зовсім самотня, величава, могутня і незламна дикою та холодною природою півночі.

Додаток 3

Сценарій свята – розваги «Весна-красна»

Вихователь: Велика і прекрасна наша земля. Погляньте навколо: ласкаво світить сонечко, від його теплого поцілунку розкриваються перші квіти, весняний вітерець грайливо розкачує ніжні коси берізки і плакучої верби, в блакитному небі пропливають легенькі хмарки, а довкола щасливим співом заливаються птахи.

Пісня «Веснянка»

*Травонько, ти, травонько,
Зеленись,
Золотому сонечку
Поклонись,
Щоб розквітла яблунька
На горі,
Щоб гулялось весело
Дітвори!*

*А ми того сонечка
Промінці
Упіймаєм решетом
У ріці.
Заплетем у коси їх,
Мов стрічки,
Ой хороші ж матимем*

Кіснички!

Зеленись же, травонько,

Зеленись,

Разом з нами сонечку

Поклонись!

Вихователь: Дорогі діти і гості! У нас сьогодні свято «Весна – красна». Ми раді з вами провести це свято. Господині напекли обрядового печива – жайворонків, голубів. Діти, співаючи носили їх по селу, віщаючи й закликаючи весну. Піснями, танцями, хороводами, весняними забавами зустрічали наші пращури весну. Ой виходьте, дівчата, на вулицю весну-красну зустрічати. Будемо весну зустрічати та віночки сплітати. А віночки сплетемо – хороводом підемо.

Діти співають пісню «Здрастуй, веснонько-весна!»:

Ти квітуча, запашна.

Вже розтанули сніги,

Як чудово навкруги!

Кличе сонечко ясне

Погулять тебе й мене.

Вийшов дружний наш садок

На зелений моріжок.

В нас у кожного в руці –

Швідкі коні-стрибунці.

Вмить доїдемо на них

До ялинок молодих.

В лісі квітів ми нарвем

І вінки собі сплетем.

Заспіваємо пісень

*Про весняний теплий день.
Здрастуй, веснонько-весна!
Ти квітуча, запашна!*

Ведуча:

Йде Весна, ой красна,
Вся природа ожива!
Тепле сонце зустрічаймо,
Здрастуй, Весно чарівна!

Входить Весна з букетом квітів і звертається до учасників свята.

Весна: (тримає квіти, промовляє свої слова і показує дітям)

Принесла я вам літечко,
Ще й запашне зіллячко,
З холодною травицею, холодною водицею.
Принесла я вам ягнятко, ще й маленьке телятко.
Ой, вербе, вербиця, час тобі, вербице, розвисься,
Ой, верба, верба-тополя, схилила гіллячко додолу!
На зелену діброву, на холодну водицю,
На шовкову травицю,
Там соловейко гніздо в'є,
А зозуленька кує.
- Я бачу, що ви вже готові зустрічати моїх вісників - веселе птахство.

Діти: Готові!

Весна: Подивимось, які птахи ви зліпили. Весна визначає кращі роботи, дякує дітям за гарну роботу та дарує подарунки.

Весна:

Добре ми з вами, дітки, погуляли-поспівали.

Та здається мені, що ми забули покликати до нас у гості... (кого?)

Діти: Сонечко!

Правильно, без Сонечка-батечка не так вже й весело нам буде влітку.

Тож закликаємо Сонечко!

Діти виходять до сцени і стають обличчям до глядачів у залі, у руках тримають штучні весняні квіти. Разом промовляють закличку до Сонця з відповідними рухами. Весна у центрі.

Всі діти (разом):

Сонечко, Сонечко, (роблять руками колоподібні рухи)

Засвіти, засвіти! (руки і очі піднімаються догори)

Сонечко, Сонечко, (колоподібні рухи руками)

Звесели, звесели! (руки на поясі, ногами притупують)

Сонечко, Сонечко, (колоподібні рухи руками)

Весну й Літо запроси! (спочатку в один бік ведуть рукою, потім в інший, ніби то запрошують на подвір'я, наприкінці діти вклоняються глядачам і дивляться на них).

Звучить музичний вступ дитячої пісні “Вийди, вийди, сонечко”, на який діти емоційно відгукуються рухами голови в різні боки

Всі діти (разом) співають українську народну пісню “Вийди, вийди, сонечко”, супроводжуючи її танцювальними рухами з використанням штучних прикрас – квітів, макета сонця, стрічок на зап'ястках рук):

Вийди, вийди, сонечко, (на слові “сонечко” руки піднімають вгору)
 На дідове полечко, (в один бік ведуть рукою)
 На бабине зіллячко, (в інший бік ведуть рукою)
 На наше подвір'ячко. (жест запрошення)
 На весняні квіточки, (піднімають вгору штучні квіти на дротиках)
 На маленькі діточки, (діти присідають)
 Там вони граються, (роблять оберт навколо себе)
 Тебе дочекаються. (жест запрошення, руки на пояс, три притупи, присідають,
 кладуть на підлогу штучні квіти)
 Там дід косить, (роблять руками відповідні рухи)
 Сонця просить (руки піднімають вгору)
 Хмару розбиває, (плескають руками)
 Сонця здобуває . (руки піднімають вгору)
 Бий, дзвоне, бий! (плескають руками)
 Хмару розбий! (ще гучніше плескають руками)

Виходить Сонечко: Мої дорогесенькі діточки! Ви так щиро мене закликали,
 що я всім серцем відчуло, як Ви любите весняну пору і дуже вдячне Вам за
 це. А зараз я б хотіло дізнатись, хто з вас найкраще знає приказки про весну.
 Сонечко проводить конкурс на знання українських прислів'їв: дітям треба
 назвати другу частину прислів'я.

Сонце гріє, сонце сяє (— *вся природа воскресає*)

Весна ледачого (*не любить*).

Весняний день (*рік годує*).

Весна (*днем красна*)

Весна красна квітками, (*а осінь пирогами*).

Квітневий день (*рік годує*).

Сон на зиму відклади, (*а діло в квітні зроби*).

У квітні ластівка день починає, (*а соловей — кінчає*).

Весна: А які загадки Ви знаєте про мене?

Весна проводить конкурс загадок.

Діти пригадують, які вони вчили загадки про весну і сонечко:

Тане сніжок, квітне лужок, день прибуває, коли це буває? (Весна)

Зійшли сніги, шумить вода,

Земля вже квіти викида.

Бує травка молода,

Все мертве ожива.

Коли, діти, це бува? (Весна)

Прояснилось наверху, і земля стоїть в пуху. (Весна)

Я пробуджую поля,

Небеса і ручаї

Та заквітчую гаї.

І усякий мене зна...

Відгадали? Я... (Весна)

Тільки сонечко пригріло –

І розтанув килим білий.

Клен радіє: певно, зна –

В гості йде до нас ... (Весна)

Клюк! Клюк! Співа струмок,

Біжить з-під шапки снігу.

Ріка ламає кригу.

То йде ясна до нас ... (Весна)

Три брати ідуть по світу -

Від зими назустріч літу.

Перший пройде - тане лід,

другий пройде - всюди квіт,

третій пройде - укрива

землю шовкова трава!

Неразлучні три брати.

Не стрічався з ними ти? (Березень, квітень, травень)

За лісом, за пралісом золота паляничка печеться. (Сонце)

Усі його люблять, усі його чекають, а хто подивиться -- кожен скривиться.

(Сонце)

Вдень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. (Сонце)

Без дров, без огня, а світить і гріє щодня. (Сонце)

Хто однаково всіх любить,

Всіх однаково голубить?

Кожний скося тільки гляне,

А обняти не дістане. (Сонце)

Весна: Чудово! Які всі діти талановиті! Та щоб швидше стало тепло, щоб з'явилися бруньки на деревах, розпустилося зелене листячко та розквітли весняні квіточки, треба нам закличку промовити, щоб Сонечко-батечко (повертається до Сонечка) було з нами постійно, щоб було і літечко тепле та веселе.

Сонечко:

Ідіть мерщій до мене та ставаймо в коло!

Діти виходять, стають у хоровод, промовляють закличку. Весна і Сонце стоять у середині кола.

Діти разом:

Ой, Сонечку, батечку,
Догоди, догоди!
А ти, Земле-матінко,
Уроди, уроди! (вклоняються, схрещуючи руки на грудях).

Усі дієві особи разом з дітьми водять хоровод і співають пісню “Ой, минула вже зима, снігу, льоду вже нема”

1. Ой минула вже зима,
Снігу, льоду вже нема.
Ой нема, ой нема,
Снігу, льоду вже нема!

2. Прилетіли журавлі
Й соловесчки малі.
Ой малі, ой малі,
Соловесчки малі.

3. Всі веснянку співаймо,
Весну красну вітаймо!
Вітаймо, вітаймо,
Весну красну вітаймо!
Всі разом:

Ведучі з дітьми: Зі святом, любі наші діти, батьки, гості, всього вам найкращого! Щиро дякуємо! До побачення!

Під звуки веселих українських пісень та веснянок діти і гості свята розходяться.

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад

"ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО"

65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. Тел.: (048) 723-40-98, факс: (048) 732-51-03
E-mail: pdpu@pdpu.edu.ua

від 03.04.14 № 611
на № _____ від _____

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Баранової В.В. з теми «Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності» в Інституті дошкільної та спеціальної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Баранова В.В. впроваджувала результати свого дисертаційного дослідження в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» в інституті дошкільної та спеціальної освіти впродовж 2012-2014 р. Студентам було прочитано лекції з розвитку мовлення дітей дошкільного віку в образотворчій діяльності та проведено практичні заняття.

Під час проходження практики у дошкільних навчальних закладах, завдання якої передбачало розробку документації майбутніми вихователями, проведення занять з мовленнєвої та образотворчої діяльності було закріплено результати теоретичної підготовки студентів.

Навчальні досягнення дітей старшого дошкільного віку переконують в тому, що експериментальна методика запропонована Барановою В.В. є ефективною. Вона дозволяє здійснити якісну підготовку майбутніх вихователів для розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності і заслуговує впровадження в педагогічних процес вищих навчальних закладів України.

Директор інституту дошкільної та спеціальної освіти
д.пед.наук, професор

Проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи
д.пед.наук, доцент

Т.Г. Жаровцева

О.А. Копусь

від 5.04.2014 № 85

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Баранової Вероніки Володимирівни з теми:
 «Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої
 діяльності»

Зауважимо, що тема дисертаційного дослідження В.В.Баранової є досить актуальною насамперед для педагогічної практики дошкільля, повноцінне оволодіння рідною мовою в дошкільньому віці становить підґрунтя подальшого розумового, морально-етичного, естетичного розвитку особистості, засвоєння нею національних та загальнолюдських цінностей, а на заняттях з образотворчої діяльності завдання з розвитку зв'язного мовлення не ставляться, бо відсутні відповідні методичні розробки.

В.В. Барановою були підготовлені методичні розробки – пакет документації, а саме: конспекти занять, альбоми з репродукціями художніх картин, ілюстрації, прислів'я, загадки до змісту кожної картини, сценарії розваг, тематичний словничок.

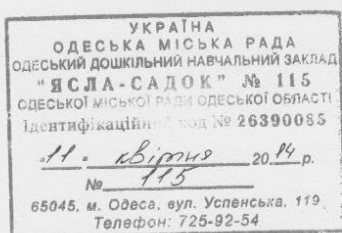
Під час проведення експериментального дослідження на семінарах та консультаціях з вихователями ДНЗ ознайомила з експериментальною методикою розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності. Два роки (2012 і 2013 н.р.) старші групи ДНЗ працювали за цією методикою.

Проведені контрольні зрізи засвідчили позитивний вплив проведеної роботи на розвиток зв'язного мовлення дітей старшої групи, про це відзначили і батьки, діти стали цікавитися художніми картинами, легко впізнавали знайомі репродукції, активно склали творчі розповіді, оповідання, описи за змістом своєї образотворчої діяльності.

З огляду на це вважаємо матеріали дослідження теоретично й практично значущими, що потребує впровадження в навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів.

завідувач одеського дошкільного
 навчального закладу "ясла-садок" № 250
 Одеської міської ради одеської області

 А.А. Ласькова

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

*дисертаційного дослідження Баранової Вероніки Володимирівни з теми
«Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами
образотворчої діяльності» на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.08 – дошкільна педагогіка*

Упродовж 2012-2013 років у ДНЗ «Ясла-садок» № 115 Одеської міської ради Одеської області здійснювалась апробація дисертаційного дослідження Баранової Вероніки Володимирівни з теми «Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності», що передбачала таку роботу: 1) аналіз навчально-виховних планів вихователів старших груп; 2) анкетування вихователів; 3) з'ясування рівнів розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва; 4) реалізація експериментальної методики.

Із вихователями було проведено консультації і практичні заняття, на яких вони ознайомились із експериментальною моделлю і методикою розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності, що реалізовувалися ними за такими етапами: інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, креативно-мовленнєвий та оцінно-рефлексивний. На кожному етапі апробувались різноманітні методи і прийоми навчання, як-то: заняття з образотворчої діяльності; розвитку мовлення, інтегровані заняття: репродукції художніх картин, декоративні вироби, розглядання альбомів, заняття з художньої літератури; індивідуально-групові та індивідуальні заняття, проектна діяльність дітей, гурткова робота, ситуації успіху, виставки дитячих робіт, «Музей дитячих малюнків», заняття з розвитку мовлення; інтегровані

заняття, «художня ситуація», складання художніх проектів, ігрові мовленнєві ситуації, розвага «Ярмарок», екскурсії в «Музей дитячих виробів», «Художня галерея», «Мистецька студія», складання альбомів дитячих малюнків і творчих розповідей. Це забезпечувало інтеракцію образотворчої та мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Упродовж реалізації експериментальної моделі створювалось емоційно-позитивне розвивальне мовленнєве середовище для творчих мовленнєвих проявів дитини: це різноманітні ігри-імпровазації, інсценізації, «рекламні ролики», «мовленнєві доручення», «заспокійливі хвилинки» тощо.

Апробація розробленої В.В.Барановою експериментальної методики підтвердила її ефективність. За результатами контрольної діагностики виявилось, що діти старшого дошкільного віку після навчання засвідчили високий (19%), достатній (43%), задовільний (31%) і низький (5,5%) рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.

Вважаємо матеріали дисертаційного дослідження В.В.Баранової теоретично й практично значущими, що заслуговують на впровадження у практику дошкільних навчальних закладів.

Завідувач ДНЗ «Ясла-садок»

Л.І. Ануфрієва

N 189 від 09.04.2014

АКТ

**про впровадження результатів експериментального дослідження
Баранової Вероніки Володимирівни з теми «Розвиток зв'язного
мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності»
зі спеціальності 13.00.08 – дошкільна педагогіка**

Упродовж 2013-2014 навчального року у практику дошкільного навчального закладу № 27 м. Рівне впроваджувалась розроблена В.В.Барановою експериментальна методика розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності.

Зокрема, В.В.Барановою проведено консультації, практичні заняття з вихователями старших груп, на яких презентувались методика розвитку зв'язного мовлення засобами образотворчої діяльності, принципи, засоби, методи і прийоми розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку в образотворенні.

У практиці роботи ДНЗ втілювались розроблені автором конспекти занять, ситуації, ігри, вправи, що були спрямовані на розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників в образотворчій діяльності: проектна діяльність дітей, гурткова робота, ситуації успіху, виставки дитячих робіт, «Музей дитячих малюнків», інтегровані заняття, «художня ситуація», складання художніх проектів, ігрові мовленнєві ситуації, розвага «Ярмарок», екскурсії в «Музей дитячих виробів», «Художня галерея», «Мистецька студія», складання альбомів дитячих малюнків і творчих розповідей. Методика здійснювалась за такими етапами: інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, креативно-мовленнєвий та оцінно-рефлексивний.

Аналіз зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засвідчив, що розроблена В.В.Барановою експериментальна методика значно підвищила рівень розвитку їхнього зв'язного мовлення.

Вважаємо експериментальну методику розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності ефективною, актуальною в умовах сьогодення, її можна рекомендувати широкому загалу дошкільних навчальних закладів.

Завідувач ДНЗ № 27 м. Рівне

С.А.Мандзюк

№249 В.І. 10.04.2014

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

дисертаційного дослідження Баранової Вероніки Володимирівни з теми
«Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами
образотворчої діяльності» на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.08 – дошкільна педагогіка

Упродовж 2012-2013 років у ДНЗ №73 м. Одеси апробувались результати дослідження В.В.Баранової, що передбачали такі поетапні дії: 1) анкетування вихователів; б) діагностика дітей на констатувальному етапі; в) ознайомлення вихователів із розробленою автором методикою; г) апробація експериментальної моделі і методики розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності; ґ) з'ясування ефективності експериментальної методики.

Проведене анкетування вихователів старших груп дозволило з'ясувати причини недостатньої їхньої обізнаності із проблемою розвитку зв'язного мовлення засобами образотворчої діяльності. З огляду на це, з вихователями постійно проводились консультації, практичні заняття, на яких вони знайомились із формами, методами, прийомами, засобами розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності.

На констатувальному етапі у старших дошкільників перевірялось багатство лексичного запасу дітей; вміння використовувати у зв'язній розповіді образні вирази, прислів'я, порівняння; вміння самостійно створювати різні типи висловлювань (зв'язне монологічне та діалогічне мовлення) за змістом репродукції художньої картини, свого малюнка чи виробу; обізнаність дітей з різними видами мистецтва та жанрами художніх картин та із матеріалом для образотворчої діяльності; здатність до творчого мовленнєвого самовираження; вміння аналізувати та оцінювати результати своєї роботи чи роботи своїх однолітків (малювання, ліплення, аплікація, розповіді); вміння обґрунтовувати свої оцінні судження.

Як засвідчили результати, на констатувальному етапі на високому рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності було 3,25% дітей експериментальної групи та 3,25% – контрольної групи. На достатньому рівні було виявлено 12% дітей експериментальної групи та 12,05% – контрольної групи. Переважна більшість дітей засвідчили задовільний рівень (44,8% експериментальної

групи та 43% контрольної групи) та низький(38% експериментальної групи та 44,25 % дітей контрольної групи).

Експериментальна методика розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності, розроблена В.В.Барановою, реалізовувалися вихователями за такими етапами: інформаційно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, креативно-мовленнєвий та оцінно-рефлексивний, на заняттях із розвитку мовлення та художньої літератури, занять з образотворчої діяльності, застосовувались інтегровані заняття з інших розділів.

Упродовж реалізації експериментальної методики забезпечувалась: інтеракція мовленнєвої та образотворчої діяльності; наявність позитивних емоційних стимулів мовленнєвого супроводу образотворчої діяльності дітей; активна образотворчо-мовленнєва діяльність дітей.

Вихователі підтвердили ефективність розробленої автором методики: їхні вихованці збагатили своє мовлення текстами фольклорних жанрів, лексикою образотворчої спрямованості, діти активно склали творчі розповіді, оповідання, описи за змістом своєї образотворчої діяльності.

За результатами контрольної діагностики виявилось, що діти старшого дошкільного віку після навчання засвідчили високий (19%), достатній (43%), задовільний (31%) і низький (5,5%) рівні розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва.

Вважаємо методичні розробки В.В.Баранової практично значущими, і заслуговують упровадження у практику дошкільних навчальних закладів.

Завідувач ДНЗ №73

І.А.Беспалько

від 5.04.2014 № 128

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Баранової Вероніки Володимирівни з теми:

«Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності»

Упродовж 2012-2013 навчального року в педагогічний процес приватного дошкільного навчального закладу «Центр розвитку дитини «Острівець» впроваджувалась розроблена В.В.Барановою експериментальна методика розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності.

Зауважимо, що тема дисертаційного дослідження В.В.Баранової є досить актуальною насамперед для педагогічної практики дошкільця, повноцінне оволодіння рідною мовою в дошкільному віці становить підґрунтя подальшого розумового, морально-етичного, естетичного розвитку особистості, засвоєння нею національних та загальнолюдських цінностей, а на заняттях з образотворчої діяльності завдання з розвитку зв'язного мовлення не ставляться, бо відсутні відповідні методичні розробки.

В.В. Барановою були підготовлені методичні розробки – пакет документації, а саме: конспекти занять, альбоми з репродукціями художніх картин, ілюстрації, прислів'я, загадки до змісту кожної картини, сценарії розваг, тематичний словничок.

На семінарах та консультаціях з вихователями ДНЗ ознайомила з експериментальною методикою розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності. Два роки (2012 і 2013 н.р.) старші групи ДНЗ працювали за цією методикою.

Контрольні зрізи засвідчили позитивний вплив проведеної роботи на розвиток зв'язного мовлення дітей старшої групи, про це відзначили і батьки, діти стали цікавитися художніми картинами, легко впізнавали знайомі репродукції, активно складали творчі розповіді, оповідання, описи за змістом своєї образотворчої діяльності.

Вважаємо, що дисертаційне дослідження В.В. Баранової практично значущим, і заслуговуючим впровадження у практику дошкільних навчальних закладів.

Директор приватного ДНЗ

«Центр розвитку дитини «Острівець»

В.Г. Романова

УКРАЇНА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ОДЕСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ

65014, м.Одеса, провулок Нахімова, 8. Тел.: (048) 728-09-32, E-mail: odessa-internet@ukr.net, <http://osvitaodessa.org>

від _____ № _____

на № 4.04.2014 від 232

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

**дисертаційного дослідження Баранової Вероніки Володимирівни з теми
«Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами
образотворчої діяльності» на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.08 – дошкільна педагогіка**

Упродовж 2013-2014 років на базі Одеського обласного інституту удосконалення вчителів В.В.Барановою проводились дослідження з проблеми «Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами образотворчої діяльності». Вихователів дошкільних навчальних закладів, які перебували на курсах підвищення кваліфікації, було ознайомлено з експериментальною методикою розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчої діяльності. Методична робота з педагогами включала низку взаємопов'язаних форм, а саме: проведення занять з розвитку мовлення дітей дошкільного віку в образотворчій діяльності, консультації.

На заняттях слухачі одержували основні знання з проблеми розвитку зв'язного мовлення засобами образотворчої діяльності; діагностики рівнів розвитку зв'язного мовлення засобами образотворчої діяльності; відпрацьовували вміння, які необхідні для успішної реалізації

експериментальної методики розвитку зв'язного мовлення дітей засобами образотворчої діяльності.

Вважаємо, що експериментальні результати дослідження є ефективними й своєчасними і заслуговують упровадження у практику роботи інших педагогічних навчальних закладів.

Директор інституту
канд.пед.наук , доцент

В.А. Кавалеров